

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે સત્સંગ-૧
શેષ વિશેષ

સ્વજન : શ્રી રમણભાઈ બી. અમીન
સંપાદક : ડૉ. રમેશભાઈ મ. ભટ્ટ

હરિ:ૐ આશ્રમ પ્રકાશન, સુરત

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ઐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪
- © હરિ:ઐ આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.
- આવૃત્તિ વર્ષ પ્રત
પ્રથમ ૧૯૮૯ ૧૫૦૦
બીજી ૨૦૦૬ ૨૦૦૦
ત્રીજી ૨૦૧૨ ૨૦૦૦
- પૃષ્ઠ : ૧૬ + ૧૪૮ = ૧૬૪
- કિંમત : રૂ. ૧૫/-
- પ્રાપ્તિસ્થાન : હરિ:ઐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫
હરિ:ઐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧
- મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની, ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮
- ડિઝાઇનર : મયૂર જાની, મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩
- ટાઇપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,
૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કૉલેજ સામે,
ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯
- મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.
સિટી મિલ કંપાઉંડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨
ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં નિમિત્ત થકી હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતમાં
પગલાં પાડનાર અને બાદમાં મુરબ્બી શ્રી ઝીણાકાકાના
સ્પર્શ અને ભાઈ શ્રી નંદુભાઈની પ્રેરણાત્મક વાતોથી
હરિ:ૐ આશ્રમની નિયમિત મુલાકાતે આવી હંમેશાં
મદદરૂપ થવાની તત્પરતા દાખવનાર, આશ્રમની
પ્રવૃત્તિઓનો ઉત્સાહપૂર્વક જાગ્રત
અહેવાલ મેળવનાર, મુંબઈમાં
પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનોનું મંડળ ઊભું કરનાર,
મૂળ વલસાડ (ગુજરાત)ના અને મુંબઈમાં સ્થાયી થઈ
મુંબઈ હાઈકોર્ટમાં વકીલાતની પ્રેક્ટિસ કરનાર,
લાગણીશીલ, સેવાભાવી સજ્જન દંપતી
શ્રી મહાદેવભાઈ રમણભાઈ દેસાઈ
અને તેમનાં ધર્મપત્ની
શ્રીમતી ભારતીબહેન મહાદેવભાઈ દેસાઈને
'શેષ વિશેષ' પુસ્તકની આ ત્રીજી આવૃત્તિનું પ્રકાશન
પ્રેમપૂર્વક સમર્પણ કરતાં અમો આનંદ અને
ઉત્સાહની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

તા. ૧-૪-૨૦૧૨
રામનવમી

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત.

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(પહેલી આવૃત્તિ)

ઈ.સ. ૧૯૭૪-૧૯૭૫ દરમિયાન પૂજ્ય શ્રીમોટા, આરામ માટે ફાજલપુર મુકામે ફાર્મ હાઉસમાં કેટલાક દિવસો રહેલા. તેઓશ્રીના નિવાસના એ દિવસો દરમિયાન વહેલી સવારે અમારે એમની પાસે જવું એમ નક્કી થયેલું હતું. કલાક-દોઢ કલાક સત્સંગની વાતો થતી. મારા મનમાં થતા પ્રશ્નો પૂછતો. ક્યારેક ક્યારેક ધીરજબહેન પણ કંઈક પૂછે. ચિ. જ્યોતિબહેન પણ પૂછે. આ બધી સત્સંગની વાતો ટેપમાં રેકોર્ડ કરી દીધેલી. પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ સત્સંગની પચાસ કેસેટ્સ ભરાયેલી.

આ કેસેટ્સમાં ઊતરેલી પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં હજારો સ્વજનો સુધી પહોંચે એવી ભાવના શ્રી રમેશભાઈએ મારી સમક્ષ વ્યક્ત કરી. એમણે કેસેટ્સમાંની વાણીનું સંકલન-સંપાદન કરીને મને વાંચવા આપ્યું. મેં એ પ્રેસ નકલ વાંચી. પ્રસન્નતા અનુભવી.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીનું આ અક્ષરરૂપ પ્રકાશિત કરીને ધન્યતાની અને કૃતજ્ઞતાની લાગણી અનુભવું છું.

વડોદરા,

રમણભાઈ બી. અમીન

તા. ૧૦ એપ્રિલ, ૧૯૮૮

॥ हरिःॐ ॥

ઉદ્ઘાટન

(સંપાદકીય)

એક દિવસ મને જાણવા મળ્યું કે પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પોતાના ફાજલપુર નિવાસ દરમિયાન શ્રી રમણભાઈ સાથે સત્સંગ કરેલો, એ સત્સંગની કેટલીક કેસેટ્સ થઈ છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના દેહત્યાગ પછી તેઓશ્રીના અપ્રગટ પત્રોનું સંપાદન-પ્રકાશનનું કાર્ય હાથ પર હતું. તેમ જ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મૌનએકાંતમાં બેસનાર જિજ્ઞાસુ શ્રેયાર્થીઓ સમક્ષ કરેલાં પ્રવચનોની નોંધનું પણ સંપાદન કરવાનું હતું. એ પછી આ સમાચાર જાણ્યા. એટલે એ વાણી સાંભળવાની મારી જિજ્ઞાસા તીવ્ર બની. શ્રી રમણભાઈ સાથે પૂજ્ય શ્રીમોટાનો સત્સંગ અંગત હતો. એથી એ કેસેટ્સની માગણી કરતાં મને ક્ષોભ પણ થયેલો, પરંતુ જ્યારે મેં મારી ભાવના શ્રી રમણભાઈને જણાવી ત્યારે પૂરા ઉમળકાથી અને વિશ્વાસથી બધી જ કેસેટ્સ મને આપી. ૧૯૮૭માં આ કેસેટ્સ મને મળી.

પચાસ કેસેટ્સ પૈકીની આઠ કેસેટ્સમાંની પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીનું પુસ્તકરૂપ તૈયાર થયું. પ્રથમ પુસ્તક ‘શેષ વિશેષ’ છે. બીજું પુસ્તક ‘જન્મ પુનર્જન્મ’ પણ આ સાથે જ પ્રગટ થવાનું છે. એ પ્રમાણે શ્રી રમણભાઈ સાથેનો પૂજ્ય શ્રીમોટાનો સત્સંગ અંદાજે આવાં આઠ પુસ્તકો રૂપે પ્રગટ થાય એવી ધારણા છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાનો આ શબ્દદેહ છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાનું આ સૂક્ષ્મરૂપ છે. આ પ્રકાશનોને સુંદર-કલાત્મકરૂપે લાઈટ પબ્લિકેશન્સ લિમિટેડમાંના તદ્દન નવા જ ગોઠવેલા કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ ટાઈપ સેટિંગમાં મુદ્રિત કરીને પ્રકાશિત કરવાનો શ્રી રમણભાઈનો ઉમંગ હૃદયસ્પર્શી છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં પત્રો, પ્રવચનો, પદ્ય કંડિકાઓ અને ગઝલોનું સંપાદન જુદી જુદી પદ્ધતિથી થયું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાને લેખિત પ્રશ્નો પૂછ્યા હોય અને તેઓશ્રીએ એના લેખિત જવાબ આપ્યા હોય તેનું પણ સંપાદન થયું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે વાર્તાલાપ થયો છે. એની નોંધ પરથી એક પુસ્તક શ્રી રતિભાઈ કે. મહેતાએ સંપાદિત કર્યું છે, પરંતુ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ જન્મદિન, દીક્ષાદિન કે સાક્ષાત્કાર દિનની ઉજવણી પ્રસંગે પ્રવચનો કર્યા હોય કે એકાદ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓશ્રી બોલ્યે જ જતા હોય, એની નોંધ પરથી સંપાદન કરીને એને વાક્યરૂપ આપવામાં કેટલીક સાવધાની તથા વિવેક રાખવો પડે છે. એમાં આ પ્રકારના સત્સંગના સંપાદનમાં તો અમુક ચોક્કસ પદ્ધતિ સ્વીકારવી પડી છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના આ સત્સંગના સંપાદનનો આરંભ કરતાં પૂર્વે કેટલીક મથામણ અનુભવેલી. પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીનો પ્રસાદ માણી શકાય એવા હેતુથી વાતચીતની જે શૈલી જે રૂપે આવી છે તે રૂપે જ રહેવા દેવી. આથી, પ્રસ્તુત સત્સંગમાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ અંગ્રેજી શબ્દોનો પ્રયોગ જેટલા પ્રમાણમાં કર્યો છે, તેને તેટલા જ પ્રમાણમાં રહેવા દીધો છે. અંગ્રેજી ન જાણનાર વાચક માટે અંગ્રેજી શબ્દો ગુજરાતી લિપિમાં રજૂ કર્યા છે અને એના ગુજરાતી ભાવાર્થ આપ્યા છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાને એ અંગ્રેજી શબ્દ દ્વારા કયો અર્થ અભિપ્રેત છે, એ રજૂ કર્યો છે. આમ કરવામાં કોઈને દોષ જણાય તો એમની ક્ષમા ચાહું છું.

બીજું, શ્રીમોટાની વાત કરવાની એક વિશિષ્ટ-વિલક્ષણ રીતિ હતી. એક વિષય પર વાત કરતાં કરતાં એ બીજી વાત પર ચાલ્યા જાય અને એ વાતને પડતી મૂકીને પાછા મૂળ વાત પર આવે. આ સત્સંગમાં એવું ઘણી જગ્યાએ બન્યું છે. માટે, કેવળ એક જ વિષયને લક્ષમાં રાખ્યો નથી, પરંતુ વિષયાંતરને રહેવા દીધું છે, કેમ કે મને

એમ પ્રતીતિ રહી છે કે ઉપલક દષ્ટિએ દેખાતું વિષયાંતર આડકતરી રીતે સમર્થન કરતું હોય છે અથવા તો પ્રશ્ન પૂછનારના મનમાં એ વિશે કશુંક જાણવાનો ઝબકારો એ પળે થયો હોય છે. એટલે આવું વિષયાંતર આવે ત્યારે વાચક પોતે જ આ જ વિષયના પ્રશ્નો કલ્પી લેશે તો વિષયાંતર જેવું નહિ લાગે. આટલી સાવધાની રખાય એવી વિનંતી છે.

ત્રીજી બાબત પુનરાવર્તનની. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ પુનરાવર્તનને એક ગુણ તરીકે સ્વીકાર્યો છે, કેમ કે પુનરાવર્તનથી દઢીકરણ થાય છે. જે જે મુદ્દાનું દઢીકરણ જરૂરી લાગ્યું છે ત્યાં ત્યાં પુનરાવર્તનને એમ ને એમ જ રાખ્યું છે. કોઈ પણ સ્વજનને અંગત માર્ગદર્શન રૂપે તેઓશ્રીએ જે કાંઈ કહ્યું હોય એને સ્વાભાવિક રીતે જ પુસ્તકમાં ન લેવાય એટલો વિવેક જાળવ્યો છે. આ અર્થમાં આ સંપાદનમાં કેસેટમાંની પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીનો પ્રત્યેક શબ્દ ગ્રંથસ્થ થયો છે, એમ કોઈ ન માની લે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણી ઘણી જગાએ અસ્ખલિત વહે છે. એમાં વિરામ પણ ન જણાય. એવી વખતે વાણીમાં રહેલું વિચારબીજ પકડી શકાય અને સમજી શકાય એ માટે જરૂર જણાયું છે ત્યાં વાક્ય પૂરું કર્યું છે. આમ કરતાં મૂળ વાણીનું સ્વરૂપ ક્યાંય પણ કથળે નહિ કે એની શૈલીનો આસ્વાદ માણવામાં ક્યાંય પણ અંતરાય આવે નહિ એટલી કાળજી રાખી છે.

આમ છતાંય આ સંપાદનમાં જે કાંઈ ક્યાશ-દોષ-ઊણપ જણાય તો એ જાણવા, સ્વીકારવા અને સુધારવાની મારી તત્પરતા દર્શાવું છું.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની આ અમૃતવાણી છે, કેમ કે જે હૃદયમાં પરમ તત્ત્વ પ્રગટેલું છે, એનો નિરંતર અનુભવ રહ્યા કર્યો છે અને એ અનુભવ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ થતો ઉત્કાંત થતો રહ્યો છે, ત્યાંથી આ

શબ્દો આવ્યા છે. આ હૃદય કેવું છે ? એમાં શું છે ? આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો શબ્દ દ્વારા કેવી રીતે આપી શકાય ? આમ છતાં પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આવા વિરલ અનુભવ અંશને સંકેતથી શબ્દરૂપે અવતાર્યો છે. પરમાત્માના અનુભવીનું જે હૃદય એ ‘સદ્ગુરુ’ છે. એટલે જે શરીર ધારણ કરેલું દેખાય એ ‘સદ્ગુરુ’ નથી, પરંતુ જે દૃશ્યમાન નથી, પરંતુ પ્રતીતિ પ્રમાણ છે અને અનુભવથી સિદ્ધ છે એવા ‘તત્ત્વ’ને તેઓશ્રીએ ‘સદ્ગુરુ’ રૂપે ઓળખાવ્યું છે. આની સ્પષ્ટતા કરતાં તેઓશ્રી ‘શેષ’ વિશે વિગતવાર સમજૂતી આપે છે. અહીં ‘શેષ’નો અર્થ શેષનાગ એવો કરીએ તોપણ એને પ્રતીકરૂપે જ ગણવાનો નથી, પરંતુ શેષ એટલે જે તત્ત્વ આપણી સમજમાં આવે, જે આપણી પ્રતીતિમાં ઊતરે કે આપણા અનુભવનું પ્રમાણ બને તે જ માત્ર સદ્ગુરુ નહિ, પરંતુ આ બધું જ પાર કરતાં કરતાં જે ‘કંઈ’ શેષ રહે તે તત્ત્વ. આ તત્ત્વ સદ્ગુરુ છે. આ ‘શેષ’ એ અભાવાત્મક નથી, પરંતુ સભર છે. એની જે સભરતા છે એ આકાશ જેવી છે. એની સ્પર્શક્ષમતા પણ આકાશ જેવી છે. એથી સદ્ગુરુનો સ્પર્શ થતો હોવા છતાં આપણને તે સ્પષ્ટપણે વર્તાય પણ નહિ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ શ્રેયાર્થી માટે સદ્ગુરુની ઉપાસનાને અનિવાર્ય ગણાવી છે, પણ શ્રેયાર્થી પોતે ‘શ્રેયાર્થી’ છે એવું કેવી રીતે જાણી શકે ? એનાં લક્ષણોની ચર્ચા પણ તેઓશ્રીએ અહીં કરી છે. એનામાં જીવનનાં દિવ્યરૂપને જાણવાની, સમજવાની અને અનુભવવાની તત્પરતા અને તમન્ના હોવી અનિવાર્ય છે. આ તત્પરતા અને તમન્ના ક્રમેક્રમે જ્વાળામુખી જેવી પ્રજ્વલિત કરતાં રહેવાનું છે. એમાં સદ્ગુરુની સન્મુખતા અને દિવ્યજીવન પામવાના હેતુની સભાનતા સાથે ને સાથે રહેવી જોઈએ.

સદ્ગુરુને સન્મુખ કેવી રીતે રાખી શકાય અને જીવનના હેતુની

સભાનતા કેવી રીતે ટકેલી રહે એની વહેવારુ પદ્ધતિ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ આ સત્સંગમાં દર્શાવી છે.

આપણું મન અને આપણું ચિત્ત આપણને આપણા ધ્યેયથી કેવી રીતે વિમુખ કરે છે, એ દર્શાવીને પૂજ્ય શ્રીમોટાએ મનની સાથે કઈ રીતે કામ લેવું એ સરળ અને સચોટ રીતે સમજાવ્યું છે. ચિત્તના સંસ્કારો અને મનના વિચારો પર આપણો કાબૂ નથી, પરંતુ પ્રાપ્ત કર્મ પૂરતા વિચારો હોય એટલા જ સ્વીકારવા અને એનું યથાયોગ્ય સંકલન કરવું, પરંતુ કામ સિવાયની ક્ષણોમાં જે વિચાર ઉદ્ભવતા હોય એને જોવાની ટેવ પાડવી. એનો અભ્યાસ કરવો એ એકાગ્રતા માટેનું-નીરવતા તરફ ગતિ કરવાનું-પહેલું પગથિયું છે. બીજા તબક્કે બિનજરૂરી વિચારો સાથે વાત કરવાનું સૂચવ્યું છે. જો બિનજરૂરી વિચાર આપણો કેરો ન છોડતો હોય તો એની સાથે વાત કરવાનો અભ્યાસ વધારવો. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ વિચાર સાથે કેવી રીતે પ્રેમપૂર્વક વાત કરવી એની પદ્ધતિ પણ દર્શાવી છે. આટલો અભ્યાસ કરતાં કરતાં આપણામાં એવા પ્રકારની શક્તિ પેદા થશે કે એક તબક્કે આપણે પોતે એ વિચારનો ઈન્કાર કરતાં થઈ શકીશું. પછી બિનજરૂરી વિચાર આપણને પજવશે નહિ.

આવી સ્થિતિ આપણામાં સમતા, તટસ્થતા અને સાક્ષીપણાની ભૂમિકા પેદા કરી આપશે. આ સાથે જે કાંઈ પણ સાધન એટલે કે ભગવાનના નામનું રટણ કરવાની રીત પાછળની વૈજ્ઞાનિકતા એમણે સ્પષ્ટ કરી છે. મનથી રટણ થાય છે એવી ભ્રમણામાં શ્રેયાર્થીએ પડી રહેવાનું નથી, કેમ કે શરીરના એક અંગને એમાં ન રોકાય તો જે અનુભવ શરીર સાથે પામવાનો છે એની ભૂમિકા ન રચાય. આથી, જીભથી પણ જપ થયે જવો જોઈએ. પણ એ જપની ક્રિયા સાથે, એ જપ કરવાના હેતુની સભાનતા રાખવાની અનિવાર્યતા દર્શાવી છે. સભાનતા તો આપણામાં સહજ છે એમ

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ સાબિત કર્યું છે. એથી એ સભાનતાની શક્તિને અહીં જપ સાથે જોડીને જીવનના હેતુ પ્રત્યે સભાન રહેવાનું છે. આટલું થતાં જ સદ્ગુરુની કૃપાશક્તિની પ્રતીતિ શ્રેયાર્થીઓને થાય. સદ્ગુરુ આપણું બધું જ કરી દેશે, એ ભ્રાંત માન્યતાને તેઓશ્રીએ ખુલ્લી કરી છે. આપણી દૃષ્ટિ એમના તરફ જાય ત્યારે આપણને એમની કૃપાદૃષ્ટિનાં દર્શન થાય છે.

આ પુસ્તકમાં બીજી મહત્વની ચર્ચા સમય વિશે છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ‘વર્તમાન’ને મહત્વ આપવાનું શા માટે કહ્યું છે, એની છણાવટ આ સત્સંગમાં પહેલી જ વાર આટલી સ્પષ્ટતાથી થઈ છે. ભૂતકાળ સંસ્કારોરૂપે તો છે જ. અને વર્તમાનમાં એ સંસ્કારોનો ઉદય થાય છે. ભોગવ્યા વિના એનું નિવારણ થાય અને સદ્ગુરુની કૃપાથી જો એનો ઉપયોગ થાય તો ભવિષ્ય આપમેળે એમાંથી નિર્માય છે. ‘વર્તમાન’નો અર્થ માત્ર ‘આજ’ એમ જ નહિ. વહેવાર માટે ‘વર્તમાન’નો જ વિચાર કરવો એટલે આજની વાતનો આજે જ વિચાર કરવો એમ માનવાથી કેવી થાપ ખવાય એનો નિર્દેશ પૂજ્યશ્રીએ કર્યો છે, કેમ કે વહેવારની કેટલીક સમસ્યા કે કાર્ય આવતીકાલ કે દસ દિવસ સુધી પણ ચાલે એમ હોય તો એના વિશે ન વિચારી લેવું એવું નથી. અલબત્ત, આજનો વિચાર ચાલતાં લાંબા ગાળા પછીના કોઈ જરૂરી બીજાં કામનો વિચાર આવે તો એની નોંધ ડાયરીમાં કરી લેવી. જેથી, એ વિચારની પજવણી અટકી જશે.

વળી, ભવિષ્ય વિશે આપણે શા માટે ન વિચારવું, એનું વિવરણ વૈજ્ઞાનિક અભિગમથી કર્યું છે. કેમ કે કોઈ પણ કાર્ય અનેક જીવો સાથે સંકળાયેલું છે. જે જે જીવો સાથે આ કાર્ય સંકળાયેલું હોય એમના સંસ્કારો પણ એ કાર્યને નિપજાવવામાં કારણભૂત થતાં હોય છે. આ ઉપરાંત, બીજાં અનેક પરિબળો પણ એ સાથે જ કામ કરતાં હોય છે. આ બાબતની વિગતવાર ચર્ચા કરીને પૂજ્યશ્રીએ

આપણને ‘વર્તમાન’નો મહિમા સમજાવ્યો છે અને ‘વર્તમાન’માં રહેવાનો-જીવવાનો અભ્યાસ કેવી રીતે કર્યા કરવો એની રીત પણ દર્શાવી છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાના શ્રી રમણભાઈ સાથેના આ સત્સંગની જે ગ્રંથશ્રેણી થશે એ શ્રેયાર્થી માટેની અભ્યાસપોથીઓ બની રહેશે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના અન્ય પત્રસાહિત્યમાં તથા પદ્યસાહિત્યમાં જે વાતો સૂચિત છે, તે વાતોનું અહીં વધુ સરળ અને અધિક સચોટ રીતે વિવરણ થયું છે. શ્રી રમણભાઈને જે પ્રશ્નો થાય છે, એમાંના મોટા ભાગના પ્રશ્નો પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સર્વ સ્વજનોને પણ થતા જ હોય છે. એ રીતે આ સત્સંગમાં શ્રી રમણભાઈ, પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સર્વ સ્વજનોના એક પ્રતિનિધિ સ્વજન બન્યા છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટા સમક્ષ એમણે એમના મનહૃદયનું ઉદ્ઘાટન નિખાલસતાથી કર્યું છે. તેથી જ પૂજ્ય શ્રીમોટાના હૃદયમાંથી આ અમૃતવાણીનું વહન આ ગ્રંથમાં પ્રથમવાર જ થયું છે. ‘સમયસંદર્ભ’, ‘નિમિત્ત’ અનુભવીનું અને ‘વલણ-જીવદશા’ ભેદ જેવા વિષયોનું નવેસરથી ઉદ્ઘાટન આ ગ્રંથમાં થયું છે.

કેસેટ પ્લેયરનું અને વોકમેન આપવા બદલ મહેતા ટ્રેડિંગ કંપની (મુંબઈ)ના સ્નેહી શ્રી એમ. ડી. મહેતા અને કેસેટ પરથી ઉતારો કરી આપવા બદલ શ્રી સોનલ ડી. દવેનો આભાર માનું છું.

આવી અમૃતવાણી આપણાં સર્વનાં મનહૃદયનું ઉદ્ઘાટન કરે એવી સમર્થ છે. એ સામર્થ્યનો સ્પર્શ માણીને આપણે સૌ પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે સત્સંગ માણીએ. આવો સત્સંગ સુલભ કરાવી આપવા માટે શ્રી રમણભાઈ અમીનના તથા એમના પરિવારના આપણે સૌ ઋણી છીએ.

અમદાવાદ

રમેશ મ. ભટ્ટ

॥ હરિ:ૐ ॥

આભારદર્શન

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ૧૯૭૪-૧૯૭૫માં શ્રી રમણભાઈ અમીન સાથે સત્સંગ કરેલો. એ સત્સંગ શ્રી રમણભાઈએ કેસેટ-ટેપમાં રેકોર્ડ કરેલો. એ પરથી શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટે સંપાદન કરેલું, આ પુસ્તક ‘શેષ વિશેષ’ તૈયાર થયું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાની વાણીની કેસેટ્સ શ્રી રમણભાઈ અમીન સાહેબે આપીને પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનો પર પોતાનો પ્રેમભાવ દર્શાવ્યો છે, એ માટે એમને ધન્યવાદ ઘટે.

શ્રી રમેશભાઈએ ઘણા પરિશ્રમથી આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના એમના ભાવની અમો કદર કરીએ છીએ.

આ પુસ્તક તથા આ જ શ્રેણીનાં બીજાં પુસ્તકો લાઈટ પબ્લિકેશન્સ લિમિટેડમાં નવા ગોઠવાયેલા કોમ્પ્યુટરાઈઝ્ડ ટાઈપ સેટિંગથી તૈયાર થાય છે. અને શ્રી રમણભાઈ અમીન તરફથી આ પ્રકાશનો પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં ચરણે સમર્પિત થયાં છે. આ માટે શ્રી રમણભાઈ અમીન સાહેબના અમો ઘણા ઘણા આભારી છીએ.

શ્રીમતી જ્યોતિબહેન એસ. પટેલ તથા શ્રી રેશમાબહેન પટેલે અંગત ખંત અને ઉત્સાહ દાખવીને આ પ્રકાશન તૈયાર કર્યું છે, એ માટે એમનાં આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાનાં સ્વજનો તથા અધ્યાત્મરસિકોને આ પુસ્તકો જીવનપંથમાં પ્રેરણાદાયી બનશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

ટૂસ્ટીમંડળ,

હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ.

॥ હરિ:ૐ ॥

નિવેદન

(ત્રીજી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે ઈ.સ. ૧૯૭૪-૧૯૭૫માં ફાજલપુર (જિ. વડોદરા) ખાતેના પોતાના ફાર્મ હાઉસમાં વહેલી સવારે જિજ્ઞાસાભાવે શ્રી રમણભાઈ અમીન સાહેબને પૂજ્ય શ્રીમોટા સાથે જે સત્સંગ થયો હતો તેની પચાસ જેટલી કેસેટ્સ ઉપરથી શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટ દ્વારા સંપાદિત પ્રકાશનોની પ્રથમ આવૃત્તિ સને ૧૯૮૨ના અરસામાં સ્વજનોને પ્રાપ્ત થઈ હતી. એ આઠ પુસ્તકોની બીજી આવૃત્તિ પણ સદ્ગત શ્રી રમણભાઈ અમીનનાં સુપુત્રી શ્રી જ્યોતિબહેને લાઈટ પબ્લિકેશન્સ લિમિટેડ, વડોદરામાં જ મુદ્રિત કરી હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદને સુપ્રત કરી હતી, જે માટે આપણે સૌ એ પરિવારના ખૂબ ખૂબ આભારી છીએ.

કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિ ઉપર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ તેમની સાથે સખાભાવ રાખનાર શ્રી અર્જુનને જે બોધ સંભળાવ્યો હતો, તે દ્વારા આપણને અતિમૂલ્ય સદ્ગ્રંથ ‘ગીતા’ પ્રાપ્ત થયેલ છે. શ્રી રમણભાઈ સાહેબે પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યે હૃદયના ઊંડાણથી જે આદરભાવ અને પૂજ્ય ભાવ સેવ્યો હતો, તેના પરિણામે આપણને આ પ્રકાશનો ઉપલબ્ધ થયાં છે.

જીવનવિકાસમાં અતિ ઉપયોગી એવાં આ પ્રકાશનોની સતત માગ રહેતી હોવાથી હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત દ્વારા તેની ત્રીજી આવૃત્તિના પ્રકાશનનું કાર્ય થઈ રહ્યું છે. સત્સંગભર્યા આ સંવાદમાં જીવનને ઊર્ધ્વગતિ પ્રેરે એવું વિપુલ પ્રમાણમાં ભાથું ભરેલું છે. મનુષ્યના મનની સ્થિતિ, પ્રકૃતિ, વૃત્તિ, વલણ, અનુભવી સાથેનાં

નિમિત્ત, જન્મમૃત્યુ વગેરે અનેક ગૂઢ વિષયો ઉપર સરળ ભાષામાં શ્રીમોટાએ સમજણ આપી છે. એ માટે આપણે સૌ શ્રીમોટાના સદાના આભારી છીએ.

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ દેહત્યાગ પછી ફાજલપુર ફાર્મ હાઉસમાં કર્યો અને એ દેહના અંતિમ સંસ્કાર શ્રી રમણભાઈ સાહેબના હસ્તે થયા. સત્સંગ ઉપરાંત, આ ઘટના પછી ઉલ્લેખનીય અને આગવું મહત્ત્વ ધરાવે છે.

આ પુસ્તકની સૂચિ સુધારા વધારા સહિત તૈયાર કરી આપવા બદલ શ્રી કમલેશભાઈ શેઠના અમો ખૂબ આભારી છીએ.

આ પુસ્તકની મુદ્રણશુદ્ધિનું કાર્ય શ્રી જયંતીભાઈ જાનીએ પૂરા સદ્ભાવથી, ખંતથી અને ચોકસાઈપૂર્વક કર્યું છે, તે બદલ અમો તેમના ખૂબ આભારી છીએ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયના શ્રી શ્રેયસભાઈ વિષ્ણુપ્રસાદ પંડ્યાએ પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રત્યેના ભક્તિભાવથી આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કરી આપ્યું છે. તેઓશ્રીના આવા અમૂલ્ય અને ઉદારતાભર્યા સહયોગના કારણે જ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો અક્ષરદેહ ઘણી ઓછી કિંમતે સમાજચરણે મૂકી શકીએ છીએ.

અમને આશા અને શ્રદ્ધા છે કે આ અમૂલ્ય સાહિત્યનું સેવન, મનન, ચિંતવન અને યથાશક્તિ આચરણ સ્વજનોને જીવનવિકાસમાં ખૂબ જ સહાયક બની રહેશે.

તા. ૧-૪-૨૦૧૨
રામનવમી

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

॥ હરિ:ૐ ॥

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	‘ટેવ’ વિશે	૧
૨.	વિચારપ્રક્રિયા	૫
૩.	અનુક્રમે કે તત્ક્ષણે ?	૧૨
૪.	ગુરુ બધું કરી દે ?	૧૮
૫.	‘શેષ’ એટલે શું ?	૨૦
૬.	વર્તમાનનું મહત્ત્વ	૨૫
૭.	વિચારની પદ્ધતિ	૩૪
૮.	બધાંનું મૂળ પોતાનામાં	૩૮
૯.	ભૂત-વર્તમાન-ભવિષ્ય	૪૬
૧૦.	સચ્ચિદાનંદ	૫૮
૧૧.	ઉચ્ચ જીવાત્માની સહાય	૭૭
૧૨.	નિમિત્ત મીમાંસા	૮૮
૧૩.	આત્માની શક્તિનું કાર્ય	૧૦૦
૧૪.	થોડુંક વિવરણ	૧૧૨

शेष विशेष

पूज्य श्रीमोटा

‘हुं सर्वत्र विद्यमान हुं.’

‘जिवन दर्शन’, ११मी आ., पृ. ४३१

- श्रीमोटा

(૧) 'ટેવ' વિશે

સ્વજન : મોટા, મેં આપને 'હેબિટ'-(ટેવ) અંગે પૂછેલું ત્યારે આપે કહેલું 'હેબિટ ખરી, પણ એ હેબિટ, કીએટિવ હેબિટ-(રચનાત્મક ટેવ) હોવી જોઈએ. જડ હેબિટ ના હોવી જોઈએ. એટલે મને લાગે છે આ બીજાં બધાં જે કહે છે એ જડ હેબિટની સામે કહેતા હોય તેવું લાગે છે. કીએટિવ હેબિટ વિશે એવું હોઈ શકે નહિ.'

શ્રીમોટા : હા, એમ જ હશે. પણ એના વિશે હું જરા વિગતવાર કહું. સામાન્ય રીતે હેબિટ એટલે પ્રકૃતિનાં વલણમાં એક એવા પ્રકારની ટેન્ડન્સી-(વલણ) જેમાં સતત રહ્યા કરવાનું બને છે. એ પ્રકારની સમજણ છે એ હેબિટ. એટલે હેબિટ કહીએ તો તે વખતે આપણા મનની અંદરની બધી જે સમજણ હોય છે, એ પણ એ બધું પ્રકૃતિ પ્રકારનું જ હોય છે. જ્યારે કોઈ વખત આપણા મનમાં એક પ્રકારની સભાનતા-ચેતન પરત્વેની-રહ્યા કરે એ બધી કીએટિવ હેબિટ છે, પણ સાધારણ રીતે તો હેબિટ કહીએ એટલે માત્ર પ્રકૃતિ પ્રકારનું વલણ-ટેન્ડન્સી અને એમાં જેમ નદીના પટમાં-ચેનલમાં-પાણી બધું વહ્યા કરે, એ વહ્યા કરે છે, એમાં એને કોઈ જાતની અવેરનેસ-(સભાનતા) નથી. એવી રીતે આ પ્રકૃતિની જુદા પ્રકારની જે ટેન્ડન્સી છે એમાં જ વહ્યા કરે છે, એમાં વહ્યા કરવાની એક પ્રકારની આદત પડી ગઈ છે. તેને આપણે હેબિટ કહીએ છીએ. એમાં માત્ર પ્રકૃતિનું જ વલણ છે. અને આપણે પ્રકૃતિને 'જડ'-ચેતનની અપેક્ષાએ-કહીએ છીએ. એ રિલેટિવલી-(સાપેક્ષ રીતે) જડ છે. બાકી, પ્રકૃતિ કંઈ ખરેખર જડ નથી, પણ પ્રકૃતિનું જે

કંઈ વલણ વઘ્યા કરે છે-આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ આદિનાં કરણો દ્વારા જે કંઈ થયા કરે છે એની અંદર જે વખતે પ્રકૃતિનાં વલણમાં આપણે આવ્યા. દા.ત., અત્યંત ઉત્કટ પ્રકારની કામના-વાસના થઈ, તો એ વાસનાની અંદર એટલા બધા તદ્દૂપ થઈ જઈએ છીએ કે એનાથી અતિરિક્તપણે-એનાથી તદ્દન નોખા થઈને વિચારવાની કે તટસ્થ થવાની કે સમતા ધારણ કરવાની શક્તિ આપણામાં રહેતી નથી. જેમ મધમાં માખી ડૂબી જાય છે તેમ તે કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મોહ, મત્સર, રાગદ્વેષ આદિ પ્રકૃતિની ઊગતી એવી ટેન્ડન્સીમાં-(વલણમાં) એટલા બધા તદ્દૂપ થઈ જઈએ છીએ. આપણે કે એનાથી નોખાપણે કોઈ જાતની સભાનતા આપણામાં હોતી નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રકૃતિનાં બીજાં જે પાસાંઓ છે એનું પણ આપણને જ્ઞાન હોતું નથી. માત્ર પ્રકૃતિના જ પાસાની અંદર આપણે તદ્દૂપ થઈ ગયા છીએ, તાદાત્મ્ય થયા છીએ, એકરૂપ થઈ જઈએ છીએ, તેનું પણ ત્યારે આપણને ભાન હોતું નથી. એટલે આવા પ્રકારનું જે વલણ છે તે હેબિટ છે.

આપણી ચેતન પરત્વેની અભિમુખતા એટલે કે એનો એપ્રોચ-(અભિગમ) સક્રિય થતો જાય છે. અને એમાં મોમેન્ટમ-(ગતિ) આવે છે અને આપણું વલણ એ બાજુનું વિશેષ ને વિશેષ વધતું જતું, ગતિમાન થતું, સક્રિય થતું, સર્જનશીલ થતું એટલે કીએટિવ થતું જ્યારે આપણે અનુભવીએ છીએ ત્યારે એ હેબિટ જે છે એનો પ્રકાર નોખો છે. સામાન્ય રીતે તે હેબિટને આપણે એમ જ સમજીશું કે પ્રકૃતિનાં વલણની જે ટેન્ડન્સી અને જેના દ્વારા વહન કરે છે અથવા તો જેનું

કોમ્પીનેશન-(સંમિશ્રણ) જે દ્વારા થાય છે તે પણ હેબિટ. આમ તો હેબિટમાં માત્ર પ્રકૃતિ પ્રકારનું બધું છે, પરંતુ જ્યારે આપણે ચેતન પરત્વેની આપણી અભિમુખતાને લીધે આપણો એપ્રોચ-(અભિગમ) વધારે સક્રિય છે. ઉપરાંત, જેમ જેમ એ ગતિશીલ અને સર્જનશીલ થતો જાય છે તેમ તેમ જે હેબિટ છે એ હેબિટનું ફોર્મ એનું સાકારપણું બદલાતું રહે છે.

પછી જેમ જેમ આપણો ચેતન પરત્વેનો અભ્યાસ ગાઢ થતો જાય તેમ તેમ આપણી હેબિટ પણ એવી થતી જાય કે એ આપણને એના તરફ સજાગ રાખે. હેબિટ જેમ પ્રકૃતિની દશામાં પ્રકૃતિનાં વલણમાં આપણને તદ્દૂપ કરી દે છે, એવી રીતે જ્યારે આપણે ચેતન પરત્વેની અભિમુખતામાં વધારે ને વધારે ઈન્ટેન્સ-(તીવ્ર) થયા કરીએ ત્યારે આ જ હેબિટ આપણને ચેતન પરત્વે જઈએ ત્યારે ચેતનમાં આપણને તદ્દૂપ થયા તેમ બનાવી દે છે. વળી, ચેતનનો સ્વભાવ એવો છે કે તદ્દૂપ થયા તેમ છતાં આપણાથી તટસ્થ રહેવાય, સમતાવાળા અને નોખા રહેવાય છે. એટલે ચેતન પરત્વેની જે હેબિટ થઈ તે મૂઢતાવાળી નથી, એમાં જડત્વ નથી. એ વખતે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ-જેની સાથે તદ્દૂપ થવું, ભળી જવું, એકાકાર થઈ જવું એ છે-એ રહે છે. એનાથી નોખા થવાની તે કાળે શક્તિ અથવા સભાનતા હોતી નથી. અથવા એવું એનું વલણ હોતું નથી, પણ જ્યારે ચેતન પરત્વેની અભિમુખતા તે વખતે વિશેષ ને વિશેષપણે ગતિશીલ, સક્રિય અને સર્જનશીલ બને છે ત્યારે એ હેબિટમાં પણ ચેતન પરત્વેની, એટલે ચેતનમાં જેમ તદ્દૂપ થઈ જવાની શક્તિ છે એવી રીતે નોખા થવાની પણ એનામાં

શક્તિ છે. એવી બે શક્તિઓ છે, ચેતનની આ બેય શક્તિનો એનામાં ધીરે ધીરે વિકાસ થતો જાય છે.

જેમ ચેતન પરત્વેની આપણી હૈબિટનું ફોર્મેશન- (સાકારપણું) થયા કરતું હોય છે તેમ એ હૈબિટ ચેતન પરત્વેની આપણી અભિલાષાને વધારે તેજસ્વી કરે છે. ચેતન પરત્વે આપણને ભાન કરાવે છે અને તે કાળે તે તદ્દુપ થાય છે, તેમ છતાં નોખા થવાની શક્તિ તેની વધતી જાય છે, એટલે ચેતન પરત્વેની જે હૈબિટ થાય છે તે અને પ્રકૃતિમાં પ્રકૃતિનાં વલણોને-પ્રકૃતિની ટેન્ડન્સી-(વલણને) જે વહન કરાવે છે, તેવા પ્રકારની જે હૈબિટ હોય છે, એ બંનેમાં આસમાન જમીનનો ફરક છે. એટલે કે આ હૈબિટ-ચેતન પરત્વેની-એ સચેતન છે. જ્યારે પ્રકૃતિ પરત્વેની હૈબિટ છે તે અંદર ને અંદર જ આપણને તદ્દુપ કરાવી દે છે, તાદાત્મ્ય કરાવી દે છે, પણ એનાથી નોખા થવાથી કોઈ પણ પ્રકારની એનામાં ગતિ કે શક્તિ હોતી નથી. એટલે એને જડ કહી છે.

તા. ૧૨-૬-૧૯૭૪

(૨) વિચારપ્રક્રિયા

સ્વજન : મોટા, આ જે વિચાર કરવાની પ્રોસેસ-(પ્રક્રિયા) છે, એ બાબતમાં આપે કહ્યુંને કે અનુભવ થાય એને વિચાર ના હોય, પણ એ વિચાર ના હોય એટલે કોઈ જાતના સંસ્કાર પડે નહિ એવી જાતના વિચાર હોય ? પણ અનુભવીને પણ અમુક જાતના તો વિચાર થાયને ?

શ્રીમોટા : એ હું સમજાવું તમને. જ્યાં સુધી આપણે પ્રકૃતિમાં છીએ ત્યાં સુધી આપણું સ્થૂળ શરીર છે. સ્થૂળ ચિત્ત છે. તે અનેક પ્રકારના સંસ્કારો ગ્રહણ કર્યે જાય છે. જેમ શાહીચૂસ શાહી ચૂસે છે તેવી રીતે આપણી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને અહમ્ એ બધાંથી જે કંઈ થયું તે બધું જ ચિત્તમાં સંઘરાઈ જાય છે. એ સંસ્કારો ઉદય વર્તમાન થાય એનું નામ ટેન્ડન્સી-(વલાણ), એ ટેન્ડન્સી પ્રમાણે આપણી ગતિ થાય.

હવે જ્યારે માણસ 'અનુભવી' થાય છે ત્યારે એમાં પ્રકૃતિ તો હોય છે, કારણ કે એને શરીર છે. આપણામાં પ્રકૃતિ છે એમ એનામાં પ્રકૃતિ છે, તો પછી આપણામાં અને એનામાં ફેર શો ? આપણામાં પ્રકૃતિ છે એમ એનામાં ખરી, પણ આપણે પ્રકૃતિના ગુલામ છીએ, જ્યારે પેલામાં પ્રકૃતિ એનું માધ્યમ છે-મિડિયમ છે. જીવદશામાં આપણે પ્રકૃતિના ગુલામ છીએ. ચેતનની દશામાં એવું નથી.

બીજું કે આપણું ચિત્ત આ જે પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને અહમ્ એનાથી જે થાય તે એના સંસ્કાર ચિત્તમાં પડી જાય છે. હવે, આપણે જીવદશામાં

હોવાથી આપણી પ્રકૃતિ એટલે કામ, ક્રોધ, મોહ એ આપણામાં પ્રિડોમિનન્ટ-(મોખરે) હોય છે. જ્યારે પેલામાં પ્રકૃતિ માધ્યમ છે. પ્રકૃતિના આપણે દાસ છીએ માટે આપણે અનુભવી નથી થઈ શકતાં. આવું હોવાથી આપણે જીવદશામાં હોઈએ છીએ ત્યારે કામક્રોધાદિ વલણથી પ્રેરાયેલાં રહીએ છીએ. જ્યારે પેલો ‘અનુભવી’ થયેલો છે, એ કામક્રોધાદિથી પ્રેરાયેલો હોતો નથી. એતનથી પ્રેરાયેલો હોવાથી એને આ પ્રકારના સંસ્કાર હોતા નથી. ‘અનુભવ’ થાય એટલે પ્રકૃતિથી એની મુક્તિ. જેમ ધારે તેમ પ્રકૃતિને વાપરી શકે છે. જેમ આપણી પાસે પાંચ હજાર રૂપિયા હોય તો પાંચ હજારના પ્રમાણમાં તેનો ધારીએ તે રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ. પાંચ લાખ હોય તો તેનો ધારીએ તે રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ, કારણ કે આપણે તેના સ્વામી છીએ. તેની આપણને પાકી સભાનતા છે. તેવી રીતે અનુભવી પુરુષ પ્રકૃતિનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ઉપયોગમાં સ્વામિત્વની સેન્સ-(સમજ) છે. અને ઉપભોગમાં સ્લેવ-(ગુલામીની) સેન્સ છે. એટલે કે અનુભવી પુરુષ પ્રકૃતિથી નથી વર્તી શકતો. પ્રકૃતિ તો એનું માધ્યમ છે. એટલે પ્રકૃતિમાં એ વહે છે. પોતાની ‘સ્વયં’ રીતે. પ્રકૃતિ એ તો વહેવા માટેનો પટ છે, છતાં પણ પ્રકૃતિનો એને પાસ નથી. પ્રકૃતિ અનુભવીનું કલ્પું કરે છે. જ્યારે જીવદશામાં પ્રકૃતિનું જ બધું સર્વસ્વ ચલાણ છે, જોશ છે અને એનામાં કામક્રોધાદિ વિષયો હોવાથી જીવદશામાં તે પ્રકારના સંસ્કાર પડે છે. જ્યારે કામક્રોધાદિથી એ પ્રકારની ટેન્ડન્સીથી અનુભવી માણસ પ્રેરાયેલો હોતો નથી. એટલે એ પ્રકારના એને સંસ્કાર પડતા નથી.

આ ઉપરાંત, અનુભવ એને ક્યારે થયો કહેવાય કે જ્યારે એનામાં સંસ્કાર દગ્ધબીજ થઈ જાય. દગ્ધબીજ એટલે ઘઉં શેકેલા દેખાય તો ઘઉં જેવા જ, શેકેલા ઘઉં અને કાચા ઘઉં દેખાવમાં એકસરખા જ. જરા સરખો પણ ફરક નથી, પણ વાવીએ તો શેકેલા ઘઉં ઊગશે નહિ. કાચા ઘઉં ઊગશે. એવી રીતે અનુભવીના જે સંસ્કારો છે એ દગ્ધબીજ છે. એ ઊગી શકે નહિ. આ રીતે જે અનુભવી છે એની પ્રકૃતિ છે-એ પ્રકૃતિ દ્વારા ચાલતો નથી. પ્રકૃતિ તો એનું માધ્યમ છે. એટલે કે જીવદશામાં પ્રકૃતિની જે એની એક્ટિવિટીઝ-(પ્રવૃત્તિઓ) હતી, જે એનો સ્વભાવ હતો, જે એની હેબિટ હતી, એ રીતે પ્રકૃતિ ત્યાં નથી. પ્રકૃતિ ત્યાં ડોર્મન્ટ-(સુપ્ત) છે. અનુભવીની સ્થિતિમાં ત્યારે પ્રકૃતિ જો ડોર્મન્ટ છે, તો પ્રકૃતિના ત્યાં ગુણધર્મ નથી. આ બુદ્ધિથી સમજીએ તો પ્રકૃતિ સંપૂર્ણપણે અનુભવીમાં ડોર્મન્ટ છે. એ ડોર્મન્ટ હોવાથી ત્યાં પ્રકૃતિના ગુણધર્મ લાગતા નથી, તો એ પ્રકૃતિની રીતે પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ-(વિચારની પ્રક્રિયા) છે. એ ત્યાં અનુભવીના માનસમાં પ્રકૃતિની રીતની નથી. આ તો એક પછી એક તર્ક આપણે લઈએ અને તે રીતે આ વાત કરું છું.

હવે, જો અનુભવીમાં આ પ્રકૃતિ તદ્દન ડોર્મન્ટ છે, એ જો આપણાથી સ્વીકારાય તો પછી બીજું પગલું એ આવે કે પ્રકૃતિની અંદર પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ છે અને અનુભવીમાં પ્રકૃતિ સંપૂર્ણપણે ડોર્મન્ટ હોવાથી જે પ્રકૃતિની સ્થિતિમાં પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ છે તેવા જ પ્રકારનો પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ પેલા અનુભવીમાં ના હોય. તે આપણી બુદ્ધિ સ્વીકારે છે. ત્યારે આ પ્રકૃતિમાં શું છે ?

આ વિચાર પ્રક્રિયામાં એક પછી એક લિંક-(કડી) આવે છે. આપણો એક વિચાર પત્યો એનો કૉરસ્પોઝિંગ-(ને મળતો) બીજો વિચાર, એ વિચાર પત્યો એટલે પછી એનો કૉરસ્પોઝિંગ ત્રીજો વિચાર, એમ એક પછી એક વિચારોની લિંક-(કડી) આવે છે. આની પરંપરા ચાલે છે ત્યારે ‘અનુભવી’માં પ્રકૃતિ તદ્દન ડૉર્મન્ટ છે. એનું માધ્યમ છે. પ્રકૃતિનો એ સ્વામી છે. એટલે પ્રકૃતિનો પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ પેલામાં નથી. ત્યારે એનામાં શું છે ? એને સ્વયંમેળે કોઈ કર્મ કરવાનું આવ્યું તો આપણે અનેક રીતે વિચારીએ કે એનું ફળ શું આવશે ? કેવી રીતે કરું તો ઉત્તમ થાય ? પ્રોસ એન્ડ કોન્સ-એનાં બધાંય પાસાંઓ, એનાં બધાં આર્થિક કારણો, એની આજુબાજુનાં કારણો, એના આગળ પાછળના સંબંધોનાં કારણો એવાં અનેક પાસાંઓથી કર્મ વિશે આપણે વિચારીએ છીએ. જ્યારે પેલા અનુભવીને આ રીતની પ્રકૃતિ ડૉર્મન્ટ હોવાથી પ્રકૃતિની રીતે એના ગુણધર્મો ત્યાં બજાવતી નથી ત્યારે થાય છે શું ? સ્પોન્ટેનિયસલી-(સ્વયં સ્ફુરિત) એને કામ કરવાનું છે. આમ કરવાનું છે, એમ એ નિશ્ચિતપણે એનામાં નક્કી થઈ જાય છે. પછી એના પર એને કોઈ વિચાર આવતા નથી. માત્ર એને કોઈ કહે કશું, કોઈ પૂછે, પછી એની મેળે વિચાર પરંપરાની રીતે બોલે, સમજાવે, કહે એ બધું ખરું, પણ એ બધું પણ સ્વયંમેળે સ્ફુર્યા કરે છે. એને કંઈ એના વિશે વિચારવા જવું પડે એવું એનામાં કંઈ હોતું નથી. એટલે કે અનુભવીમાં પ્રકૃતિ સંપૂર્ણપણે ડૉર્મન્ટ. અનુભવીમાં પ્રકૃતિ માધ્યમ હોવાથી એનામાં જે પ્રોસેસ ઓફ થિંકિંગ છે, તે પ્રકૃતિ પેલા અનુભવીમાં ના હોય તે આપણી બુદ્ધિ સ્વીકારે છે.

ત્યારે ના હોય તો શું હોય ? તો સ્વયંમેળે એવું નિમિત્ત જ્યાં પ્રગટે ત્યાં એ સ્વયંમેળે નિશ્ચિત થયેલી નક્કી થયેલી હકીકતવાળું એક મોજું ધરતીમાંથી જેમ જ્વાળામુખી ફાટી નીકળે, તેમ એનામાંથી સ્પોન્ટેનિયસલી-(સ્વયં સ્ફુરિત) સ્ફુરી આવે છે. જેને આપણે પ્રેરણા કહો. જોકે એને પ્રેરણા નહિ કહેવાય. એનામાંથી કામ કરવાનું સ્પોન્ટેનિયસલી એક વલાણ ફૂટી આવે છે. પછી એનામાંથી એને વિચાર-બિચાર કશો હોતો નથી. તે પ્રમાણે એનું થયે જાય છે. તેના પછી એને વિચાર નહિ હોય, વિચારની પરંપરા પણ નહિ હોય. એને આપમેળે વસ્તુ સૂઝી આવે છે.

કર્મની પાછળ અનેક રીતે બધાં વિચારતા હોય છે. એવું અનુભવીને કશું નથી. આપણે તો કર્મ કરીએ, તે કર્મ કરતી વખતે કેટલા બધા વિચાર થાય, કેટલી બધી વૃત્તિઓ થાય, કેટલા બધા માણસના પરિચયમાં આવીએ. એક કર્મ કરતાં કરતાં અનેક કર્મ આપણે ઉપજાવીએ છીએ અને એક કર્મ ભોગવતાં ભોગવતાં અનેક કર્મો ભોગવવાનો મસાલો ચિત્તમાં આપણે ઉમેરી દઈએ છીએ. એટલે કોઈ દિવસ અંત જ ના આવે. જ્યારે પેલાને એવું કશું હોતું નથી. એ પરિચયમાં હોવા છતાં, સ્પર્શલો હોવા છતાં, તદ્દૂપ હોવા છતાં ‘એ’ તદ્દન નોખો છે. એટલે કંઈ કશું એને વળગતું નથી.

એક જણે મને પૂછ્યું, ‘મોટા, તમે આ વાત કરો છો એમાં તો કોન્ટ્રાડિક્શન-(પરસ્પર વિરોધ) આવે છે. આમ, અંદર વળગેલો હોવા છતાં એ નોખો હોય છે. તેને કશું વળગણ ના થાય એવું તો કેમ બને ?’ મેં કહ્યું, ‘ભાઈ, તને દાખલો

આપું કે આ વીજળીના તાર સમા કરવા માટે જાય છે તો હાથે રબરનાં મોજાં પહેરી રાખેલા હોય છે. તેની કરામત એવી થયેલી છે કે તેની સાથે વળગેલો હોવા છતાં પેલું એની સાથે વળગે નહિ.’ તો તે કહે, ‘હા મોટા, બરાબર છે.’ તો તેવી રીતે આ અનુભવી પુરુષોની સ્થિતિ હોય છે. તદ્દન સંપૂર્ણ રીતે તદ્દ્રૂપ થઈ ગયા હોય, કામ, ક્રોધાદિ, લોભ, મોહાદિ રીતે પણ-તેમ છતાંય તે નોખા છે. તો કહે, તમે સાબિતી આપી શકો ? તો ભાઈ, કેવી રીતે આપું ? એવું નિમિત્ત બને અને એવો પ્રસંગ હોય અને તું હાજર હોય તો તેવું બની શકે. ના બની શકે એવું નહિ. આ પ્રયોગાત્મક છે.

અમારા બધા સાધુ સંન્યાસીઓ કહે છે કે ‘અનુભવને વળી પ્રયોગ કેવો ?’ પણ એ વાત મનાય નહિ. એ વાત પ્રયોગાત્મક છે, સાબિત કરી શકાય એવું છે. હું ગમે ત્યારે કોઈ શાસ્ત્ર પણ લખી શકું, કોઈ ભજન પણ લખી શકું, ગમે તે કરી શકું, ગમે તેમાં તદ્દ્રૂપ થઈ ગયેલો હોવા છતાં પણ આ બધું થઈ શકે છે. અને વેદના વખતે તો ઘણી વાર થતું. પેલા ઓપરેશન વખતે લઈ ગયેલા ત્યારે કાંટાવાળાને કહેલું, ‘લખો આ.’ એમણે એમના ‘બે બોલ’માં પણ આ અંગે લખેલું છે કે ‘આવી સ્થિતિ, આવી વેદના મોટાને થતી હતી તોપણ મને એમણે આવું લખાવેલું.’ એ તો બધું બધાંના દેખતાં મેં કરેલું છે. આ પણ થઈ શકે. સોએ સો ટકા. એ જ બતાવે છે કે આવા અનુભવી પુરુષ તદ્દ્રૂપ થયેલા હોવા છતાં નોખા છે. એટલું જ નહિ પણ એ મેં જાતે જોયેલું છે. મારા વિશે તો મારાથી કહેવાય નહિ પણ મેં મારા ગુરુમહારાજને જોયેલા છે

કે એક ઠેકાણે હોવા છતાં, વાતોમાં અને એમાં વળગેલા હોવા છતાં બીજી જગ્યાએ એની હાજરી હોય છે. બીજે ઠેકાણે એ બીજાની સાથે વાતોમાં વળગેલા હોય છે. મારા પોતાના જીવનમાં થયેલું. જ્યારે એક વખતે જંગલમાં સિંહ સાથે સૂતેલો- ગિરનારમાં-ત્યાં તેઓશ્રી હાજર થયેલા. એવા અનુભવ થયેલા. નડિયાદના સ્મશાનમાં સૂતો હતો ત્યારે પાંચ સાત વાર પધારેલા અને બીજા એવા ઠેકાણેના પ્રસંગો મને યાદ છે કે ગુરુમહારાજની હાજરી હતી. મારી સાથે વાતચીત કરતા હતા. ત્યારે પણ ત્યાં આગળ બીજે ઠેકાણે પણ હાજર હતા. એ જ્યારે એમનું શરીર જીવતું તે દરમિયાનમાં બનેલું. મને એમના એવા અનુભવો થયેલા. મારા મિત્ર ભગવતપ્રસાદ પણ ત્યાં હતા. તે બધા એમણે નોંધી લીધેલા. નડિયાદના સ્મશાનમાં મારી સાથે જે વાત કરે એ જ હકીકત જ્યાં પોતે હતા ત્યાં બોલતા હોય. તે મારા મિત્રે પોતાની નોંધમાં બધું લખી રાખેલું.

તા. ૧૨-૬-૧૯૭૪

(૩) અનુક્રમે કે તત્કાણે ?

સ્વજન : મોટા, અનુભવી થયા પછી જ આ કોન્શયસનેસ-
(ચેતના) સાયમલ્ટેનિયસલી-(સાથોસાથ) કે એટ-એ-ટાઈમ-
(તત્કાણ) આવે છે ?

શ્રીમોટા : હા, પણ એમ બને સાહેબ, કે આપણે પ્રકૃતિમાં
હોઈએ છીએ અને કંઈક કામમાં ઈન્પ્રોસ-(પરોવાયેલા) હોઈએ
છીએ ત્યારે તે જ વખતે આપણી ઈન્ટેલેક્ચૂઅલ વિસ્ટા-
(બુદ્ધિગમ્ય સમજણ) વિસ્તાર પામેલી હોય છે. બીજામાં બીજા
વિશે પણ પેલા જેટલા પ્રોમિનન્સીની-(મહત્વની) રીતે તો
બીજામાં થોડી રીતે, બીજા વિષયમાં બીજા કંઈમાં થોડું પણ
આપણું મન પરોવાયેલું છે. આપણને કેટલીય વાર, જો
વિચારીએ તો આવું થતું અનુભવી શકીએ છીએ-આપણી
પ્રકૃતિની દશામાં પણ. એક કામ કરતાં હોઈએ ત્યારે બીજી
વાતનો વિચાર આપણને આવી જતો હોય છે અને એ તો
શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે પુરવાર કરી આપ્યું છે કે એકીવખતે ૧૦૮-
૧૦૯ વાર આપણું મન બધાંમાં વળગેલું રહે.

સ્વજન : મોટા, એક યુનિવર્સિટીમાં પણ આવા અખતરા
થયા છે. એકવાર મેં આપને કહેલું મોટા, કે એ લોકોએ એવા
અખતરા કરેલા. એ લોકોને કાડ્ડર્સ આપે અને પૂછે કે ક્યું કાર્ડ
છે ? અને તમે કહો કે ચોથું, પાંચમું, એમ...તમે કેટલા સાચા
કહી શકો છો એ રીતે ચેક કરતા હતા. એક માણસ જે હતો
તે એના કામમાં એટલો બધો પરોવાયેલો હતો. એનું સ્ટીલ
ક્ન્ટ્રક્ટરનું કામ કરતો હતો. ત્યારે પેલા લોકો એને પૂછે, એ
એકદમ એકાગ્ર હતો અને એમાં એમ ને એમ જ જવાબ

આપ્યા કરે. એ બધા નોંધી રાખેલા. અને એ માણસ જ્યારે આમ ઓર્ડિનરી-(સામાન્યપણે) આપણી સાથે વાતચીત કરતો હોય ત્યારે એને પૂછવા માંડ્યું તો એવો પેલા કામમાં પરોવાયેલો હતો ત્યારે તેના ૨૦ થી ૨૫ સાચા પડેલા અને એમ ને એમ પૂછવા જાય તો ૮-૧૦ જ સાચા પડે. મેં એકવાર પૂછેલું, ‘મોટા, આમ કેમ થાય છે ?’ તો તમે કહેલું, ‘એકાગ્રતા આપણી વધેલી હોય તો આમ બને.’

શ્રીમોટા : તમને એક દાખલો કહું. રૈશનલી-(તાર્કિક રીતે) સમજાવું. એકાગ્રતા થાય છે ત્યારે એ એકાગ્રતા ચેતન પરત્વેની અથવા તો કોઈ કર્મની સાથેની, કોઈ વ્યક્તિ સાથેની કે આવી કોઈ પણ પ્રકારની, પ્રકૃતિમાં કે ચેતનમાં-ચેતનની એકાગ્રતાનું સ્વરૂપ જુદા પ્રકારનું હોય છે, પણ પ્રકૃતિની એકાગ્રતા જ્યારે થાય છે ત્યારે તે તે વિષયમાં આપણો વિસ્તાર, ઊંડાણ, તીવ્રતા વધે છે. આ આપણી બુદ્ધિ સ્વીકારે છે અને વિસ્તાર પણ વધે છે. ત્યારે એ જો વિસ્તાર વધે તો એ વિસ્તાર જેને તેને સ્પર્શે છે. અને એ પુરવાર કરે છે કે માનસિક રીતે એકમાં આપણે તદ્રૂપ થયા, એકાગ્ર થયા, એ એકાગ્રતા આખરે તો પ્રકૃતિની છે. પ્રકૃતિ તો જડ છે, એમ આપણે કહીએ છીએ, કારણ કે પેલામાં એટલા પૂરતી લય થઈ જાય છે, પણ એ એકાગ્રતાનો અભ્યાસ કર્યો, જ્યારે એ એકાગ્રતાને સહજ રીતે ઉપયોગમાં લે છે, એ ઉપયોગમાં લેવાની કળા માણસ જ્યારે શીખે છે ત્યારે એ એકાગ્રતા જડ નથી રહેતી. ઉપયોગમાં એક એવા પ્રકારની ભાવના પ્રગટે છે ત્યારે એ ભાવના સ્વયં ચેતનનો એક અંશ છે, કારણ કે જ્યારે એકાગ્રતા પ્રકૃતિમાં કશાકમાં

તદ્રૂપ થઈ જવાની સ્થિતિમાં હોય છે, તે એકાગ્રતા જેની સાથે એકરૂપ થઈ જવાય, તે એકાગ્રતા જુદા પ્રકારની છે. અને એ એકાગ્રતાની સાથે પોતે કંઈ કામ કર્યું એવી જાતની જે સભાનતા હોય છે એટલી જે સભાનતા જેનામાં છે એવો માણસ આવી જાતના પ્રયોગો કરી શકશે. બાકી, જે એકાગ્રતા છે કે પોતાની સાથે ડૂબી ગઈ, તદ્રૂપ થઈ ગઈ તેવા પ્રકારનો માનવી, તેવા પ્રકારનો જીવ આવાં બીજાં કામો સાથે ને સાથે નહિ કરી શકે, કારણ કે આ માણસને આ એકાગ્રતા થઈ એના દ્વારા એને આવાં આવાં કામ કરવાં છે. એવી જાતની એને સભાનતા છે. ‘આ કરવાનું છે.’ એવી એ એકાગ્રતા વખતે જે સભાનતા છે, એને લીધે એકાગ્રતાનો ઉપયોગ કરી શકશે. આવા માણસો પણ મેં જોયા છે.

એક ઠેકાણે પેઢી ઉપર હું બેઠો હતો. એનો જે શેઠ હતો તેણે બે માણસોને સમજાવીને પોતાના વ્યૂપોઈન્ટના-(દ્રષ્ટિ-બિંદુના) કરવા હતા, પણ એનો બહુ વિરોધ થયો. (એટલે મારે ઘેર એમને બધી વાતચીત થયેલી) મને કહે, ‘મોટા, હું પણ સંસારવહેવારનો માણસ લાગું છું, પણ કેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિ કરીને મારી રીતે આને સમજાવી દીધું.’ પેલા શેઠે એ બે માણસોને એવી સ્વાર્થની વાત કરી. અત્યારે તો હું ભૂલી ગયો. પણ બંનેને જુદા જુદા સ્વાર્થની વાત કરી અને એમને પલાળ્યા કે ભાઈ તમે આટલું કરો. અને શેઠને પેલા મારફત જે કરાવવું હતું તે કહ્યું. આમ તો બહુ વિરોધ કરતા હતા. આમ તો શેઠ કહે કે હું એમને કાઢી મૂકું. મારે શું છે ? પણ એમનાં માબાપનો મારા પર ઉપકાર છે. એટલે આવાં તોફાની છોકરાંઓને હું

રાખું છું, કારણ કે ઉપકારને હું ભૂલી શકતો નથી. એટલે આવા વિરોધીઓને હું રાખું છું. એવા માણસોને આવી રીતે કામ કરતાં કરી બતાવ્યા છે. ત્યારે આમાં માણસ એ મુખ્ય કેંદ્ર. તમે તમારી કોન્શ્યસનેસથી કરો છો. એ કોન્શ્યસનેસ-એ સભાનતા-આપણે જીવદશામાં ભલેને હોઈએ, પણ એ સભાનતા છે તે તદ્દપ થઈ ગયા હોઈએ તોપણ એ સભાનતા આમાં કામ લાગશે.

એ જાતની જો મૂળમાં પેલાની સાથે એકરૂપ થઈ જાય તોપણ પેલી સભાનતા રહ્યા કરે કે આ ઉપયોગ કરવાનો છે. એટલે એ સભાનતાને લીધે એ ગુલામ મટી જાય છે. ગુલામ થઈ શકતો નથી. પૂરેપૂરો ગુલામ થઈ શકતો નથી. પ્રકૃતિની સભાનતાને લીધે થોડો નોખો રહી શકે છે. અને એમાં તે વખતે પેલાનો ઉપયોગ કરી શકે છે. તે આપણે જીવદશામાં હોવા છતાં આ જાતના આપણે પ્રયોગ કરીને આપણે સમજી શકીએ એવી હકીકત છે આ.

મને યાદ છે કે, હું બહુ હઠીલો હોઉં ત્યારે મને મારી મા ધીરે ધીરે કરીને બધું સમજાવે. એમ કરતાં કરતાં મને ચુંબન કરે. વહાલ કરે અને કહે, 'ચૂનિયા, તું આમ કર. તેમ કર.' એટલે એ વહાલ કરે છે એમાં તદ્દપ છે, પણ એમાં સભાનતા છે કે ચૂનિયાને મારે આ સમજાવવું છે. એટલે એ પ્રકારની સભાનતા-ચેતન પરત્વેની વિશેષ જાગે તો આપણે નોખા થઈ શકીએ-એમાં ભળેલા હોવા છતાં !

બીજી અનુભવની મારી એવી સમજણ કે આપણે જીવદશામાં જ્યારે હોઈએ છીએ અને જે કામ લીધું તે કામ

પરત્વેની જે આપણી સમજ છે તે કામના પ્રમાણમાં અને કામની રીતે વિસ્તારને પામતી હોય છે. કર્મના પ્રમાણમાં તે વિસ્તાર પામે છે. કર્મનાં કેટલાં કેટલાં પાસાં છે. જ્યાં સુધી વિચારાય ત્યાં સુધી માનવી વિચારે છે. એટલે તેવી રીતે અનુભવી માણસ છે-એની બુદ્ધિ મર્યાદામાં હોતી નથી, મર્યાદામાં જકડાઈ રહે તેવી હોતી નથી, તે વિસ્તારને પામે છે. એટલે ચેતન, સકળ બ્રહ્માંડમાં વ્યાપ્ત છે. અને આપણી પૃથ્વીમાં અને પ્રકૃતિમાં પણ વ્યાપ્ત છે. તો જીવના એકેએક પાસામાં જ્યારે જ્યારે એને સ્પર્શ કરવાનો આવે ત્યારે એની બુદ્ધિની સમજ ત્યાં પ્રગટે ખરી. એટલે અત્યારે બધા આધ્યાત્મિક પુરુષો, સાધુઓ, સંન્યાસીઓ, મહાત્માઓ છે, તે માત્ર બધા બ્રહ્મની, આત્માની વાત કરતા હોય છે. આબુમાં એક વિદ્વાન મને ઉપનિષદ સમજાવવા આવતા. ત્યારે મેં કહ્યું, ‘ભાઈ, તમે બધી આત્માની જે વાત કરો છો, પણ એ આત્મા પણ કોઈ ઠેકાણે સ્પર્શ કરીને વ્યક્ત રીતે શક્તિમાન થયેલો હોય એવી કંઈ વાતો આવે છે કે નહિ તમારામાં?’ તો કહે, ‘ના, એવી કંઈ વાતો આવતી નથી.’ તો મેં કહ્યું, ‘આ બધું મને નકામું લાગે છે કે અનુભવી માણસો માત્ર બ્રહ્મની જ અને આ બીજા બધાંની જ વાતો કર્યા કરે.’

સમાજમાં પણ કોઈ જાતની એકતા પ્રગટેલી હોય એવું કોઈ જાતનું અત્યાર સુધી અનુભવમાં આવતું નથી. એટલી બધી કથાઓ, વાર્તાઓ, ઉપદેશો, ભજન-કીર્તનો તથા આ બધા મહાત્માઓનાં પ્રવચનો થયાં કરતાં હોય છે. એમાંથી સમાજનો ચેતન પરત્વેનો ઉદય થયેલો હોય એ બહુ ઓછી જગ્યાએ

દેખાય છે. મેં કહ્યું, ‘આત્મા માટે તો એમ કહે છે કે પ્રવચનેન ન લખ્યતે । પ્રવચનથી ના મેળવી શકાય, બુદ્ધિથી ના મેળવી શકાય. બુદ્ધિથી મેળવી શકાય એવું નથી. પણ દરેક સાધના દ્વારા એના પર સહજમેળે જે પ્રવાહ આપણો વહે તેવા અભ્યાસ દ્વારા જ એનો આપણને અનુભવ થાય છે. ત્યારે શાસ્ત્ર એમ કહેતું ‘પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી મળે એવું નથી, પણ અભ્યાસથી મળે એવું છે.’ અભ્યાસનું તો મેં કહ્યું.

(૪) ગુરુ બધું કરી દે ?

શ્રીમોટા : ઘણા બધા એમ કહે છે કે બધું ગુરુ કરી દેશે. તો ગુરુ તો તમારો ગધેડોબધેડો છે ? બળદિયો છે કે તમારો ભાર એમ ને એમ વહન કરે ? ગુરુની સાથે એકરૂપ થઈ જાવ. એકરસ થઈ જાવ અને ભક્તિ જાગે તો જુદી વાત છે, પણ એવી રીતે કોઈથી થાય નહિ, તો પછી એવું થાય ત્યાં સુધી તમે મથ્યા કરો, ભાઈ.

આ બધું આ મહાત્માઓ અને સંન્યાસીઓ સમાજમાં ફેલાવે છે કે ‘આશીર્વાદ અને કૃપા-ક્યા નહિ કર સકતા હૈ આશીર્વાદ ? તેથી તમારો બધો મદાર ગુરુની ઉપર નાખી દો. ગુરુ તમારું બધું કરી દેશે.’ આ જાતની જે સમજણ સમાજમાં પ્રગટે છે, તે સમાજને વધારે લૂલો બનાવે છે. સમાજને પુરુષાર્થ પર લઈ જવો જોઈએ. પુરુષાર્થ કરો તો ગમે તે થઈ શકે. જીવનો શિવ થઈ શકે છે. કેટલી બધી મોટી વાત છે ! જો જીવના શિવ થઈ શકીએ તો પ્રારબ્ધ તો શું એની આગળ વિસાતમાં ? એ પુરુષાર્થ પરત્વે સમાજે ઝોક આપવો જોઈએ. અનુભવી પુરુષોએ-સાધુ, સંન્યાસીઓ, મહાત્માઓ તેને બદલે આ જાતનો ઝોક આપે છે કે ‘ગુરુ સબ કુછ કર સકતા હૈ !’ એ બરોબર નથી.

સ્વજન : ‘ગુરુ બધું કરી શકે.’ એ કહેવા પાછળનો હેતુ શો હશે ?

શ્રીમોટા : હાલનો હેતુ તો મને બહુ સારો નથી લાગતો. એટલે વ્યક્તિપૂજા થઈ ગઈ. સમાજમાં વ્યક્તિને વિશેષ મહત્ત્વ એટલે (ઇમ્પોર્ટન્સ) આપી, સમાજને અમારા લોકોએ દોર્યો. સમાજનાં મૂળમાં આ રહેલું છે. એથી સમાજ પણ વ્યક્તિને જ

મહત્વ આપ્યા કરે છે. સમાજનું માનસ આ રીતનું ઘડાયેલું છે, પણ એને તોડવું જોઈએ. અનુભવી માણસ ચીલેયલુ નથી હોતો, પણ અત્યારે બધું એમ જ ચીલેયલુ જ છે. બધા સાધુ સંન્યાસીઓ જે કંઈ છે તે ચીલેયલુ છે. પણ એ બરાબર નથી. તો પછી એમાંથી સમાજ કેવી રીતે ઊઠે ?

સ્વજન : મોટા, આપ જે કહેતા હતા. સતત બ્રહ્મ તરફની જ વાત આવ્યા કરે છે અને બીજી નથી આવતી. એનું શું કારણ ?

શ્રીમોટા : પોતે ચેતનમાં પ્રગટવાને માટે પોતાનામાં કેવી જાતની અભીપ્સા, જિજ્ઞાસા હોવી ઘટે અને કેવા પ્રકારનું પોતે કર્મ કરે તો આ થઈ શકે એના પરત્વેનો કોઈ ઝોક નથી. એમની જ વાતો કર્યા કરે. ગુરુની વાતો કર્યા કરે.

સ્વજન : પણ ચેતન તરફ જવાના રસ્તાની કોઈ વાતો કેમ નથી કરતા ?

શ્રીમોટા : તમારો પોતાનો ગુરુ તમે તમારા પોતામાં ઊભો કરો. ગુરુ પર મહત્વ આપી દો છો. એટલે કે પોતાના પર જ મહત્વ અપાય છે. હું પ્રવચન કરતો હોઉં તો બધાં મારા પર જ લેને. એટલે એ લોકો બધું મારા પર જ કહેને. તો તમે ગુરુને બધું સોંપી દો, એ વાત બરોબર નથી. તમે પોતે જાતે મથો, એ જાતનો ઝોક આવવો જોઈએ, તો સમાજમાં માંદાલો વધારે દૃઢ થઈ શકે. આ તો પુરુષાર્થ ઉપર બિલકુલ ઝોક નથી આપતા.

તા. ૧૨-૬-૧૯૭૪

(પ) 'શેષ' એટલે શું ?

સ્વજન : મોટા, આપે 'શેષનાગ' વિશે લખેલું છે. શેષનાગ વિશે જે માન્યતા છે કે શેષનાગ ઉપર પૃથ્વીનો બધો આધાર છે એ અને આપે 'સદ્ગુરુ'માં પણ 'શેષ' ઉપર જે લખ્યું છે એનું શું તાત્પર્ય છે ?

શ્રીમોટા : શેષનાગ એટલે સાપ. સાપનો મોટો રાજા. પણ તે અર્થ અહીં નથી. શેષનાગ એટલે અહીં જ્ઞાનસ્વરૂપમાં. આખું બધું બ્રહ્માંડ છે. બધું સત્ત્વ, આપણી પૃથ્વી, જે કંઈ બધું ટકી રહ્યું છે તે સતનો આધાર-ચેતનનો આધાર. ચેતનના આધારે એટલે તેને જ્ઞાનસ્વરૂપમાં લીધું, કે જે તે બધું ટકી રહ્યું છે, બ્રહ્માંડ છે, આકાશ છે, જે દેખાય છે તે બધું ટકી રહેલું છે ચેતનના આધારે. ચેતન એ અહીં શેષનાગરૂપે લીધેલું છે.

હવે, મારું લખાણ જે છે એ મારા જોવામાં આવે અને કદાચ બીજો અર્થ કર્યો હોય તો સમજણ પડે, પણ અત્યારે તો મને આ સમજણ પડે. જે તે બધું ટકેલું છે તે ચેતનના આધારે. એમ માનવામાં આપણી બુદ્ધિ સોએ સો ટકા સ્વીકારે છે. ચેતનના આધારે રહેલું છે એટલે આ પૃથ્વી પણ શેષનાગના આધારે છે, ચેતનના આધારે છે. એટલે જ્ઞાનના આધારે છે. સદ્ગુરુ પણ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એટલે એ પણ શેષનાગ છે, એમ મેં 'સદ્ગુરુ'માં લીધું હોય.

'સદ્ગુરુ' આખરે વ્યક્તિ હોવા છતાં વ્યક્તિ નથી રહેતો, કારણ કે એને નિમિત્ત હોય છે. અને નિમિત્તમાં ઘણે ઠેકાણે એની હાજરી હોય છે. અત્યારે આપણી બુદ્ધિથી મનાય એવું નથી, કારણ કે આપણી બુદ્ધિ પ્રકૃતિને લીધે એટલી કુંઠિત છે.

હવે જ્યારે સદ્ગુરુ છે, તે વ્યક્તિ હોવા છતાં તે વ્યક્તિ મટી જાય છે. કારણ શું ? કે વ્યક્તિ એટલે જીવ અને જીવ એટલે પ્રકૃતિ. જ્યારે જે સદ્ગુરુ-જે ચેતનામાં નિષ્ઠા પામ્યો છે. જે રિઅલાઈઝ્ડ-(અનુભવી) તે કદી પ્રકૃતિ નથી. અને પ્રકૃતિનો જીવ એ વ્યક્તિ. એટલે એ વ્યક્તિ મટી જાય છે. જેમ દરેકનો વિસ્તાર થાય. જ્યારે આપણે પ્રકૃતિમાં હોઈએ છીએ ત્યારે પ્રકૃતિમાં આપણે જે વિચાર કરીએ તોપણ આપણે એક ઠેકાણે રહેલાં હોઈએ પણ ઘણે ઠેકાણે આપણો વિસ્તાર હોય છે. જ્યાં જ્યાં વ્યક્તિઓ સાથેનો સંબંધ, સગાંઓ સાથેનો સંબંધ, બીજા જે કંઈ આપણે ઉદ્યોગો કરતાં હોઈએ તો તે સાથે સંકળાયેલી અનેક વ્યક્તિઓ સાથેનો સંબંધ-એટલે માણસ પ્રત્યેક વ્યક્તિ, એક હોવા છતાં અનેક ઠેકાણે વિસ્તાર પામેલો છે. જીવદશામાં પણ એવું જ છે, તો પછી તો વ્યક્તિ પેલા કરતાં વિશેષ ક્રિયામાણ છે. વધારે કામચાબીવાળો, વધારે યોગ્યતાવાળો છે, એટલે તો અનંત ઠેકાણે વિસ્તરેલો છે. એથી એ વ્યક્તિ મટી જાય છે.

સદ્ગુરુને લોકો વ્યક્તિ તરીકે સમજે છે તે બરોબર નથી. વ્યક્તિ વિશેષ કરતાં-વ્યક્તિ જ નથી-એ રીતે આપણે એને સમજવો જોઈએ. સદ્ગુરુ એ સ્થૂળ શરીર હોવા છતાં સ્થૂળ શરીર નથી, કારણ કે જો એ સ્થૂળ શરીર હોય તો એ બંધાયેલો છે. એક ઠેકાણે જકડાઈ ગયેલો છે, પણ એના માટે એવું નથી, કારણ કે એ ગુણાતીત અને દ્વંદ્વાતીત છે. એટલે કે ગુણ અને દ્વંદ્વ-એટલે પ્રકૃતિથી પર છે. એટલે પણ એ વ્યક્તિ તરીકે મટી જાય છે. એટલે આપણામાં કહેવાય છે કે સદ્ગુરુ એ

બ્રહ્મ છે, ભગવાન છે, પણ હું એમ કહું કે શરીરધારી ગમે તેટલો ચેતનામાં રિઅલાઈઝ્ડ હોય તો તે ભગવાન નથી, કારણ કે ભગવાનને અનંત વિસ્તાર છે. આને વિસ્તાર છે ખરો, પણ જ્યાં તેને નિમિત્ત હોય ત્યાં જ. એટલે એને મર્યાદા આવી જાય છે. બ્રહ્મને મર્યાદા નથી. બ્રહ્મ એ સર્જન કરી શકે તેવું અનુભવી-ગમે તેટલું માનો તોપણ સર્જન નહિ કરી શકે. આપણાં પુરાણોમાં દાખલો તો આપ્યો છે ખરો, કે વિશ્વામિત્ર ઋષિએ ભગવાનના જેવી સૃષ્ટિ રચી. એનો કહેવાનો ભાવાર્થ, એનો હેત્વાર્થ એ છે કે આવી શક્તિ પણ અનુભવી પુરુષમાં હોઈ શકે છે. એમણે સૃષ્ટિ સરજી કે ના સરજી એ જુદો અર્થ છે. આપણી પાસે કોઈ નક્કર પુરાવો કે હકીકત નથી, પણ એનો કહેવાનો હેતુ એ છે કે આવી શક્તિ પણ અનુભવી પુરુષમાં હોઈ શકે છે, પણ બ્રહ્મ જે સર્જન કરે તેવું અનુભવી સર્જન નહિ કરી શકે, કેમ કે એનો તો અનંતાનંત વિસ્તાર છે.

સ્વજન : તમે એકવાર કહેતા હતા કે આમ જોવા જઈએ તો આપણે કશુંય નથી, તો એની જોડે શેષને કાંઈ સંબંધ ના હોય ? આ બાકી રહ્યું-બાકી રહ્યું, હવે કશુંય ના રહ્યું-એ અર્થમાં શેષ છે ?

શ્રીમોટા : શેષ એકલું લઈએ તો એ અર્થમાં બરોબર છે, પણ શેષનાગ લઈએ તો નહિ બેસે. શેષ માત્ર લઈએ તો બાકી જતાં જતાં...જતાં...જતાં...બાકી કંઈ કશું ના રહે. અને જે કંઈ રહે તે શેષ. એ અર્થમાં લઈએ તો બરાબર થાય, કારણ કે આ અનુભવની જે સ્થિતિ છે તે આ નહિ, આ નહિ, એમ કરતાં કરતાં બધાંને નકારતાં નકારતાં, જે કંઈ અસ્તિત્વમાં

રહે તે એ પોતે. એટલે શૂન્યાવસ્થા. શૂન્યાવસ્થા એટલે આ બધાંમાંથી નીકળતાં નીકળતાં, જે કંઈ બાકી રહે તેની અંદર એ પોતે છે અથવા તો આપણે પોતે છીએ, કારણ કે જ્યારે સાધનામાં જીવ પડે ત્યારે એ પોતે આ હકીકત સમજે છે, પણ એનો અનુભવ તો છે નહિ. બુદ્ધિથી એ સમજે છે કે મારા પોતાનામાં એક અનંત શક્તિરૂપે આત્મા છે. એ આત્મા છે. એ જ ચેતન છે, એ જ બ્રહ્મ છે. એ જ ભગવાન છે. એ આત્મા છે. આ શરીર નથી, એ મન નથી, બુદ્ધિ નથી. એના ઉપર શંકરાચાર્ય ભગવાને એક શ્લોક પણ લખેલો છે કે હું બુદ્ધિ નથી, મન નથી, ફલાણું નથી. ‘શિવોહમ્, શિવોહમ્, શિવોહમ્’ એવા નામનો એક એ વિચાર આપ્યો છે. જ્યારે હું શરીર નથી, ફલાણું નથી, ઢીંકણું નથી, મન નથી, બુદ્ધિ નથી, પ્રાણ નથી, અહમ્ નથી-તેમ છતાં હું કંઈક છું, એમ જ્યારે સાધનામાં પ્રવેશતો પેલો જીવ વિચારતો હોય છે કે આ બધું હું નથી અને તે જે કંઈ છે તે પોતે છે. એમ વિચારતાં વિચારતાં પછી શરૂઆતમાં તો એ પછી બધાંને આ હું નથી, આ નથી. એમ એને પોતાનામાં આત્માનું જે તત્ત્વ-ચેતનનું તત્ત્વ-રહેલું છે એમાં સ્થિર થવાને, એકાગ્ર થવાને માટે એ આ બધાંનો ઈન્કાર કરે છે. એ પોતે જે આ બધાંનો ઈન્કાર કરતાં કરતાં જે શેષ ભાગ જેનો એ ઈન્કાર કરી શકે એમ છે જ નહિ-એવું જે કંઈ તત્ત્વ છે એ શેષ છે.

એ રીતે વિચારીએ તો એકલા શેષને લઈ શકાય, પણ શેષનાગને જો લઈએ તો જાણે એ અર્થમાં ના આવે. શેષ એટલે બાકી રહેલું તે. આમ, બધાંને નકારતાં નકારતાં-‘આ’ને

એ નકારી શકતો નથી. ‘પોતે છે’ એને એ નકારી શકતો નથી. આ બધાંને નકારી શકે છે, કે આ હું નથી. આ નથી... એમ કરતાં કરતાં શેષ જે કંઈ રહે છે, બાકી જે રહે છે તે હું છું. તે આત્મતત્ત્વ છે. બ્રહ્મતત્ત્વ છે. ભગવાન છે. ત્યાં શેષ જાણે કે બરાબર યથાયોગ્યપણે બંધબેસતું છે, ત્યાં જો નાગ જોડે લઈએ તો એ બંધબેસતું નહિ થાય.

(૬) વર્તમાનનું મહત્ત્વ

સ્વજન : મોટા, બધું જ વર્તમાનમાં છે. એવું કહીએ છીએ એનો અર્થ એ કે આ રિલેશનશીપમાં-(સંબંધોમાં) જે પાસ્ટ-(ભૂતકાળ)માં એપિસોડ-(બનાવો) રહ્યા છે, મેમરી-(સ્મૃતિ) છે, એના પર ઝોક નહિ આપવો ?

શ્રીમોટા : એના ઉપર બિલકુલ ઝોક નહિ આપવો. ભવિષ્ય ઉપર તો બિલકુલ નહિ, કારણ કે એનું નિશ્ચિત સ્વરૂપ નથી. અને એનું કોઈ નક્કર સ્વરૂપ જ નથી. આમ જ હશે એમ આપણે કંઈ બુદ્ધિથી વિચારી શકતાં નથી. એટલે એના ઉપર ઝોક આપ્યા કરતાં પ્રાપ્ત કર્મ-હાલ જે મળેલું છે-જે દેખાય છે તે, આપણા માટે યોગ્ય સ્થિતિ છે. માટે, તેના ઉપર જ ઝોક આપવો. આ મહત્ત્વની બાબત છે.

હવે, ટેન્ડન્સી-(વલણો) કે જે સંસ્કારો આપણને મળેલા છે, તે સંસ્કારો પણ પ્લાયબલ-(મુલાયમ) છે. એ સંસ્કારોને પણ આપણે ફેરવી શકીએ છીએ. જો જીવનો શિવ થઈ શકતો હોય, તો આ તો શી વિસાતમાં છે ? આ બધું તો ઉલાળી નાખવું-એને તો પ્રેઝન્ટ એટલે કે વર્તમાનને જ મહત્ત્વ આપવું.

વર્તમાન પણ નિત્ય નવો નવો જ રહેવાનો છે. વર્તમાન આજે છે તે કાલે નહિ. કાલનો વર્તમાન બીજો પાછો. અને એટલા માટે જ આ આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનમાં તો કાળ જ ઉડાડી દે છે. અહીંનો કાળ તો જુદો કાળ છે, પણ એ રિલેટિવ-(સાપેક્ષ) છે. પૃથ્વીનો કાળ-આજે અહીં જે સમય છે તે બીજે ઠેકાણે બીજો પાછો આખી પૃથ્વી ઉપર જુદા જુદા દેશોમાં કાળ જુદો જુદો છે. એ જ રીતે બીજા ગ્રહો અને તારામાં કાળ જુદો

જુદો. એટલે કાળ એ રિલેટિવ થઈ ગયો. આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનમાં તો કાળને સ્થાન જ નથી. સ્થળ, કાળ, દિશા, સંજોગ-એ કશાંને એમાં સ્થાન નથી.

પણ આપણે આ પૃથ્વી પર છીએ એટલે આપણે માટે કર્મ એસેન્શ્યલ-(જરૂરી) છે. એટલે જો કર્મ એસેન્શ્યલ છે, તો કર્મની સાથે સંજોગો, દિશા, કાળ પણ રહેલાં જ છે. એના માટે જો એ એસેન્શ્યલ છે, તો વર્તમાન જ એના માટે યોગ્ય છે. એટલે દા.ત., આજે કોઈ કર્મ આવ્યું તો આજના વર્તમાન સંજોગોમાં એને કેવી રીતે કરવું તે આપણે સમજવાનું અને એની સાથે આપણી બુદ્ધિ વિકસાવવી તથા આયોજન પણ વિકસાવવું.

આ વર્તમાન આજે છે, પણ આ કર્મ તો હજુ આજે ને આજે પૂરું નહિ થાય. આજના વર્તમાનમાં તો આ કર્મ પૂરું થાય નહિ. એ કાલના વર્તમાનમાં એ કર્મ રહેવાનું, પછીના પરમદિવસના વર્તમાનમાં પણ એ રહેવાનું. એટલે એ વર્તમાનનો વિસ્તાર છે. એ વિસ્તારમાં એ કેવી રીતે ઉત્તમમાં ઉત્તમ સારી રીતે થઈ શકે એનો પણ શ્રેયાર્થીએ વિચાર કરવો પડશે. એ એમ જ કહે કે 'વર્તમાન તો આજે જ' તો ત્યાં એ ભૂલો પડે. એ વર્તમાન છે પણ એ વિસ્તાર પામે છે. આપણી વૃત્તિ પણ વિસ્તાર પામે છે. જે તે બધું જ છે તે બધું વિસ્તાર પામવાની સ્થિતિમાં જ છે. તે પણ એક સત્ય છે. એટલે કર્મ પણ વિસ્તાર પામે છે. કર્મ એક હોવા છતાં કેટલી બધી વ્યક્તિઓને સ્પર્શ કરે છે. એટલે કર્મ પણ વિસ્તાર પામતું હોય છે. અને કાળ પણ વિસ્તાર પામે છે. આજનો વર્તમાન

અને કાલનો વર્તમાન એ બંને જુદા. પરમદિવસનો વર્તમાન પણ જુદો. ત્યારે એ વર્તમાન વિસ્તાર પામે છે. એ ફેક્ટર-(બાબત)ને પણ કન્સિડરેશનમાં-(ગણતરીમાં) લઈને અને કર્મના પ્રોસ એન્ડ કોન્સ-(સામસામાં પાસાં) વિચારવાં જોઈએ. અને આ જે રીતે આપણે કર્મને સાકાર કરવું છે તે સાકાર કરવાપણામાં કેટલાં કેટલાં ફેક્ટર્સને-(બાબતોને) શું શું જરૂરનું છે, એ આ વર્તમાનના વિસ્તારને પણ ખ્યાલમાં લઈને તે પ્રકારનું એનું પ્લાનિંગ-(આયોજન) કરવું જોઈએ. એટલે વર્તમાન એટલે જડ રીતે કોઈ સ્વીકારે તો ભૂલો પડી જાય. આ રીતે રહેવાથી શું થાય છે ? કે આપણે વર્તમાનમાં જ જીવીએ છીએ.

હવે, પાસ્ટ-(ભૂતકાળ) અને ભવિષ્યને વેગળા મૂકીએ છીએ. એમાં શું છે કે જ્યારે આપણે આત્માને એની સ્થિતિમાં પ્રગટાવવો છે ત્યારે આત્માનાં જે જે લક્ષણો છે તે અત્યારથી જ આપણા જીવનમાં કર્મ દ્વારા કર્મ થતી વખતે, કર્મ થવાનાં હોય ત્યારે જ એ લક્ષણને આપણે બુદ્ધિથી કરીને આપણે જીવનમાં પ્રવર્તમાન થાય તે રીતે જો વર્તીએ તો ધીરે ધીરે એ લક્ષણો પછી આપણામાં છતા થાય. દા.ત., આત્માને કાળ નથી. પણ આપણે હજુ જીવદશામાં છીએ, શરીરવાળા છીએ, કર્મ છે, પ્રકૃતિ છે. ત્યારે પ્રકૃતિને, શરીરને, કર્મને બધું છે. માટે, કર્મને ઉડાડી દઈશું તે નહિ ચાલે. ભવિષ્ય છે પણ એ કંઈ આપણે જાણતાં તો નથી, પણ પાસ્ટ છે એ જાણીએ છીએ, કેમ કે અનેક સંસ્કારો લઈને આપણે આવ્યાં છીએ. એ સંસ્કારો છે એ પાસ્ટ છે. તો એ સંસ્કારો કંઈ નાસી જવાના નથી. એ

રીતે તો પાસ્ટ છે. એથી એની ગણના કરવાની જરૂર છે. સંસ્કારો છે એ એની મેળે વર્ક આઉટ-(ઉદય વર્તમાન) થશે. આપણે ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે એ પણ નક્કી નથી, પણ ભૂત અને વર્તમાનથી જે બનશે તે ભવિષ્ય થવાનું છે. ત્યારે ભવિષ્ય કેવું બનાવવું તે આપણા હાથની વાત છે. એટલે આપણે તો વર્તમાન ઉપર જ ઝોક આપીએ, કારણ કે સંસ્કારરૂપી પાસ્ટ આપણામાં છે જ. એને વિશે વિચારવાની કંઈ જરૂર નથી. જે પ્રકારના સંસ્કારો છે, એ તો આપણા ચિત્તમાં પડેલા જ છે. જેમ આપણું શરીર છે, જેમ આપણું જીવન છે. એના વિશે આપણે વિચારતાં નથી. તેવી રીતે પાસ્ટ છે.

ચેતનના સંસ્કાર આપણામાં પડી ચૂકેલા જ છે. એટલે એના સંસ્કારો વિશે વિચાર-વર્તમાનનો જ-વિચાર કરવો એ યોગ્ય છે. એટલે વર્તમાન ઉપર ઝોક આપ્યો, કારણ કે આત્માને તો કાળ નથી. આપણે પ્રકૃતિમાં છીએ, કર્મ કરવાનાં છે, શરીર છે, સંસ્કાર છે, વહેવાર છે, આ બધું હોવાથી આપણે થોડો કાળ વિચારવું પડે. કાળનો એલિમેન્ટ-(તત્ત્વ) રાખવો પડશે, કારણ કે કાળના એલિમેન્ટમાં જ આપણે જીવીએ છીએ. એટલે કાળને વિચારવો પડશે. એટલે કાળને પણ ટૂંકાવવો. વર્તમાન પર ઝોક આપો. એટલે કે ધીરે ધીરે કરીને આપણે જ્ઞાનમાં વધતાં જઈએ એટલે પછી એ પણ ઊડી જાય છે. એવી રીતે આત્માનું એક તત્ત્વ સ્વયંમેળે-સ્પોન્ટેનિયસલી-એને આપમેળે સ્ફુરે છે.

આપણે જ્યારે જીવદશામાં હોઈએ ત્યારે પ્રકૃતિમાં મનને અથવા તો મનાદિકરણને, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ને

માટે કોઈ બોલે તો આપણા અંતઃકરણને એવી ટેવ પડી ગઈ છે કે વિચાર કરવા માંડે. એક વિચાર થયો કે એનો કોરસ્પોન્ડિંગ- (આનુષંગિક) બીજો વિચાર, અને ત્રીજો વિચાર એમ એક એવી સળંગતા પ્રગટે છે. ત્યારે આત્મામાં શી સ્થિતિ પ્રગટે છે ? ત્યાં વિચાર કર્યા વિના આત્માને સ્પોન્ટેનિયસલી-(સ્વયં સ્ફુરિત) બધું સ્ફુરે છે. એટલે આપણે શું કરવું જોઈએ કે ધીરે ધીરે એવો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ કે જ્યારે કર્મમાં હોઈએ, કે કોઈ વહેવારમાં હોઈએ ત્યારે વિચાર પ્રમાણે આપણે પ્રોસ એન્ડ કોન્સ-(સામસામાં પાસાંનું) બધું ચાલે એ બરોબર છે, પણ કર્મમાં ના હોઈએ ત્યારે પણ મન વિચાર કર્યા કરતું હોય છે. અને બીજી બધી લિંક-(કડી) જોડે છે. ત્યારે આપણે જ્ઞાનપૂર્વક સમજી સમજીને એ બધાંની સાથે લિંક ના જોડવાનું કરીએ. મનને એમ કહીએ, ‘ભાઈ, અત્યારે તારે આ કામ નથી.’ આપણી બુદ્ધિને, આપણા મનને આપણે ટકોરીએ કે ‘ભાઈ, જો આ તું અત્યારે વિચારે છે પણ અત્યારે તારે આ કાર્ય કામનું છે.’ હા, કોઈ ઈમ્પોર્ટન્ટ-(અગત્યની) હકીકત વિશે વિચાર આવતા હોય તો ડાયરીમાં નોંધી લેવા. જેથી બીજા વિચાર આવે નહિ. પણ કંઈ નહિ. એટ રેન્ડમ ગમે તેવા વિચાર આવે અને મન લિંક-(કડી) જોડ્યા કરતું હોય, તો એને કહેવું કે ‘ભાઈ, આ તારું કહેવું નકામું છે. અત્યારે તું વિચારે છે એ નકામું છે. માટે કંઈ જરૂર નથી. આ બરોબર નથી, એટલે શું થાય ? એક તો, વિચારો આવે છે એને જોયા કર્યા. પરિણામે વિટ્નેસ-(સાક્ષી) થઈએ. એ રીતે તટસ્થ થવાની વૃત્તિ આપણામાં જીવતીજાગતી ઊભી થવાની શક્યતા ઊભી થઈ જાય છે. એવી

રિઆલીટી-(વાસ્તવિકતા) થઈ જાય છે એમાંથી. એટલે વિશેષ ને વિશેષ તટસ્થ થતા જઈએ છીએ. આપણને વિચારો આવ્યા કરતાં હોય એને જોયા કરીએ છીએ કે ‘આ થયું, આ થયું. અત્યારે આ વિચારનું કંઈ કામ નથી. અત્યારે જરૂર અંગેનો કોઈ વિચાર યોગ્ય પ્રકારનો આવ્યો એટલે એને નોંધી લીધો. એટલે પછી તો અયોગ્ય પ્રકારનો વિચાર પણ આપણને નહિ નડે, પણ અમસ્તા વિચારો આવે અને લિંક-(કડી) જોડ્યા કરતાં હોઈએ તો આપણે તે વખતે લિંક ના જોડાય એવી રીતે કોન્શ્યસલી-(સભાન રીતે) વર્તવાનો આપણે જો પ્રયત્ન કરીએ તો જ પેલી આત્માની જે પરિસ્થિતિ છે-તે વિચારોની સાંકળ નથી હોતી તે-આત્માની પરિસ્થિતિમાં-સ્પોન્ટેનિયસલી-(સ્વયં સ્ફુરિત) સ્ફુરે છે. એને પ્રેરણાઓ થાય છે.

પ્રેરણા એ તો સાધક દશામાં ઉત્તમ-ઉચ્ચ ભૂમિકામાં થાય છે. આત્માના અનુભવની સ્થિતિમાં એ પ્રેરણા પણ નહિ થાય. તો જો એવી સ્થિતિ આપણે લાવવી હોય તો અત્યારથી ઈન્ટેલેક્ચૂઅલી-(બુદ્ધિપૂર્વક) વર્તી વર્તીને આપણે જેમ કાળ વિશે વિચાર્યું તેમ આ વિશે પણ વિચારીએ. કર્મ કરતાં હોઈએ ત્યારે કર્મની યોગ્યતાને માટે ત્યાં આગળ વિચારોની સાંકળ થાય એ જરૂરી છે. પણ પછીથી નકામા વિચારોની સાંકળ જોડાતી હોય ત્યારે સમજી સમજીને અટકવું. અને તેવી રીતે કરતાં જ્યારે આ આપણો અભ્યાસ પાકો થશે, ત્યારે કર્મ કરતાં કરતાં પણ જે અનંત પ્રકારના વિચારો કરીને કર્મ કરવાનું-પ્લાનિંગ-(આયોજન) કરીને, વિચારીને ગોઠવીને કર્મ કરવાનું-કરીએ છીએ, એમાં પણ જ્યારે બીજા વિચારો આવે

છે, ત્યારે આ રીતે સાંકળ જોડાવાનું ના બની શકે એવી પરિસ્થિતિ આપણી ભગવાનની કૃપાથી જન્મી શકશે, તો પછી આપણને કર્મમાં પણ એને કેવી રીતે યોગ્યતાથી તે કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ થઈ શકે તેનો કોન્ક્રીટ-(નક્કર) વિચાર આપણને એકદમ આવવા લાગશે. પહેલાં આ પ્રમાણે જો આપણે સિન્સીઅર્લી-(નિષ્ઠાપૂર્વક) ડિવોશનલી-(ભક્તિપૂર્વક), ઓનેસ્ટલી-(પ્રમાણિકપણે) પ્રેક્ટિસ-(અભ્યાસ) કર્યા કરતાં હોઈશું તો એમાંથી એક એવી ભૂમિકા પાકશે કે પેલાં કર્મ કરતી વખતે પણ તમે સારામાં સારી રીતે, ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે એ કર્મ કેવી રીતે થાય એના બહુ વિચારો કર્યા સિવાય પણ કોન્ક્રીટલી-(નક્કરતાથી) સ્ફૂરી આવશે. એટલે આત્માની સ્થિતિ છે એ ખરી વાસ્તવિકતા છે. એ દશા ઉત્પન્ન કરવાનું આપણાથી બની શકશે. અને એટલા પ્રમાણમાં આપણે આત્માની સ્થિતિમાં આવી શકીએ.

તો પછી શું થાય કે આ જે માયાની કે પ્રકૃતિની કે જીવદશાની જે પ્રકૃતિ છે એની જે પકડો છે તે ધીરે ધીરે મોળી પડે છે. કોઈ પણ એક બાબતમાં પ્રકૃતિથી આપણે મુક્ત થતા ગયા તો એનું જોર છે તે-પ્રકૃતિનું આપણા ઉપરનું જોર જે આપણે જાણતાં નથી પણ છે ખરું, તે જોર ઘટવા માંડે છે. પછી બીજી સ્થિતિમાં પણ સજાગ થવાથી બીજું એવી રીતે આપણે આપણા હાલના જીવનમાં વિચારીએ.

કાળ ઉપર આપણે વાત કરતાં હતાં કે સંપૂર્ણપણે આપણે પ્રકૃતિમાં છીએ. શરીર છે, કર્મ છે, વહેવાર છે, સંબંધ છે એટલે સંપૂર્ણપણે એ કાળને આપણે મૂકી દઈ શકતાં નથી, કારણ કે આપણે કાળની મર્યાદામાં જ છીએ. એના વર્તુળમાં

જ છીએ. ત્યારે એને ઓછામાં ઓછી રીતે એને ગ્રહણ થાય એવી રીતે આપણે અનુસરવું, કારણ કે આખરે આપણો આદર્શ તો કાળરહિત સ્થિતિમાં જવાનો છે-હોવાનો છે. આપણો આદર્શ તો એ છે-ત્યારે એ આદર્શને પહોંચવાને માટે એ કાળને જેટલા પ્રમાણમાં ટૂંકાવાય અને લેવાય તે ઉત્તમ. એટલે આપણે વર્તમાન જ માત્ર લીધો અને વર્તમાનને લીધો એ કંઈ ખોટું નથી, કારણ કે વર્તમાનમાં ભૂત સમાયેલો છે અને ભવિષ્ય તો વર્તમાનને લીધે જ છે. વર્તમાનને લીધે તો ભવિષ્ય છે. એટલે ખરી રીતે જોતાં તો આપણે ત્રણેય લીધાં છે, પણ એકલા વર્તમાનને જ આપણે ઇન્ટેલેક્ચૂઅલી-(બુદ્ધિપૂર્વક) ઝોક આપીએ છીએ. એની પાછળનો હેતુ એ છે કે આ પણ આગળ જતાં જતાં નીકળી જવું જોઈએ. એટલે આપણે એને સ્વીકારીએ ખરાં, પણ આપણો ઝોક માત્ર કાળ ઉપર જ મહત્ત્વ આપીને એના ઉપર ઝોક આપીએ એમ નહિ. એ ઝોક પણ કાઢી નાખીએ અને ધીરે ધીરે એ કર્મ થયા કરે. કાળની સેન્સ-(સમજ) એના અસ્તિત્વમાં આપણાં મનાદિકરણમાં ન હોય. કાળની સેન્સ ના રહે એ રીતે કર્મ કરવાનો આપણે ધીરે ધીરે અભ્યાસ પાડ્યા કરવો પડશે. એ જરા વાર લાગે છે, કારણ કે એ સેન્સ બહુ અઘરી છે.

આ થઈ શકે છે. વિચારોની સાંકળો આપણાથી ના જોડાય તે બહુ સરળ બાબત છે, પણ પ્રકૃતિની સ્થિતિની અંદર કર્મવહેવારમાં, શરીર છે ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ કાળની સેન્સ જવી એ શક્ય નથી હોતી, છતાં પણ આપણે પ્રયત્ન કરવો. એવો આપણો આદર્શ હોવો જોઈએ. આખરે તો આપણે કાળરહિત

સ્થિતિમાં જવાનું છે. જેમ આત્માની સ્થિતિમાં બિલકુલ સ્પોન્ટેનિયસલી, કે આમ જ બધું કરવાનું છે એવું જેમ નક્કી થઈ જાય છે, તેવી રીતે તેવી સ્થિતિ આપણામાં પ્રગટાવવા માટે હાલના સંજોગોમાં આપણે શું કરી શકીએ એ વિચારીએ તો કર્મ વખતે ભલે વિચારો થાય, વિચારોની પરંપરા થાય, પણ બાકીના વખતે આપણે સજાગ રહી શકીએ અને વિચારોની સાંકળો જો ના જોડીએ તો એ આપણા માટે ઉત્તમ છે. એટલું જ નહિ પણ એનું ફળ બહુ મોટું મળે છે. એ વિચારોની સાંકળમાં ના જોડાયા એટલે એક તો તમે વિચારોને જોતા રહ્યા તો જ એવું બને. જોતા રહ્યા એટલે વિટ્નેસ-(સાક્ષી) તરીકેની એટીટ્યૂડ-(વલણ) તમારી ડેવલપ-(વિકાસ) થાય છે અને પછી એમાંથી સેન્સ-ભાવના કેળવાય છે. જેની તેની સાથે તમે ભળી નહિ જઈ શકો. નોખા પડવાની શક્તિ તમારામાં આવી જાય છે, કારણ કે પેલા જે વિચારો છે કે જેમાં એક વિચાર જાગ્યો તેની કોરસ્પોન્ડિંગ લિંક-(જોડતી કડી) તત્કાળ તમારા મનમાં ઊભી થયા વગર રહે જ નહિ અને જે પ્રકૃતિનો અંશ છે. અને પ્રકૃતિ જે રીતે વહે છે તે વહેવડાવવામાં તમે ભાગીદાર થતા નથી. ત્યારે એ પ્રકૃતિથી તેટલા પ્રમાણમાં નોખા થવાની ભૂમિકા આપણામાં આપણે જન્માવી છે. આ તો એક નાનું સ્ટેપ-(પગલું) છે. વિચારોની સાંકળ ના જોડો. એની પરંપરામાં ના પડાય એ વિશે જાગૃતિ રાખો. આ એક બહુ નાનું પગથિયું છે. છતાં પણ એમાંથી આત્માની ભૂમિકામાં પ્રગટવાનું જોશ આપણામાં મળી શકે છે.

(૭) વિચારની પદ્ધતિ

સ્વજન : મોટા, આ યોજના કરતી વખતે જે થોડા વિચારો કરવા પડે તે કરવા જોઈએ. એની મેળે એ વિચારો ઊડી જાય. પછીથી કંઈ સૂઝી આવે. પણ એ જ્યાં સુધી ના સૂઝી આવે ત્યાં સુધી તો થોડું કરવું જ જોઈએને ?

શ્રીમોટા : કર્મ સિવાયના વખતમાં પણ, મન છે તે વિચાર કરે. તે વખતે મનને-વિચારોને આપણે જોયા કરીએ. તેની સાંકળો ના જોડવાનો ધીરે ધીરે અભ્યાસ પાડીએ તો એમાંથી બહુ મોટું બળ મળે છે. એનો મને પોતાને અનુભવ છે અને એ જે ભૂમિકા આપણી પાકી થઈ અથવા તો પાકતી થઈ તો એમાંથી એ પરિણામ આવે છે કે કર્મ આપણે જે કરવાનાં છે એ કર્મ વિશે જે બહુ લાંબા વિચારો કરવા પડે છે અથવા તો બુદ્ધિ દોડાવવી પડે અથવા તો કોઈકની સલાહ લેવી પડે છે, એવી પરિસ્થિતિ પણ નીકળી જાય છે. હું તો કર્મ કરતો હતોને ! કર્મ કરતાં કરતાં ઘણી વખત મારા કલીગૂસ-(કાર્યસાથી) કહે, ‘મોટા, તમે તો કશું વિચારતા નથી. આ જે બધા પ્રોબ્લેમ-(કોયડા) આવે છે, એનો તરત જ ઉકેલ કરો છો.’ પણ હું એનો કશો જવાબ આપું નહિ. પણ મારા હોદ્દાને અંગે, મારી સાથે વહેવારને અંગે જે કોઈ પ્રોબ્લેમ ઊઠે તે કોયડા ઊકલી જતા હતા. અને એ લોકો બધા જોતા હતા, પણ એ વિશે એમને ખ્યાલ ના આવે કે આ ચૂનીભાઈ ભગતને કેમ આવી રીતે થાય છે ? એ લોકોએ આ સ્થિતિ અંગે કદી વિચારેલું નહિ. આ બધા પ્રોબ્લેમ સરળતાથી સોલ્વ-(ઉકેલવું) થતા હોય એ બધાંનો એમને ખ્યાલ ખરો, પણ એના વિશેનું કોઈ મહત્ત્વ

એમને નહિ વસેલું કે 'સાલા આપણને તો ચિંતા, ફિકર થાય છે. અશાંતિ થાય છે. આનાથી માનસિક સંઘર્ષણ થાય છે. જ્યારે આ ભગતને જે કંઈ પ્રોબ્લેમ આવે છે, તે સરળતાથી ઉકલી જાય છે ! તે લોકોએ માત્ર જાણેલું જ.

સ્વજન : મોટા, આપણે આ વિચાર જો ના કરીએ તો આ આપણે જીવીએ છીએ એ તો રિલેશનશીપમાં-(સંબંધમાં) જ જીવીએ છીએ. તે વખતે પણ વિચાર તો આવે જને !

શ્રીમોટા : તે પણ અત્યારે આપણે જીવીએ છીએ ત્યારે- અત્યારે આપણાં મનાદિકરણ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ કાર્ય કરે છે. હવે કર્મ કરતી વખતે આપણે વિચાર કરવાનો થાય તે બરાબર છે, પણ બાકીના વખતમાં જે વિચાર કરવાનું બન્યા કરે છે તે બરાબર નથી. જે વિચારો ઊઠે છે, આપણા પોતાના અનેક સંસ્કારમાંથી, ત્યારે આપણે એવા પ્રકારના સંસ્કારોમાં હવે વહન કરવું નથી, તો આપણે જીવનમાં બે ભાગ પાડવા-(૧) એસેન્શયલ-(જરૂરી) અને (૨) નોનએસેન્શયલ-(બિનજરૂરી). એસેન્શયલ વખતે-એ કાળે આપણે પ્રકૃતિથી વિચારીએ કે બુદ્ધિથી વિચારીએ. વિચારોની પરંપરા કર્મ કરતી વખતે, જરૂર અંગે હોય એટલી કરીએ, પણ બાકીના વખતમાં નહિ. બાકીના વખતમાં બી વિટ્નેસ-(માત્ર સાક્ષી બનો). એવો આપણો સજાગપણે, કોન્શયસલી-(સભાન રીતે) આપણો એફર્ટ-(પ્રયત્ન) રહેવો જોઈએ. વિચારોને આપણે માત્ર જોયા કરો. એમાં ખોટી લિંક-(કડી)ના જોડો. એમ કરતાં કરતાં ભૂમિકા પાકશે. ત્યાર પછી કર્મ કરતી વખતે, કર્મના ઉદ્ભવ વખતે, કર્મના જન્મ વખતે એ કર્મને કેવી રીતે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કરવું એ તમને નહિ જેવા વિચાર,

થોડા જ વિચારમાં એ તમને સાકાર થઈ જશે કે આમ જ કરવું. હવે જે આત્માની સ્થિતિ છે, એ આ જન્મમાં આવી રીતે ઉપજાવી શકીએ છીએ. અને એ જો થાય છે ત્યાર પછી આ એક જ નાનકડા સ્ટેપથી એક એવો ભાવ આપણામાં જાગી જાય છે-નિશ્ચિતપણાનો-તટસ્થતાનો. એટલે ગમે તેવા પ્રસંગો આવેને તોય એમાં આપણે ભેરવાઈ જતાં નથી.

પછી આપણામાં જાગેલી એ તટસ્થતા વધારે ને વધારે વિકાસ પામે છે. જેમ કોઈ વૃત્તિ થઈ તો વૃત્તિ પ્રસરે છે. એવી રીતે આ જાતની એક તટસ્થતાની સેન્સ-(વૃત્તિ) આપણામાં જાગી એ પછી પણ વિકાસ પામે છે. એ વિકાસ પામતાં પામતાં આપણામાં સમતા આવે છે. અને સમતા પ્રગટ થાય પછી સમત્વ આવે છે. એટલે સમત્વ આવ્યું એટલે સાક્ષિત્વ. એટલે આ એક નાનકડું સાધન છે. આપણા જીવનવહેવારમાં રોજબરોજના વહેવારમાં એનો જો જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરતાં રહીએ તો બહુ મોટી પરિસ્થિતિ, બહુ મોટી ભૂમિકા કેળવી શકાય, કારણ કે વિટ્નેસ-(સાક્ષી) થયા એ બહુ મોટી વાત છે.

કોઈ વખત વિચારો થાય જ નહિ એ પરિસ્થિતિ જીવદશામાં બનતી નથી.

કદાચ કોઈ વખત વી આરન્ટ કોન્શ્યસ-(આપણે સભાન હોતા નથી). દા.ત., આપણે ઊંઘમાં હોઈએ છીએ ત્યારે શરીર ઊંઘે છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ ઊંઘતાં હોતાં નથી. એ તો કામ કર્યા જ કરતા હોય છે, પણ ઊંઘને લીધે અત્યંત પ્રકારની ઈનર્શ્યા-(સુસ્તી)-તમસને કારણે આપણે પેલાને જાણી શકતાં નથી. એ તો કામ કર્યા જ કરતા હોય છે. કોઈક વખત થોડા કોન્શ્યસ-(સભાન) થઈએ છીએ તો સ્વપ્નનું

આપણને ભાન હોય છે, પણ એ વખતે નથી હોતું. પણ એ જાગી જાય છે, પછી એમ કહે, ‘આવું સ્વપ્ન આવ્યું હતું.’ ત્યારે એવી રીતે આ જે આપણા વહેવારમાં આપણે આ બધું છે તેના વિટ્નેસ-(સાક્ષી) થઈ શકીએ. આ બધું હોવા છતાં એના વિટ્નેસ જો થઈ શકીએ. બધું જોવા છતાં એને અટકાવી તો ના શકાય. પ્રવાહ આવ્યો-એ પ્રવાહને આપણે સંયમપૂર્વક અટકાવી ના શક્યાં, તો તે પ્રવાહમાં આપણે જે વિટ્નેસ તો થયા ! ‘સાલું આવું આવું થાય છે. આમ થયું, આમ થયું.’ તો એમ ને એમ નહિ રહે એ વૃત્તિ. એ વિટ્નેસ થવાની વૃત્તિની પણ ધીરે ધીરે કરીને માત્રા વધી જશે. પછી તમે જે ટેન્ડન્સી-(વલણ) ઊઠી એ વધવા લાગી. તો, ‘ના, આ તો નેગેટિવ-(નકારાત્મક) છે. આમાં મારે ભાગ લેવો નથી.’ એ તમને પેલી તટસ્થતાની કેળવાયેલી વૃત્તિ કહેશે. પછી તમે ઈન્કાર કરી શકશો. એમાંથી બીજું સ્ટેજ-(કક્ષા) આવે છે ઈન્કારનું. તમે એનો ઈન્કાર કરી શકો.

તમે માત્ર વિચારોને જોયા કરો. આપણે આટલી જ પ્રેક્ટિસ-(અભ્યાસ) પાડીએ છીએ અને બીજું સ્ટેપ-(પગથિયું) છે એ કે તમે એની સાંકળ ના જોડો. આ તો ત્રીજું સ્ટેપ છે. તે વિટ્નેસની સ્થિતિ વધે એ પછી તમારામાં કોઈ પણ જાતની વૃત્તિ જાગે અને વહેવા માંડી ત્યારે તમે એ જોઈ શકો કે આ પોઝિટિવ-(વિધેયાત્મક) છે કે નેગેટિવ-(નકારાત્મક). એના વિવેકની શક્તિ એમાંથી જાગે છે. પછી તમે એનો ઈન્કાર કરી શકો છો. એટલું બળ એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

(૮) બધાંનું મૂળ પોતાનામાં

સ્વજન : બીજું મોટા, તમે કહો છો કે બીજાનું મૂળ આપણામાં જોવું. દરેક વસ્તુ જે કંઈ થઈ રહી હોય તે બધાંનું મૂળ આપણામાં છે.

શ્રીમોટા : તે તેનું મૂળ આપણા પોતાનામાં જ છે. હું તમને સમજાવવા પાડું કે આપ મને મળ્યા. બીજા અનેક માણસો મળ્યા છે. હવે જે બધાં મને મળ્યાં છે. મારું તો એટલું બધું નક્કી છે. હું કોઈને મળવા ગયો નથી, સંબંધ બાંધવા ગયો નથી. બીજા બધા માણસોને સંસાર વહેવારમાં-પ્રકૃતિમાં, એવા પ્રકારનું હોતું નથી. પણ મારા પોતાનામાં હું કન્વિન્સ-(ખાતરી) કરવા માગું છું કે દરેકનું મૂળ પોતાનામાં છે. અનેક સંબંધો ભગવાનની કૃપાથી મને થયા. એ સંબંધો હું બાંધવા ગયો નથી. આપમેળે મને મળ્યા, કારણ કે દરેકનું મૂળ મારામાં છે. એ મૂળ મારામાં હતું અથવા તો છે એથી જ એ છે. એવા કેટલાય જીવો છે કે જેનો સંબંધ મને થયો નથી, કારણ કે એનાં મૂળ મારામાં નથી. અથવા કેટલાક જે છે તે પ્રત્યક્ષ પરિચયમાં નથી આવ્યા. તેમ છતાં છે, કારણ કે એનાં મૂળ મારામાં છે. હવે કોઈ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ મારાથી થાય છે એનાં પણ મૂળ મારામાં છે.

જે કંઈ થાય છે. જે કંઈ કરીએ છીએ એનાં મૂળ તો મનાદિકરણ-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્-છે. એ પણ વહે છે. કોઈ ટેન્ડન્સી-(વલણ) ગતિમાં આવે છે. એ ટેન્ડન્સીનું મૂળ સંસ્કારમાં છે. એ સંસ્કારો પણ આપણા પોતાનામાં છે. એટલે આ વૃત્તિ સમજણપૂર્વક કેળવવામાં અતિશયતા નથી. આપણે વધારે પડતું માની લઈએ કે આ જે રીઅલ-(વાસ્તવિક)

નથી. જે મિથ્યા છે એને આપણે રીઅલ કરીને સમજીએ છીએ એમ પણ નથી. આપણી બુદ્ધિને સંતોષ થાય છે કે આ બરોબર છે. એમ માનવા જતાં પછી થાય છે શું ? પરિણામ શું આવે ? કે બીજા તરફ આપણી જોવાની વૃત્તિ ઘટી જાય છે. બીજાએ શું કર્યું ? પ્રત્યેક માણસને બીજાના દોષો તરફ, બીજાની વૃત્તિઓ તરફ, બીજાનાં કર્મ તરફ, બીજાના સ્વભાવ તરફ જોવાની બહુ ટેવ છે. પ્રત્યેક માણસ પોતાના કરતાં બીજાને માટે વધારેમાં વધારે વિચારે છે. પોતાના વિશે ઓછામાં ઓછું નહિ જેવું વિચારે છે. બીજાને માટે જ જીવ વધારેમાં વધારે વિચારતો હોય છે, જોતો હોય છે. ત્યારે એ દરેકનું મૂળ પોતાનામાં જ છે એ જો ઈન્ટેલેક્ચ્યુઅલી-(બુદ્ધિપૂર્વક) પહેલાં તો એને કન્વિન્સ-(સંમત) થવું જોઈએ.

જો જીવ બુદ્ધિપૂર્વક સંમત થાય અને ધીરે ધીરે જો એવી ટેવ પાડે કે દરેકનું મૂળ પોતાનામાં જ છે, તો એ વધારે ને વધારે અંતર્મુખ થતો જશે. એનું બહિર્મુખપણું ઘટતું જશે. એટલે બીજામાં પરોવાની જે આપણાં મનને-મનાદિકરણને-ખોટી ટેવ પડેલી છે. આત્માની અપેક્ષાએ જીવદશામાં તો માણસ એમ જ વર્તે. પોતાના વિશે ઓછું જ વિચારવાનો અને બીજા વિશે વધારે જ વિચારવાનો. અત્યારે જીવદશાની વાત નથી કરતો, પણ આત્મા વિશેની વાત કરું છું. માટે, બીજા વિશે વિચારવાથી આપણું બહિર્મુખપણું ઘટે અને પોતાના વિશે વિચારવાથી અંતર્મુખપણું વધે એ આપણા માટે ઉત્તમ છે. એટલે એ બહિર્મુખપણું ઘટાડવા માટે પણ દરેકનું મૂળ આપણામાં જ છે-એમ જો ઈન્ટેલેક્ચ્યુઅલી કન્વિન્સ-(બુદ્ધિપૂર્વક સંમત) થવાય,

તો આપણે હંમેશાં પોતાના તરફ વળેલાં રહીએ. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ બહિર્મુખ ડોકિયું કરે તો આપણે કહીએ કે ‘ભાઈ, આ બધી વાત બરોબર નથી. બીજાનું વિચારે છે પણ એનું મૂળ તો તારામાં છે. પછી તું તને વિચારને ! બીજાને વિચારે તેનો કંઈ અર્થ ? આ તો નકામી પ્રવૃત્તિ-મિથ્યા પ્રવૃત્તિ છે. આ તારી પ્રવૃત્તિ મિથ્યા છે. એમાં કોઈ જાતની રિઆલીટી- (વાસ્તવિકતા) નથી. રિઆલીટી હોય તો આ બધું બહાર તું જુએ છે એ બધાંનું મૂળ તો તારામાં રહેલું છે. તું તને પોતાને વિચાર.’ એમ આપણે વારંવાર આપણાં મનાદિકરણને ટકોરીએ છીએ. અને એમ કરતાં કરતાં આપણાં અંતર્મુખતા થાય અને એ અંતર્મુખતા થવાથી કરીને બહિર્મુખતા ઘટે. અને મનાદિકરણ જેટલાં બહાર જતાં અટક્યાં એટલાં જ એ વિશેષ ને વિશેષ અંદર કામ કરતાં થશે. આ ‘જે બધાંનું મૂળ આપણા પોતામાં રહેલું છે’ એ ઈન્ટેલેક્ચ્યુઅલી કન્વિન્સ-(બૌદ્ધિક સમજ) પાકું થવું જોઈએ, કારણ કે કોઈ પણ વસ્તુના મિથ્યાપણાનું આપણે આરોપણ કર્યું તો એ ટકશે નહિ. આપણામાં લાંબો ગાળો તો નહિ જ ટકે. જો ઈન્ટેલેક્ચ્યુઅલી કન્વિન્સ થઈએ કે ના, હકીકત સાચી છે. હકીકત બુદ્ધિ સ્વીકારે એવી છે એમ આપણને ખાતરી થઈ જાય તો આપણાં મનાદિકરણ બહાર ભટકે છે, બહિર્મુખ વધારે ને વધારે બહારનું વિચારે છે તે અટકશે. આપણે તો એમ ઠસાવવું કે ‘ભાઈ, બધાંનું મૂળ તો હું પોતે છું. તું તારા પોતાના વિશે વિચાર કર.’ એમ એ બધાંમાંથી, બધાંમાં રેલાયેલાં આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્-એને એક શબ્દમાં હું ‘અંતઃકરણ’ કે ‘મનાદિ’ કહું

છું. એ પાછાં વળશે. જે દિવસે એનો અભ્યાસ પાકો થશે ત્યારે આવા સાધનથી કરીને વિશેષ ને વિશેષ આપણે આપણા પોતાનામાં વળતાં થઈ શકીશું.

(પૂજ્ય શ્રીમોટા હરિજન સેવક સંઘમાં જવાબદારીવાળો હોદ્દો સંભાળતા હતા. શિક્ષક તરીકે કામ કરતા હતા. પોતે સાધક અવસ્થામાં હતા એવું એમની સાથેના કોઈ પણ સમજી શકેલાં નહિ. એથી ઊલટું એમના વિશે, એમના વર્તનવહેવારથી, ઘણાં એમનું યોગ્ય મૂલ્યાંકન કરી શકેલાં નહિ. એમનાં કાર્ય અંગેની તપાસ લેવાના એક પ્રસંગના સૂચિત ઉલ્લેખ સાથે પોતાનો અનુભવ તેઓશ્રી અત્રે વર્ણવે છે.)

પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એ વખતે જણાવ્યું કે :-

મને પણ સાહેબ, કર્મ આવે ત્યારે વિચાર કરવાની આદત છે. જો કર્મ કશું આપણી પાસે આવી ઊભું નથી રહ્યું અને વિચાર આવે તો એ બધા શેખચલ્લીના વિચાર કહેવાય. તમારી વાત સાચી. આપણે જે જે કર્મ કરવાનાં છે, તેના વિશે વિચાર તો કરવો પડે. પણ સાહેબ, હું એની ના નથી કહેતો, પણ મારી પાસે જે કર્મ આવશે તે ભગવાનની કૃપાથી યથાયોગ્ય કાળે કઈ રીતે કરું તે તેના કાળે મને સૂઝશે. અત્યારે હું હરિજન સેવક સંઘમાં રિસ્પોન્સિબલ-(જવાબદાર) પોસ્ટ ઉપર છું. કંઈ પણ મારાથી કામ બગડ્યું હોય તો મને કહો-મારા ઈતિહાસમાં બધાય ત્યાં હાજર હતા. કોણ કહી શકે ? કોઈની તાકાત નહિ. કોઈકે કહ્યું, ‘ચૂનીભાઈ ભગત જે કેળવણી છોકરાંઓને આપે છે, એવી તો કોઈ પણ ઠેકાણે નથી. એટલું નહિ પણ આપણી ગુજરાત રાજ્યની નિશાળોમાં પણ નહિ હોય.’ કારણ કે ઈન્સ્પેક્ટર જોવા આવેલા તે કહે, ‘છોકરાંઓને મેં ડિક્ટેશન-(શ્રુતલેખન) લખાવ્યું અને ૧૦ શબ્દોને બદલે

૨૫ શબ્દો લખાવ્યા. તે ૨૫ શબ્દો એવા અઘરા લખાવેલા. પણ પચીસે પચીસ શબ્દો ખરા. છોકરાંઓનું ગણિત ઘણું સારું. ભૂગોળ પણ સારી.’ એવી રીતે એમણે વખાણ કર્યા. ઠક્કરબાપા ફરીથી આવ્યા. એમણે પેલું સાંભળેલું એટલે તે જાતે મારા વર્ગમાં બેઠા. પછી છોકરાંઓને ડિક્ટેશન લખાવ્યું, શબ્દો લખાવ્યા, કેટલાકને દાખલા લખાવ્યા, કેટલાકને નકશામાં શું ક્યાં છે એ પૂછેલું-ત્યારે બધાંનું ખરું પડ્યું. પછી એ કન્વિન્સ- (સંમત) થયા. ત્યારે કહ્યું, ‘છોકરાંઓને બહુ સારું ભણાવે છે.’ મેં કહ્યું, ‘હું સાહેબ, છોકરાંઓને ભણાવતો નથી. જાતે મહેનત કરે છે.’

આપણે કર્મમાં તો ખરી રીતે જોઈએ તો બહુ ઓછો ગાળો હોય છે. આમ પ્રત્યક્ષ ભલે આપણે આઠ કલાક ઓફિસમાં બેઠાં હોઈએ, પણ એમાં પ્રત્યક્ષ કર્મ કરવાનો કાળ થોડો હોય છે. બાકીના વખતમાં અલેલટપ્પુ વિચારો એની સાંકળ જોડે છે. તે એના આપણે ‘વિટ્નેસ’-(સાક્ષી) થાઓ. એનો અભ્યાસ કરવો. પછી એ થયા પછીથી બીજું પગથિયું આવે છે કે તમે વિચારોની સાંકળો ના જોડો. એ પગથિયું આવ્યા પછીથી એક તટસ્થતા આપણામાં આવે છે. ભાઈ, તમે આમાં ભેરવાઈ નહિ જાઓ. ભેરવાઈ નહિ જાવ એટલે શું કે પ્રકૃતિથી તમે એટલા નોખા થયા. નહિ તો પ્રકૃતિની અંદર એની ટેન્ડન્સી- (વલાણ)થી આપણે ભેરવાઈ જ પડીએ. આ તો આપણી બુદ્ધિ માને એમ છે, પણ આ તો આપણા એક નાનકડા સાધનની પ્રેક્ટિસ કરવાથી એક એવી પરિસ્થિતિ થઈ કે એક તટસ્થતા આવી અને તમે પેલાની સાંકળ જોડતા નથી. એટલી તટસ્થતા

આવી. તટસ્થતા માની લેવાની એમ નહિ પણ સક્રિયપણે. પાંચ રૂપિયા આપણી પાસે હોય તો પાંચ રૂપિયા નક્કી છે, છે ને છે જ. એવી આ પ્રકારની પ્રેક્ટિસ કરવાથી આપણામાં તટસ્થતાની એક સેન્સ-(સમજ) આવી. હવે એવી સમજ જ્યારે વધવા લાગે છે ત્યારે શરૂઆતમાં આપણે આત્માની પરિસ્થિતિ જન્માવીએ છીએ. એની પાછળ આપણો હેતુ એ છે કે આત્મા સાક્ષી છે એમ અનુભવવું છે. ત્યારે આ કાળમાં ભલે આપણે જીવદશામાં છીએ તો આ કાળમાં પણ એ સાક્ષીપણું ઈન્ટેલેક્ચ્યુઅલી-(બુદ્ધિપૂર્વક) વહેવારમાં સક્રિય થાય એમ કરો. બાકીના વખતમાં-કર્મ કરતાં હોઈએ એ વખતે આપણે વિચારો નથી કરી શકતાં.

એ ધીરે ધીરે આવશે હોં, આ પ્રેક્ટિસમાંથી. એટલે આપણે નવરા બેઠાં હોઈએ અને મગજ વિચારતું હોય તો કહીએ કે ‘ભાઈ, અત્યારે આની જરૂર નથી.’ મનને તારે સમજાવવું પડશે કે ‘અત્યારે આ તું વિચાર કરે છે એ યોગ્ય નથી.’ બહુ જરૂરનાં કામ અંગેના વિચારો આવે તો નોટ-ડાઉન-(નોંધ કરી લેવી). ડાયરી અને પેન્સિલ ગજવામાં જ રાખવી. હું આવું કરતો. નોટડાઉન-(નોંધ) કરી લેતો, પણ નકામો વિચાર આવે તો કહેતો કે ‘ભાઈ, અત્યારે તારી જરૂર નથી. અત્યારે વિચાર કરે છે, એ કોઈ કામને લગતા નથી. હવે ત્યારે આ તો સંસ્કાર પડેલા છે એનાં મૂળમાંથી આવે છે. અત્યારે જરૂર નથી. સાંકળો જોડે છે. આ પણ જરૂર નથી.’ એમ કરીને તમે એના વિટ્નેસ-(સાક્ષી) થાવ, કારણ કે આપણે થવું છે આત્મા. એ આત્માનો ગુણધર્મ સાક્ષી છે. એ સાક્ષીપણું-

એ અત્યારે પ્રકૃતિમાં, જીવદશામાં પણ આપણે કેળવવાનું કરો. આખરે તો આપણે સાક્ષી જ છીએ. એ પણ આપણા કર્મ-વહેવારમાં થઈએ ત્યારે ખરું.

કર્મ સિવાયના બાકીના વખતમાં નકામા-અમસ્તા અમસ્તા વિચારો સ્ફુર્યા જ કરવાના. કોઈને કંઈ ના સ્ફુરે એમ નહિ બને. એ વખતે એને આપણે જોયા કરીએ. એક સ્ટેપ-(પગલું) પછી એમાંથી બીજું ‘સ્ટેપ’ કે એની સાંકળો ના જોડો. એ પાકું થયા પછી શું થાય કે તટસ્થતા આપણામાં સક્રિય બની. માની લેવાની નહિ. રિઆલીટીથી-(વાસ્તવિક રીતે) એ સ્થિતિ આપણામાં આવી. એ તટસ્થતાની સ્થિતિ પાકી થતી ગઈ. ત્યારે કંઈ કશામાં આપણે ભેરવાઈ નહિ જઈએ. પ્રકૃતિના પ્રવાહમાં તણાઈ નહિ જઈએ. તો એ સ્થિતિ થઈ તો એ એક આત્માના અંશની સ્થિતિ આપણામાં આવી. પછી એ તટસ્થતામાંથી સમતા આવે છે. સમતા આવી એટલે વિવેક આવે જ. આ બધું આમાંથી પ્રગટે. આ રીતે ક્ષમતા આવી.

આ બધા સંસ્કાર તો આપણામાં પડેલા જ છે. સંસ્કાર કાળની સાથે સંકળાયેલા છે. એ વાત પણ સાચી છે. એ સંસ્કારો પડેલા છે. એટલે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, રાગ, દ્વેષ, સ્વાર્થ આદિ પણ સ્ફુરવાના-એ સ્ફુરશે જ, કારણ કે આ બધું લઈને આપણે જન્મેલાં છીએ. એ સ્ફુરશે ત્યારે પેલી તટસ્થતા સમતાની લાગણી, ભાવના, આપણામાં કેળવાયેલી હોવાથી એમાં આપણે ભળી નહિ જઈએ અને કહી શકીશું કે ‘ભાઈ, અત્યારે આનું કામ નથી. કામ હોત તો તારો ઉપયોગ હું કરત. તેં મને મદદ કરી એમ કહેત. થેંકસ-(આભાર) એમ

કહેત, પણ અત્યારે તારું કશું કામ નથી. અત્યારે તું સંસ્કારમાંથી જન્મેલું છે. તારું કામ નથી એટલે હું તારામાં ભાગ લેવાનો નથી. હું તને સહકાર આપવાનો નથી.’ એક સ્થિતિ એવી થાય જે પછી એનો ઈન્કાર કરે. ‘હું તને સહકાર નહિ આપું.’ એટલું કહેવાથી પણ જો ના સમજે તો પછી એનો એ ઈન્કાર કરી શકે છે. એવી પરિસ્થિતિ જન્મે છે. એનો એ ઈન્કાર કરે એટલે એ અટકે જ. એવી સરળતાવાળી પરિસ્થિતિ એમાંથી એનામાં જાગ્રત થાય છે. એટલે એક નાનકડા સાધનથી બહુ મોટું પરિણામ એનામાં નીપજે છે.

સ્વજન : મોટા, આ તો જાણે વ્યક્તિ માટે-આપણા માટે છે. હું તો આપણા દેશની યોજનાઓ પર વિચાર કરતો હતો કે આપણા દેશમાં જે યોજનાઓ થાય છે તે ફળીભૂત નથી થતી. એની પાછળ પણ કંઈ આવી જાતનું કારણ હશે, કારણ કે જે કરવાનું છે ઈમીડિએટલી-(તત્કાળ) એ નથી કરતાં.

શ્રીમોટા : નથી કરતાં ત્યારે જ પંચાત પડે છેને ! બધાં ભવિષ્યનું બધું કર્યા કરે પણ હાલનું નથી સંભાળતા. હાલનું જે સંભાળે-જે વર્તમાનને સંભાળે છે તે ભવિષ્યને સંભાળી શકે છે. પણ જેમાં વર્તમાનની જ ત્રુટિઓ છે-એ સોલ્વ-(ઉકેલ) કરવા માંડીએ તો બહુ સરસ. વ્યક્તિના જીવનમાં જે છે તે સમગ્રતામાં પણ એમ જ છે, પણ કોણ જાણે કેમ આવી સીધી સાદી વાત આપણા રાજ્યકર્તાઓને, મોટા મોટા અમલદારોને નથી સૂઝતી.

(૯) ભૂત-વર્તમાન-ભવિષ્ય

સ્વજન : એ 'વર્તમાન'વાળો કન્સેપ્ટ-(વિચાર) ફ્લીઅર-(સ્પષ્ટ) નથી થતો.

શ્રીમોટા : આમ તો વર્તમાન લઈએ. પણ એ વર્તમાન જે જે કંઈ કશું એકલું હોતું નથી. દા.ત., આપણે પોતાનો જ આધાર લઈએ. એક બીઈંગ લઈએ. વંશપરંપરાગત અને આપણા ફેમિલીની-કુટુંબની કેટલી બધી ખાસિયતો, સ્વભાવ, કેરેક્ટરિસ્ટિક્સ-(લક્ષણો) આ બધું પણ આપણામાં હોય છે. અત્યારે પણ હયાત છે. એટલે હાલનો જો બીઈંગ લઈએ-આધાર લઈએ તો એની સાથે ભૂત પણ સંકળાયેલો છે. અને એની સાથે ભવિષ્ય પણ સંકળાયેલું છે. પણ મુખ્ય વર્તમાન છે. અને ભૂતકાળ ઉપર આધાર રાખીએ તો એ નકામું છે, કારણ કે એ બની ગયેલું છે. એ બની ગયેલા પર આધાર રાખવો એના કરતાં વર્તમાન ઉપર આધાર રાખીને આપણે આપણી જાતને ઘડીએ. કેટલાંક કહે, 'નસીબમાં હતું તે થયું. પ્રારબ્ધમાં હતું તે થયું'-એમ કહીને આપણો સમાજ લૂલો થઈ ગયો છે. પુરુષાર્થ કરવાનું એનામાં જોમ ના રહ્યું અથવા તો સમજણ ના રહી.

જે વર્તમાન છે-એ 'વર્તમાન' વિચારીએ તો ભૂતકાળ એમાંથી નાસી નથી જતો કે ભવિષ્યકાળ પણ નીકળી નથી જતો. તેમ છતાં આપણે વર્તમાનની અંદર જેમ જેમ એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થતાં જઈએ તેમ તેમ આપણી બુદ્ધિ વિકસે છે. બુદ્ધિ વિકસે છે ત્યારે એની દીર્ઘદૃષ્ટિ, એનું દૂરંદેશીપણું પણ એટલું જ આવે છે. એ જો હકીકત આપણને સાચી લાગતી

હોય તો વર્તમાન અંગે આવો પુરુષાર્થનો ઝોક આપવાથી, એમાં વિશેષ એકાગ્ર થવાથી આપણી બુદ્ધિ આવા પ્રકારની થાય છે. એટલે કે ભવિષ્યને પણ એ વર્તમાનમાં જોઈ શકે છે. આપણી હાલની સમજણથી-બુદ્ધિથી-આપણે સ્વીકારી શકીએ તેવી હકીકત છે કે વર્તમાનમાં પણ પુરુષાર્થને સંપૂર્ણપણે ઝોક આપીને જો એકાગ્ર અને કેંદ્રિત થયા તો આપણી બુદ્ધિ દૂરંદેશી-દીર્ઘકાળપર્યંત જોવાને-જોવાને નહિ પણ એ વિચારીને અમલમાં પણ મૂકવાને શક્તિવાળી થતી હોય છે. બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે એવી આ હકીકત છે, તો એના પરથી સાબિત થઈ શકે કે આવા વર્તમાનને પકડી રાખવાથી ભવિષ્યને પ્રગટ કરી શકાય છે, એ પણ હકીકત છે.

કોઈ કહેશે ભૂતકાળનું શું ? ભૂતકાળ તો છે જ. એ આપણા વર્તમાનમાં સંકળાયેલો છે. એ બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે છે. તો વર્તમાનમાં આપણને જે કંઈ થવાનું છે, આપણે કેવા થવું છે ? આપણો આદર્શ, મહત્વાકાંક્ષા, શક્તિઓ તથા એને સાકાર કરવાને સતત પુરુષાર્થ કરવાની એકધારી સુંબેશ આપણા દિલમાં છે એની પાછળ-એ બધાંની સાથે એ ભૂતકાળ છે. ભૂતકાળની કરેલી મથામણો છે. એ સ્ટ્રગલ-(મથામણ) એ બધાના સંસ્કાર આપણી સાથે છે. એ બધું સર્વસ્વ નથી. ભલે ના હોય, કારણ કે જે જે બધા પ્રયત્નો હતા તે અધૂરા હતા. અને સંપૂર્ણપણે પૂરેપૂરું હૃદય એમાં ઝુકાવેલું ન હતું, તેમ છતાં પણ એ અધૂરા પ્રયત્નોના એ સંસ્કારો આપણી પાસે હતા. તો એ સંસ્કારોનું બળ પણ આપણને વર્તમાનમાં મળે. એટલે આવી રીતે જોઈએ, તો વર્તમાનની સાથે એકાગ્ર અને કેંદ્રિત

થઈએ, તો આપણી બુદ્ધિ એવી વિકસે છે કે એમાં દૂરંદેશીપણું દીર્ઘદૃષ્ટિપણું એવું આવે છે કે ભવિષ્યને પણ આપણે ખેંચી લાવીએ છીએ-વર્તમાનમાં. અને ભૂતકાળ તો સાથે ને સાથે છે જ અને એનું જોશ આપણને મળ્યા કરે છે. એકલા વર્તમાન પર જ ઝોક દેવાથી આપણે બધા કાળ એક કરી શકીએ છીએ અને વિશેષ કરીને આ વધારે પડતું માની લઈએ છીએ એવું કંઈ નથી. આ અંગે આપણે અતિશયોક્તિ પણ કરતાં નથી.

વર્તમાનમાં ભવિષ્યકાળ પણ સંકળાયેલો છે અને ભૂતકાળ પણ સંકળાયેલો છે. આપણે એ બંનેને પ્રત્યક્ષ કરી શકીએ છીએ. જો વર્તમાનમાં જ પુરુષાર્થ દ્વારા એના આદર્શને સાકાર કરવાને માટે આપણે સતત એકધારા એકાગ્રતાથી મથ્યાં કરીએ તો ભવિષ્યકાળ નથી રહેતો, પણ એ વર્તમાન થઈ જાય છે. ભૂતેય વર્તમાન થઈ જાય છે. ભૂતમાં જે અધૂરું રહેલું હોય તે વર્તમાનમાં આવી જાય છે. ભૂત વર્તમાનમાં આવી જાય છે. આ રીતે સમજવાથી એ કાળ જ નથી એમ કહીને જેમ આપણે કાલે વિચારતા હતા કે આત્મામાં આત્માની સ્થિતિ પ્રગટે છે ત્યારે વિચારની પરંપરા હોતી નથી, તો આ કાળમાં આપણે એમ જ વર્તવાનું કે જ્યારે કર્મ કરવાનું હોય ત્યારે બધું પ્રોસ એન્ડ કોન્સ-(સામસામાં પાસાંની) વિચારની પરંપરા, તર્ક, દલીલ-આ બધું આપણે કરવું પડે, તો કરો. પણ બાકીના ગાળામાં નવરા હોવ ત્યારે નકામા વિચાર આવે ત્યારે સમજાવો કે ‘આ બધું જરૂર નથી.’ આ બધું કરવાની અત્યારે અને એ કાળમાં તમે આ બધી લિંક-(કડી) ના જોડો. વિચારની સાંકળો ના જોડો, તો તમારામાં એવી શક્તિ આવશે કે કર્મ કરવાનું

હોય ત્યારે પણ ઝાઝા વિચાર કર્યા વિના જે જે જરૂરી હશે તે બધું તમારામાં સ્ફૂરી આવશે. અભ્યાસ પાડવાથી-માત્ર કોન્શયસ એફર્ટ-(સભાનતાપૂર્વક પ્રયત્ન) કરવાથી-એ પછી કર્મ કરવાનું આવે ત્યારે બહુ વિચાર કરવાનો રહેશે નહિ. અને આપોઆપ નિર્ણયાત્મક રીતે ડિસીશન-(નિર્ણય) થઈ શકશે. એવું સૂઝી આવે ત્યારે આપણામાં આત્માની સ્થિતિ છે એમ મનાય. એ પ્રમાણે હાલના જીવનમાં આપણે ભલે જીવદશામાં રહ્યા પણ જે આત્માની સ્થિતિ છે, એ પ્રમાણે વર્તવાની સમજણ જ્ઞાન-ભક્તિપૂર્વક કર્યા કરીએ. અત્યારથી જ કર્યા કરીએ એ રીતે વર્તમાનમાં જ કર્યા કરીએ કે વર્તમાનમાં આવી રીતે વર્તવાથી ભવિષ્યકાળ પણ પ્રગટ કરી શકીએ. અને ભૂતકાળને પણ પ્રગટ કરી શકીએ છીએ. ભૂતકાળનું અધૂરું રહેલું આ કાળમાં સંપૂર્ણ કરી શકીએ છીએ. વર્તમાન એટલે કે માત્ર કન્ટિન્યુઇટી-(સાતત્ય) છે અને સાતત્ય છે એટલે તો અનંતતા છે.

આપણે જીવ છીએ. આ 'જિજીવિષા' છે. જિજીવિષા એટલે જીવવાની વૃત્તિ. એ જિજીવિષા એ કંઈ જતી નથી. મુસલમાન હોય કે ક્રિશ્ચિયન હોય. જીવવાની વૃત્તિ કંઈ જતી નથી. જીવવાનું મન થયા કરે. એને મરી જવાનું મન થતું નથી. માણસ જ્યારે બહુ કંટાળ્યો હોય અને આપઘાત કરે. એ આપઘાત તો આવેશને લીધે કરે છે. પણ જ્યારે ઝેર પીધું કે પછી ગમે તે કર્યું પણ પછી એને જીવવાનું મન થાય છે. પછી એને સ્ટ્રગલ-(મંથન) થાય છે, એ પિરિયડ-(સમય) એનો બહુ ખરાબમાં ખરાબ હોય છે. જિજીવિષા માણસને મૂકતી નથી. એ જિજીવિષા છે ત્યાં સુધી માણસનું જીવન છે. આ અનંત

છે. એવી રીતે આ કાળ છે. પૃથ્વી ઉપરનો કાળ એ પણ અનંત છે. પણ એ પ્રકૃતિમાં કાળ છે. પ્રકૃતિ વટાવ્યા પછી તમે શરીરધારી હો, આ હો, તે હો, પણ છતાં એ કાળની ગણનાની રીતે વહેવાર બધો એ રીતે કરે. બધાંની સાથે બોલેચાલે. પણ કોન્શ્યસનેસમાં-(સભાનતામાં) કાળ ઊડી ગયો હોય છે. બધાંની સાથે વહેવાર પણ કાળની ગણતરી પ્રમાણે કરતો હોય છે. બધાંની સાથે વહેવાર એ રીતનો ચાલે. પણ એની કોન્શ્યસનેસમાં કાળ નથી. વર્તમાનમાં જ, વર્તમાનને જ મહત્ત્વ આપીને, વર્તમાનમાં જ જે કરવાનું છે એને સંપૂર્ણ મહત્ત્વ આપે છે.

‘કાલે કરીશ’ એમ નહિ પણ આજે ને આજે જ એ કામ કરીને, આજથી જ આપણે એવી ટેવ પાડીએ. જે કરવાનું હોય તે આજનું કામ હોય તે આજે ને આજે પૂરું કરવાની ટેવ પાડીએ. એવું ખંતપૂર્વક ઉદ્યમસહિત મથવાનું. કામ ગમે તેટલું હોય પણ આજે પૂરું કરી નાખવાનું. કાલનું કાલે. જેમ પેલી આત્માની સ્થિતિ જે વાસ્તવિકતા છે એનો આરંભ કરવા આપણે આ રીતે જ વિચારવાનું. આજનું આજે જ એમ કરવાથી સાંસારિક કર્મ બાબતમાં પણ આપણને ઘણા લાભ થઈ જાય છે.

પહેલાંના જમાના કરતાં હાલનો કાળ વધારે મહત્ત્વનો છે, કેમ કે અમારા જમાનામાં બાળકોનું સાત આઠ વર્ષનું-પાંચ છ વર્ષનું જીવન અને હાલનાં છોકરાંઓનું જીવન મને બુદ્ધિમાં બહુ આગળ વધી રહેલું લાગે છે. બુદ્ધિમાં અને સમજણમાં વધારે લાગે છે. એનું કારણ મને લાગે છે કે આ સૂર્યનારાયણની ઉદયવર્તમાન દિશા થઈ છે તેનો પ્રભાવ છે. આ તો પછી

અતિશયોક્તિભર્યું હોય કે ગમે તેમ હોય પણ મને આ બધાં કારણો લાગે છે. ભગવાનના અવતરણની તૈયારી થઈ છે.

સ્વજન : મોટા, આનો અર્થ એમ ન થાય કે આ જમાનામાં વધારે અનુભવી પુરુષો થવાના ?

શ્રીમોટા : થવાના. પહેલાંના કરતાં વધુ થવાના. આપણા હિંદુસ્તાનમાં જ નહિ, પણ દુનિયામાં થવાના. બીજું પણ એક કારણ કે દરેક દેશનો સમાજ સ્ટ્રગલ-(મંથન) કરતો થયો છે. પહેલાંના કરતાં દરેક દેશનો સમાજ પોતાની પ્રગતિ માટે વિચાર કરતો થયો છે. સ્ટ્રગલ કરતો થયો છે. વ્યક્તિગત રીતે નહિ હોય પણ સમગ્રતાથી વિચારીએ તો આવું છે ખરું.

બીજું પણ યાદ આવે છે. ૧૯૧૪ની વર્લ્ડ વોર વખતે જર્મનીની જે દશા હતી-એને બેઠા થતા વાર લાગેલી. પહેલાં બહુ વાર લાગેલી. આ વખતે બહુ થોડા કાળમાં-નહિ જેવા કાળમાં-જાપાન ઊભું થઈ ગયું. આમ તો જર્મની પણ બહુ થોડા કાળમાં ઊભું થઈ ગયેલું ગણાય. દશબાર વર્ષમાં તો ઊભું થઈ ગયેલું અને એના પરથી મને બીજું કારણ એમ લાગેલું કે આપણા પૃથ્વીના દેશોની અંદર-આપણા માનવ સમાજની અંદર કેટલાક દેશો એવી તત્પરતાવાળા છે કે જે ચેતનાના અનુભવ માટે તૈયાર થયેલા છે. આપણો દેશ એવી તૈયારીવાળો નથી. બહુ તામસ છે. ચેતનનું અવતરણ આકાશ, તેજ અને વાયુમાં થયું છે. હજુ આ ચેતનનું અવતરણ જળ અને પૃથ્વીમાં થયું નથી. જળ અને પૃથ્વીતત્ત્વમાં એ અવતરણ થાય તો આપણા શરીરનું આખું માળખું બદલાઈ જાય. આખા શરીરનું બંધારણ બદલાઈ જાય. એમાં રોગ વગેરે નહિ હોય.

આ જળ અને પૃથ્વીમાં જડતા પુષ્કળ છે. સમાજમાં ઘોર તામસ છે-જડતા છે.

તે માટે હું કહું છું કે અમારા દેશમાં ઊથલપાથલ થવાની છે. એમાંથી આપણે જાગ્રત થવાનું-સમાજે જાગ્રત થવાનું. સંગ્રામમાંથી માણસની મદર્દાનગી પ્રગટે છે. બીજા ઘણા ગુણો સંગ્રામમાંથી પ્રગટ થાય છે. એટલે સંગ્રામ અનિવાર્ય છે. અને આખું ‘ગીતા’નું ચેપ્ટર-(પ્રકરણ) તમે વાંચજો. એ સંગ્રામની ભૂમિ પર કેમ જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું છે ? સંગ્રામ થયા વિના તમે તૈયાર નહિ થઈ શકો. તમારામાં આવા બહાદુરીનાં કામ કરવાના ગુણો નહિ પ્રગટી શકે. પહેલું તો તે વખતે તમારે કેટલી બધી તૈયારી કરવી પડે. સજ્જ થવું પડે-સંગ્રામ વખતે. એ કાળ આપણને કરાવશે. સજ્જ થાવ, સજ્જ થાવ. સજ્જ થાવ-નહિતર મરી જશો. એ સંગ્રામ અનિવાર્ય છે. આપણા દેશને-સમાજને માટે તો બહુ અનિવાર્ય છે. એ સિવાય આપણે તૈયાર નહિ થઈએ. મને આ બહુ લાગેલું.

ઊથલપાથલ, અંધાધૂંધી થશે. એમાંથી આપણા સમાજનું સામર્થ્ય થશે. અને પછી ભગવાનના અવતરણ માટેની ભૂમિકા તૈયાર થાય. અત્યારે તો નથી. ભૂગર્ભમાં તો બધી તૈયારી થયેલી છે. એ છે તો ખરી પણ એ આપણે જાણતાં નથી. પણ હાલ તાત્કાલિક કેટલાક દેશો જાપાન, જર્મની છે. રશિયા અને ચીનમાં નથી લાગતું, કારણ કે આખી સંસ્કૃતિ રાગદ્વેષની છે. સંસ્કૃતિ રાગદ્વેષની ભૂમિકામાંથી જન્મી છે. તે સંસ્કૃતિ ખલાસ થઈ જાય. લાંબો ગાળો નહિ ચાલે. એટલે જર્મની અને જાપાનમાં તૈયારી છે. પ્રજા પોતાના દેશને માટે કરી બતાવે.

જાપાને અને જર્મનીએ કરી બતાવ્યું. ભલે હાર્યા, તેનો વાંધો નહિ, પણ દેશને માટે કેટલી બધી તત્પરતા હોય છે. બધા કહે છે હિટલરે બળજબરીથી કરેલું. બળજબરીથી લાંબો ગાળો નથી ચાલતું. આજે જર્મનીનું જે થયું એવું શી રીતે થાત ? હિટલર તો પોતાના દેશને માટે કામ કરવાને જગાડવા આવેલો. હિટલરને વખોડવાને માટે પ્રચાર કરે છે કે એણે બળજબરીથી કર્યું. હિટલર ના હોત તો પ્રજા બેઠી ના થઈ હોત. એટલે પ્રજાના હાથમાં જોર તો છે જ, એ વાત પણ ચોક્કસ. એ પણ એક લક્ષણ છે. બીજું એક લક્ષણ હોય કે સાહિત્યનાં ક્ષેત્રે એવું સર્જન થયું હોય. મને લાગે છે કે સાહિત્યનાં ક્ષેત્રે પણ એવું નવું સર્જન થયું હોય પણ એનું મને જ્ઞાન નથી. આંગળી ચીંધીને બતાવી પણ નથી શકતો, કારણ કે બધા દેશના સમાજના, સાહિત્યના સર્જનોનું મને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નથી. એટલે આંગળી ચીંધીને બતાવી શકતો નથી. પણ એ પણ હોય ખરું. આ બધાં લક્ષણો ઉપરથી મને ચોક્કસ લાગે છે કે આપણી પૃથ્વીના સમાજની ઉપર ક્રુણા કરીને-કૃપા કરીને આ ભગવાન અવતરવાને તત્પર થવાનો છે. એ પ્રકારની એકાગ્રતા કેંદ્રિતતાવાળી જે પ્રકારની ભૂમિકા હતી ત્યારે તે રીતનું અને તે પ્રકારનું જ્ઞાન ત્યાં પ્રત્યક્ષ થયું. આપણી પણ કેટલી તેવા પ્રકારની તૈયારી જેની જેની છે તેમાં તેમાં તે પ્રકાશશે. એ વાત પણ મને સાચી લાગે છે.

દેશ માટે અમેરિકાને લાગણી નથી. જેટલું એકલા જર્મની અને જાપાનમાં છે એટલું અમેરિકામાં નથી. મને તલસ્પર્શી જ્ઞાન નથી. પણ મારી પોતાની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારું છું તો

જર્મની અને જાપાનને પોતાના દેશ માટે જે લાગણી છે તે ઈંગ્લેંડ કે અમેરિકાને પણ નથી. પોતાના દેશ માટે જો ખરેખરી લાગણી હોય તો પૃથ્વીમાં બે દેશો મને લાગ્યા-જર્મની અને જાપાન.

સ્વજન : મોટા, જે આગળની ભૂમિકા આપે બતાવી એમાં તાદાત્મ્ય ભૂમિકા થઈ જતાં બધાંની જોડે પ્રેમ એકદમ ઉદ્ભવે છે-તે જેમ જેમ ભૂમિકા આવે છે તેમ તેમ ?

શ્રીમોટા : આપમેળે ક્લીઅર-(સ્પષ્ટ) થતું જાય. જેમ સૂર્ય પણ ઊગવાની તૈયારીમાં આવે છે ત્યારે તેનો પ્રકાશ એની મેળે ચારેતરફ વિસ્તરે છે. તેવી રીતે આ ભૂમિકા આગળ પ્રદેશમાં, ચેતના પ્રદેશમાં વિકાસ પામતી જાય છે તેમ તેમ તે વિસ્તરતી જાય છે.

મને જે સત્ય સમજાયું એ પરથી આ તુલનાત્મક અભ્યાસ કરું છું. હાલના બધા જીવ ચેતનામાં પ્રતિષ્ઠા પામેલા ભગવાન કહેવાય ? ત્યારે એ બધાનો તુલનાત્મક હું અભ્યાસ કરું છું. આ પણ એક શાસ્ત્ર છે. આ શાસ્ત્ર વિશે અભ્યાસ જ ના થઈ શકે એવી મારી સમજણ નથી. એનો પણ રિલેટિવ સ્ટડી-(સાપેક્ષ અભ્યાસ) થઈ શકે. હજાર વર્ષ પહેલાં કે બે હજાર વર્ષ પહેલાં જે આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાન હતું, તેનો પણ આજે વિકાસ થઈ ગયેલો. તે આ લોકો માનવાને તત્પરતાવાળા, તૈયારીવાળા બિલકુલ નથી. એ એમ માને કે આમાં વિકાસ બિકાસ હોય નહિ. હું ઈતિહાસના દાખલા આપી કહું કે રામાયણ જુઓ. રામાયણમાં ‘મર્યાદા પુરુષોત્તમ’ વગેરે શબ્દો. મહાભારતમાં પ્રપંચ આવે. કૃષ્ણના જીવનમાં પ્રપંચને સ્થાન હતું. આધ્યાત્મિક

અનુભૂતિવાળો માણસ-અનુભવવાળો માણસ આવું પણ કરી શકે એ સ્વીકારવાની મહાભારતમાં તૈયારી છે. એ રામાયણ કાળમાં ન હતી. એટલો વિકાસ થયો. આમ, આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો વિકાસ થયો. આ તો કોઈ ના માને તો દાખલો આપવા તરીકે કહું છું. એવી રીતે આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનનો પણ વિકાસ થતો જાય છે, તો એમાં પણ તુલનાત્મક અભ્યાસ છે.

મારી સમજણ એવી છે. પણ આ બધા મહામંડળેશ્વરો, વિદ્વાનો, કથાકારો વગેરે કહે કે ‘આમાં વળી વિકાસ કેવો ? જે છે તે છે.’ એ ચેતન છે તે કાળે કાળે કરીને જુદા જુદા પ્રકારનું વ્યક્તત્વ છે. એકનું એક છે પણ મૅનિફેસ્ટેશન- (વ્યક્તપણું) જુદું છે. તેવી રીતે આનો પણ વિકાસ થયો ગણાય. આવી રીતનો તુલનાત્મક અભ્યાસ છે. હાલના આવા ગણનાપાત્ર લોકો છે. હું તેમને મળતો પણ નથી કે પાસે પણ નથી જતો. પણ મને એનો ખ્યાલ આવી જાય છે. જેમ રવિ ઊગ્યો એનો પ્રકાશ આપમેળે પડ્યા કરે છે. ચારે દિશામાં એ વિસ્તર્યા કરે છે. એવી રીતે જીવનના એક એક ક્ષેત્રમાં એ પ્રવેશે છે. નથી પ્રવેશતો એમ નથી. એ સ્થિતિસ્થાપક કદી પણ નથી હોતો. સંસારી માણસ સ્થિતિસ્થાપક છે. આ માણસ હંમેશાં ચાલવાવાળો, ગતિકરવાવાળો છે, ક્રિયાશીલ, સર્જનશીલ મૌલિક છે. અને એનાં કર્મ પણ મૌલિક છે. એકના એક પ્રકારનાં ચીલેયલુ કર્મ નહિ. આ બધાં લક્ષણો અનુભવીનાં છે. એ બધાં જ્યારે હું તપાસું ત્યારે આ સમજાય છે.

અમારા શાસ્ત્રમાં તો કહે છે કે આત્મા ‘પ્રવચનેન ન લભ્યતે.’ પ્રવચનથી આત્મા કંઈ મળે જ નહિ. તોપણ બધાં

પ્રવચન જ કરે છે. અલ્યા, શું કરવા ? આ શાસ્ત્ર તો પોકારી પોકારીને કહે છે કે પ્રવચનથી કંઈ મળવાનું નથી. જો પ્રવચનથી મળવાનું જ નથી તો જેઓ પ્રત્યક્ષ તમારી પાસે આવે છે એથી તો હું રાજી પણ થઉં છું. આપણે બધાં ભલે આવા લોકો પાસે જઈએ. પણ હું કહું છું કે તેમને સ્ટ્રગલ-(મથામણ) કરાવો. લોકો જાતે પોતાનામાં મથે એવું કહો. એનામાં જિજ્ઞાસા નહિ જાગી હોય, તલપ નહિ જાગી હોય, ગરજ નહિ જાગી હોય, સ્વાર્થ નહિ જાગ્યો હોય, તો જાતે ક્યારે મથે ? પણ તેવો જો આ પ્રકારે અભ્યાસ કરે અને એના અભ્યાસનો ગાળો જો વધશે તો એનો સ્વાર્થેય વધશે, તલપેય જાગશે, ગરજેય જાગશે-બધું થશે. એ જાતની માણસને ગોદાટી કરો. માત્ર તમે તેને ‘બ્રહ્મ છે, આ છે, તે છે, આત્મા સર્વસ્વ છે.’ એવો શબ્દ ઉપદેશ આપો કે ભગવાન વિશે પ્રવચન કરો એથી દહાડો નહિ વળે. એવું શીખવો કે માણસ બધું જાતે કરતો થાય.

આજનું શિક્ષણ છે એ શા કામનું ? સામાન્ય માણસ પણ જીવનનો થોડો ઘણો વિચાર કરે છે. એ પણ સમજે છે કે આવું શિક્ષણ નકામું છે ! આટલો સમજદાર માણસ છે તેમ છતાં કેટલાય બધા મહાત્માઓને જોઉં છું, કે કોલેજો કાઢે. ત્યારે મને બરાબર નહિ લાગ્યું. તો મેં કહ્યું, ‘આ ચીલેચલુ પ્રવૃત્તિમાં ક્યાં પડો છો ? કંઈ મૌલિક પ્રવૃત્તિ કરો. કંઈ અનોખી પ્રવૃત્તિ કરો. જેનાથી આ સમાજ બેઠો થાય. સમાજમાં કંઈ સમૃદ્ધિ આવે. એવું કંઈ નવીન પ્રકારનું તમારામાં જોઈએ. તમારામાં બધાંના જેવું ચીલેચલુ ના હોવું જોઈએ. હું તુલનાત્મક અભ્યાસ પણ કરું છું, પણ મડાગાંઠ બાંધી નથી દેતો.’

ફૂટપાથ ઉપર પડેલો એક રક્તપિત્તિયો માણસ પણ અનુભવી હોઈ શકે. આવા પણ માણસો હોય. પણ કોઈક હોય. ચીલેચલુ કર્મ કરનારો પણ આવો હોઈ શકે. ‘હોય છે જ’ એમ નથી કહેતો-‘હોઈ શકે’ એમ કહું છું. પણ આ મારો તુલનાત્મક અભ્યાસ છે, એ પરથી હું કહું છું. આપણા હિંદુસ્તાનમાં મૌલિક કામ કરનારા બહુ ઓછા.

(૧૦) સચ્ચિદાનંદ

સ્વજન : બીજું મોટા, તમે જે કહેતા હતા ‘હોવાપણા’નો-સત્, ચિત્, આનંદ-હોવાપણાનો જે ખ્યાલ છે તે-‘હું બધે સર્વત્ર છું’ એ સમજાવોને !

શ્રીમોટા : એવું બધું નહિ, કારણ કે જે તે બધું છે તે હોવાપણું છે. જે તે બધાંને હોવાપણું છે તે સાચું, એની બધાંને કોન્શ્યસનેસ-(સભાનતા) આવી જાય, ‘હું છું’ એની જે સભાનતા આવી જાય છે તે છે. અને હોવાપણું અને તેની સભાનતા થઈ એમાંથી એનો આનંદ છે, આનંદ થાય છે તે સત્, ચિત્, આનંદ.

‘હું છું’ એ ‘I am Being’ અથવા તો એની સાથે ‘હું છું’ એની અંદર બધું આવી જાય. એની શક્તિનું ભાન, એના ભાવનું ભાન, એની પાસે જે જે કંઈ છે અસ્કામતો-(મિલકત) એનું, પોતાના પાવર-(સત્તા)નું, પોતાની સ્થિતિનું, પોતાના જે તે બધાંનું, એની સાથે સંકળાયેલું છે, એ બધાંની-એની સાથે હોવાપણાની સભાનતા આવી જાય. આપણામાં હોવાપણું પ્રગટે ત્યારે એની શક્તિ, આગળ પાછળના વિસ્તારની સ્થિતિ એવું ઘણું બધું એની સાથે આવે છે. એ વિશેની આ સભાનતા છે. એ ‘ચિત્’ રૂપ છે. એવી જ્યારે સભાનતા પ્રગટે એનો જે આનંદ, એની શક્તિનો જે આનંદ એ આ સત્, ચિત્, આનંદ. ભગવાનનું એક નામ અથવા તો ભગવાનની વ્યાખ્યા આપી સત્, ચિત્, આનંદ.

સ્વજન : હોવાપણાના ખ્યાલમાં જ પ્રેમનું મૂલ્ય આવી જાય ?

શ્રીમોટા : હા, આવી જાય. આ કાળના જે તબક્કા, સત્યુગ, દ્વાપર, ત્રેતા, કળિયુગ એ પણ આ ચેતનના અવતરણના લીધે જ છે. દા.ત., સત્યુગમાં વધારેમાં વધારે મનુષ્યો ચેતનની અભિમુખતાવાળા. ચેતના પરત્વેની અભિમુખતાવાળા વધારે મનુષ્યો. દ્વાપરમાં એનાથી ઓછા. ત્રેતામાં એનાથી ઓછા. કળિયુગમાં પણ એનાથીય ઓછા. તેમ છતાં કળિયુગમાં વિશેષતા છે. દ્વાપર અને ત્રેતામાં સત્યુગ કરતાંય એમાં વિશેષતા છે. કળિયુગમાં એસ્પાયર્ડ સોલ-(જિજ્ઞાસુ જીવાત્માઓ) માટે વાતાવરણ અનુકૂળતાવાળું છે. કળિયુગમાં એનાથી ઘણી સરળતા, કારણ કે એમાં વધારેમાં વધારે જીવદશામાં મહાલવાવાળું બેકગ્રાઉંડ-(ભૂમિકા) છે. કળિયુગનું આવું વાતાવરણ જ એ કે જીવદશામાં જ આનંદ કરવો, લહેર કરવી. એમાં ને એમાં જ વધારે લપેટાઈ રહેવું. એ જ જાણે કાળનું એક પ્રભાવવાળું લક્ષણ. આવા કાળમાં જે ભગવાન તરફની અભિમુખતા થાય છે, એને આગળ વિકાસ કરવા માટે જે મથામણ થાય એવી મથામણ સત્યુગમાં નહિ થાય. સત્યુગમાં એને ઓછામાં ઓછી મથામણ થાય છે. આ કાળમાં એની ઈન્ટેન્સિટી-(આતુરતા) પણ વધ્યા કરે છે. જોકે દરેક જીવને આ જ પ્રમાણે થાય એમ ના કહી શકાય, પણ સામાન્ય રીતે આ સ્થિતિ ખરી. એટલે કાળના જે આ સત્યુગ, દ્વાપર, ત્રેતા, કળિયુગ એવા ભાગ પડ્યા, તે ચેતનને સ્વીકારવાવાળી ભૂમિકાવાળાની અપેક્ષાએ ભાગ પાડ્યા. કળિયુગમાં જે જીવાત્મામાં મેનિફેસ્ટેશન-(વ્યક્તપણું) થાય એ સમાજના જે અનેક જીવો છે એની સાથે એવો જીવાત્મા સંબંધમાં આવતાં

એને કોઈ ને કોઈ રીતે મદદ કરવાને ઉત્સુકતાવાળો હોય છે. કળિયુગમાં વિશેષપણે આમ બને છે, કારણ કે આવા સમાજની ઍષ્ટિટ્યૂડ-(વલણ) આ બાબતની હોય છે. પછી એ સજાગપણે પ્રયત્ન કરનારા ઓછા થાય છે, પણ સામાન્ય રીતે સમાજની ટોટાલિટી-(પૂર્ણતા)ની ચેતન પરત્વેની અભિમુખતા વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. ત્યારે એ રીતે વધારે લાઈવલી-(જીવંત રીતે) પેલાની સાથે સંબંધમાં આવી જવાવાળા હોય છે, પણ એ પ્રમાણે નથી બનતું, પણ કળિયુગમાં આવા જીવો રીઅલાઈઝ્ડ સોલ-(અનુભવી આત્મા) સાથે વધારે સંબંધમાં આવે છે. સત્યુગમાં નથી આવતા, કારણ કે તેમને તો આ જાતની ઍષ્ટિટ્યૂડ તો છે જ. એમાં તેને થોડી ઘણી ટેન્ડન્સી કેળવાય. કળિયુગમાં તો એકદમ પ્રકૃતિના નિમ્ન પ્રકારની લહેરોમાં-આનંદમાં લહેર કરવાવાળા જીવો છે, પણ એ સમાગમમાં આવે ત્યારે થોડા ઘણા ગમે તે અંગે-આશા અપેક્ષાથી કે ગમે તે કારણે પેલાને વિશેષપણે વળગેલા રહે છે. જ્યારે સત્યુગમાં આ પ્રકારની પ્રકૃતિના નિમ્ન આનંદની વૃત્તિ ભોગવનારા લોકો ઓછા એટલે ત્યાં એ પ્રકારે વળગેલા નથી રહેતા, જેટલા પ્રમાણમાં કળિયુગમાં રહે છે. વળી, ભલે આવાની સાથે આશા સ્વાર્થથી વળગેલા હોય તોપણ પેલો અનુભવી આત્મા એની સાથે જ ભાવ રાખે છે. એ ભાવમાં તો ચેતનનો અંશ છે. ભલે કામ, વાસના, લોભ, મોહ ગમે તે રીતે તમને વળગ્યો હોય તોપણ એનું વળગવું બીજા બધાંને દેખાય છે. એવી પ્રકૃતિ જેવું છે, પણ તેના પોતાનામાં જે ભાવ છે એ ભાવનાં આંદોલનો સામા જીવમાં પ્રવેશ્યાં વિના રહેતાં નથી. એટલે એ આંદોલનો

આજે કે કાલે એને કૂટ્યા વિના રહેતાં નથી. જ્યારે સત્યુગમાં એવું નહિ થાય. સત્યુગમાં સામાન્ય જનસમાજની જે સમગ્રતા છે તે પ્રકૃતિનાં નિમ્ન વલણના આનંદમાં રાયનારી નથી. બહુ ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. સત્યુગમાં લોકોની આ જાતની બધી અભિલાષા હોતી નથી. નિમ્ન પ્રકારનાં વલણમાં આનંદ ભોગવવાની વૃત્તિ જેટલી કળિયુગમાં છે એટલા પ્રમાણમાં- એટલી ઈન્ટેન્સિટી-(આતુરતા) સત્યુગમાં નથી.

એક વખત છોકરાંઓએ આશ્રમમાં મને પૂછેલું, ‘મોટા, આ કાળ દ્વાપર, ત્રેતા, કળિયુગ અને એ બધું શી રીતે પડ્યું?’ તો એના પરથી મને સૂઝેલું આ, પણ એ સાચું જ છે એવું નથી. આ તો મારી મેળે સમન્વય કરી લઉં. મારી બુદ્ધિ મને સંતોષ આપે એટલું હું જોઉં, બાકી, હું ખોળવા ના જઉં શાસ્ત્ર બાસ્ત્રમાં.

હમણાં કોઈક મહાત્માની ચોપડી વાંચી. એમાં એમ લખ્યું ‘એકલા અનુભવથી વાત સાચી નહિ. એને શાસ્ત્રનો પણ આધાર હોવો જોઈએ.’ જોકે શાસ્ત્રનો આધાર મળે તો એ નકારતો નથી, પણ એના અનુભવને શાસ્ત્રનો આધાર મળવો જોઈએ એવું કંઈ નથી, કારણ કે અનેક જુદી જુદી પ્રકૃતિવાળા જીવોએ આ અનુભવ કર્યો અને શાસ્ત્ર લખનારા તો બહુ થોડી સંખ્યામાં હોય. પંદરવીસ માણસોએ લખ્યા હોય. બહુ તો પચાસ જીવો. પણ એ પચાસની અંદર આટલા બધા જીવો જે જે પ્રકારનાં સ્વભાવ અને પ્રકૃતિવાળા હોય એમણે આ ચેતનને રિઅલાઈઝ-(અનુભવ) કર્યું. બધી પ્રકૃતિ તેમ જ સ્વભાવ, એવી જ પ્રકૃતિ પેલા પચાસ જીવોમાં ક્યાંથી આવી શકવાની ?

આવી શકે નહિ. માટે, એમાં એટલી બધી સામ્યતા કે સરખાપણું જો ના હોય તો પેલાનો અનુભવ ખોટો એમ નહિ કહી શકાય. આ મારી સમજણ છે.

સ્વજન : મોટા, સોળ કળાનું તમે કહ્યું તે જ્યારે પર્ફેક્ટ- (સંપૂર્ણ) થાય ત્યારે તે એનામાં બધું આવી જાયને ?

શ્રીમોટા : ચેતનનો અનુભવ થયેલ પણ પર્ફેક્ટ- (સંપૂર્ણ) નહિ. આપણામાં પાંચ તત્ત્વો. એ પાંચ તત્ત્વોની અંદર આકાશ, તેજ અને વા સુધી જ ચેતન. જળ અને પૃથ્વીમાં નથી. જળ અને પૃથ્વીમાં થાય તો શરીરનું સબ્લિમેશન- (ઉર્ધ્વીકરણ) જુદા પ્રકારનું થઈ જાય. એને રોગ ના હોય. મૃત્યુ પણ નહિ. એટલે સ્વેચ્છાએ આખું પ્રોક્રિએશન- (નવું સર્જન) પણ જુદી રીતે થાય. મનુષ્યનું બીઈંગ- (હોવાપણું) ફેરફાર થઈ જાય. એને રોગ નહિ. નિત્ય જુવાન શરીર. ભલે સો, બસો, પાંચસો વર્ષ થઈ જાય. આજના જેવું ઘરડું લાગે છે તેવું નહિ લાગવાનું. સામાને પણ જુવાની જેવું લાગે. જુવાની, ઉત્સાહ, ઉમંગ તો હોય જ. અત્યારે પણ અનુભવી માણસને શરીર ગમે તેવું લાગે પણ એનો ઉત્સાહ અવનવો. એ તો આપણને પણ લાગે. અને પરિચયમાં આવનારને બીજાઓને પણ લાગે, પણ પેલામાં જ્યારે જળતત્ત્વ અને પૃથ્વીતત્ત્વમાં અવતરણ આ પ્રમાણેનું થશે ત્યારે મનુષ્યનું શરીર આ પ્રકારનું નહિ હોય. અત્યારે જે છે તેવું નહિ હોય, પણ તેથી આખા સમાજનું આ પ્રમાણે થઈ જશે એવું માનવામાં આવે છે, જેમ કે શ્રીઅરવિંદની થીઅરી- (સિદ્ધાંત) છે કે આખા સમાજમાં પરિવર્તન થાય- એ મારી સમજણમાં નથી આવ્યું. જળ અને પૃથ્વીમાં ચેતનનું અવતરણ થશે ત્યારે સંપૂર્ણ સોળ કળા એનામાં ખીલશે.

અત્યાર સુધી આપણા દેશમાં જે બધા અનુભવી થયા છે, તે અનુભવીની અંદર પણ જળ અને પૃથ્વીતત્ત્વમાં અવતરણ નથી થયું. આપણે જેને અવતાર કહીએ એ રામ અને કૃષ્ણને પણ જળ અને પૃથ્વીમાં નથી થયું. રામને પણ નથી થયું અને કૃષ્ણને પણ નહિ અને બુદ્ધને પણ નહિ. બુદ્ધને તો પછી-આ બધાના અવતાર તો આપણે પછી ગણ્યા. એમના જીવનકાળમાં તો ગણ્યા જ નથી, પણ બધાંય કરતાં મહાભારતમાં જે કૃષ્ણ છે અને એનું જે પાત્ર આલેખ્યું છે એમાં એની ગ્રેટનેસ- (મહાનતા) એટલી બધી કે એના જેવું વર્તનારું કોઈ છે નહિ. એ એટલો બધો મહાન છે કે એટલો મોટામાં મોટો માણસ હોવા છતાં પણ બધા માણસોની પતરાળી ઊંચકે એટલી એની નમ્રતા. અને પાછી માગીને લે છે. એ કાળનો એટલો મોટો રાજા, એટલો મોટો થિંકર-(વિચારક), એટલો મોટો પોલિટિશિયન-(રાજકીય માણસ) એવો માણસ રથ હાંકવાનું કામ કરે છે. એને નાનમ નથી કોઈ કામની. બહુ મોટી વાત છે આ, કોઈએ મને પૂછેલું, ‘આ કૃષ્ણને તમે અનુભવી ગણો ?’ તો, ‘હા. જરૂર.’ કેમ કે જેણે આ શાસ્ત્ર લખ્યાં તે જાતે જ અનુભવી છે. બીજા કોઈની તાકાત નથી. બીજા કોઈને તો એની પ્રેસ્ટિજ-(પ્રતિષ્ઠા) આડે આવે. અહમ્ આડે આવે. આટલો મોટો રાજા, આટલી બધી પ્રજાનો આટલો મોટો નેતા. ‘હું કંઈ એનો રથ હાંકું ?’ am I a driver? એમ એને થઈ જાય. એનું અહમ્ એને ના પાડે. આટલા બધા રાજાઓ હાજર હતા. એ વખતે બધાની પતરાળી ઉપાડે. બીજા કોઈમાં તાકાત નથી. એ જે નમ્રતા એનામાં આવેલી છે, એ નમ્રતા અનુભવીની નમ્રતા છે.

એવા ઘણા પ્રસંગો છે. પછી એ પણ પૂછ્યું કે ‘આવો પ્રપંચ કર્યો છે કૃષ્ણ ભગવાને, તો ભગવાન પ્રપંચ કરે?’ તો મેં કહ્યું, ‘હા, ભગવાન બધું જ કરે. આ ભગવાનનું છે. સકળ બ્રહ્માંડ એ ભગવાનનું જ છે. એમાં સતેય છે અને અસતેય છે. નીતિ છે અને અનીતિ છે. એ પણ ભગવાનની લીલા છે.’ તો ભગવાન આવુંય કરે ? પણ કરેલું છે કે નહિ તે જો. આ બધું વ્યક્ત થયેલું છે કે નહિ તે જો.

જે બધું વ્યક્ત થયેલું છે એમાં બે છે. સતઅસત, નીતિ-અનીતિ, પાપપુણ્ય, બધું છે. એ કેમ છે ? એ બધું આપણાથી છે. એમાં ભગવાનને શું કામ લેવા દેવા ? આપણે સતથી વર્તીએ કે અસતથી, નીતિથી કે અનીતિથી. આપણે જે રીતે વર્તીએ છીએ એટલે એ બધું છે. એમાં ભગવાનને શું કામ ? આપણે પોતાનાથી જ સર્જન કરીએ છીએ. આપણા માનસથી આપણે સત અસતમાં વર્ત્યા કરીએ છીએ. એ રીતે લોને. એમાં ભગવાનને વચ્ચે શું કામ લાવો છો ? એ રીતે તમે જુઓ. એ રીતે જોઈશું તો આપણું જ બધું કીએશન-(સર્જન) છે. એ રીતે જુઓ તો આપણને સુધરવાની-આપણા દોષ જોવાની આપણને તક મળે. આપણે ઊંચા આવવાની શક્યતા વધશે. આ તો ભગવાને બધું કર્યું છે, એમ માનવાથી તમે તો નન-(કોઈ નહિ) થઈ જાઓ છો. તમારે તો કશું કરવાનું રહેતું નથી. એટલે એ થિંકિંગ-(વિચારણા) મને સાનુકૂળ નથી લાગતી. આપણા વિકાસ માટે બિલકુલ સારું નથી લાગતું.

ભગવાન માટે આપણને તલસાટ હોય. વળી, આપણો તલસાટ વધવો પણ જોઈએ. મારી સાધનામાં જ્યારે એટલી

બધી ભયંકર મુશ્કેલી આવેલી ત્યારે પ્રાર્થના કરી. સદ્ગુરુને સામે રાખી એ રીતે સાધના કરેલી છે. એમને સન્મુખ રાખી શકું. જ્યારે ઈચ્છું ત્યારે સન્મુખ લાવી શકું. એટલું બધું કરેલું મેં, પણ એનાથી કંઈ પત્તો નહિ ખાધેલો. એટલે મને તો થયું કે એને મળું. સાધુઓનું પિયર કુંભમેળો. તો ત્યાં જઈને મળું. તે સાહેબ, હું ગયેલો. તે ખોળ ખોળ કરું. ખાધા પીધા વિના ચોવીસ કલાક. હું જાણું નહિ કે સાધુઓના કયા સંપ્રદાયો છે. કયા ગિરિ કહેવાય અને ફલાણા કહેવાય. હું જાણું નહિ કે આ કયા છે ? બધાંને પૂછ્યા કરું. તો કહે, ‘એવા તો ઘણાય બાળયોગી હોય અહીંયાં તો ?’ તે કેટલોય વખત ફર્યા કરેલો. પાંચમા દિવસે બપોરનો વખત થયો હશે. મને તરસ એટલી બધી લાગી હતી, પણ મેં વ્રત લીધેલું કે એ જડે-દર્શન થાય-પછી જ પાણી પીવું. રહેવાય નહિ. કંઠે તો જાણે સોય ભોંકાય એવું લાગે. ચાર દિવસ થયેલા અને રખડ્યા કરું પાછો. પછી મેં જોયા. પાછા સામે જ બેઠેલા-ગંગાના કિનારે. હું તો જઈને ખૂબ રડ્યો. પગે લાગ્યો. સાષ્ટાંગ કર્યા. તો કહે, ‘હું તો ઘણીવાર જોતો હતો. આમથી તેમ ઘણીવાર જોતો.’ ‘તો પ્રભુ મને બોલાવવો તો હતો.’ તો કહે, ‘એ નકામું. જ્યાં સુધી તું મને જુએ નહિ ત્યાં સુધી નકામું.’ ત્યારે હું નહિ સમજેલો, સાહેબ. આ માણસને જરી દયા નથી. મને બહુ ખોટું લાગેલું. આટલું બધું મારા મનમાં થતું હતું. આટલી બધી લાગણી હતી. મેં વ્રત લીધેલું કે જ્યાં સુધી દર્શન ના કરું ત્યાં સુધી પાણી ના પીવું. આને તો કંઈ ગણના જ નથી. આવો મારા મનમાં મને વિચાર આવેલો. મેં વિચાર કહ્યો પણ ખરો. ત્યારે મને કહે,

‘તું મૂર્ખો છે. તને સમજણ ના પડે. તું સામું ના જુએ ત્યાં સુધી, હું સામું જોઉં એ બધું નકામું છે. એટલે ભગવાન તો ઘણા તલસે છે. તે આપણામાં રહેલા છે, પણ તેનામાં આપણે ડોકિયું કરીએ ત્યારેને ! એ સિવાય શી રીતે થાય ? રિસેપ્ટીવીટી-(સ્વીકારાત્મકતા) હોય અને કોઈ પણ ઉપાય થાય તો ઘણી શક્યતાઓ છે. આમાં પ્રયોગાત્મક કરી શકાય તેવી સ્થિતિ છે.

પહેલ વહેલો ગુરુમહારાજે મને હુકમ આપેલો. એટલે ૧૯૪૨ની લડત થઈ ત્યારે સિંધિયાના વહાણમાં કરાંચીથી હું નીકળ્યો અને સીધો મુંબઈ આવ્યો. મુંબઈથી સીધો ત્રિચિ ગયો. ત્રિચિમાં નંદુભાઈ હતા. ત્યાંથી દશબાર માઈલ દૂર બંગલો ભાડે રાખીને સાધનાને માટે રહેતા હતા, ત્યાં ગયો.

એક રાત્રે ગુરુમહારાજે કહ્યું, ‘સાલા, તું પડી રહ્યો છે ? ગુજરાતમાં આટલાં બધાં છોકરાં ભૂખે મરે છે. આશ્રમની છોકરીઓ ભૂખે મરે છે. ખાવાનું કંઈ છે નહિ. ગાંધીજીના આશ્રમમાં પણ પૈસા નથી. તું જા, હું તો સંકલ્પ વિકલ્પ કરું નહિ. છતાં પૂછ્યું, ‘પ્રભુ, મારે કંઈ પરિચય નથી. મેં શહેર જોયું નથી, હું કંઈ ગયો નથી. રેલમાં ગયેલો અને રેલમાં આવેલો, પણ મુંબઈ શહેર મેં જોયું નથી. ત્યાં મને પૈસા મળે નહિ’. એમણે કહ્યું, ‘શું ના મળે ? લાગવગથી પૈસા મળે છે, એ સમજણ તારી ખોટી છે. તું નિશ્ચય મનમાં રાખ. નિશ્ચય પાકો કે આટલા મળશે, મળશે ને મળશે જ. એક વર્ષના એક લાખ રૂપિયા જોઈએ. તારે કંઈ વિચારવાનું નહિ. તું નિશ્ચય પાકો રાખ કે રૂપિયા મળશે જ.’ એટલે નિશ્ચય આપણે પાકો

કર્ચો. તરત જ બીજે દિવસે સવારે હું નીકળી ગયો. મદ્રાસ આવીને મુંબઈ આવ્યો. હવે શું કરવું ? નિશ્ચય મારા મનમાં પાકો. લાખ રૂપિયા મેળવવા હતા. શી રીતે ? પછી તો હું, નંદુભાઈના મોટાભાઈ હતા, જેઓ હમણાં ગુજરી ગયા, એમને મારા માટે બહુ લાગણી નહિ, પણ નંદુભાઈને લીધે મારા પર રાખે ખરા- સાધારણ લાગણી. એમની દુકાને ગયો, તો કહે, ‘મોટા, કેમ પધાર્યા, નંદુને એકલો મૂકીને ?’ મેં કહ્યું, ‘આવાં કામ માટે આવ્યો છું.’

એમની પાસેથી નામ-સરનામાં મેળવીને સારા સારા મુંબઈના માણસોમાં કેટલાને મળવું તે નક્કી કરી લીધું. એ બધાંને મળી લીધું. એ બધાંએ પ્રેમથી પૈસા આપ્યા. રોજ હું તો બધાંના કાગળ ઘેર વાંચી વાંચીને, એ બધાંને ટ્રેનમાં બેઠાં બેઠાં હું તો જવાબ લખું. ગાડીમાં જ સંગાથ મળે. એ લોક મને પૂછે, ‘શું લખ લખ કરો છો ? ઊંચું જ જોતા નથી ?’ હું કહું, ‘આ જુઓ વાંચો.’ એ મને પૂછે, ‘કેમ પ્રભુ, તમે નીકળ્યા છો ?’ ‘આટલા માટે.’ એમ કહું. ‘ચાલો અમારે ત્યાં.’ એમ કરીને મને લઈ જતાં. કોઈક ચાર હજાર રૂપિયા, કોઈ પાંચ હજાર, કોઈ દસ હજાર-આવું પેલો માણસ કરી આપે. બધું એ જ કરે. મારે કંઈ તકલીફ ના કરવી પડે. બે ચાર દિવસ પેલો માણસ કરી આપે. ફરી કોઈક બીજો એવો જાગે. એ બધું ચાલ્યા કર્યું. એવામાં ઠક્કરબાપા ત્યાં આવેલા. મને થયું કે એમને મળી આવું. હું ઠક્કરબાપાને મળ્યો. તેમણે કહ્યું, ‘મેં જાણ્યું કે તું આવું કામ કરે છે. રાજી થયો. બીજું કોઈક હોત તો હું છાપાંમાં આપત, પણ હું તને જાણું છું. પૈસા નથી

તે ઉઘરાવે છે, તને પ્રમુખ બનાવી દઉં આજે જ. એ રૂએ તું તારું કામ કરી શકે. પૈસા ઉઘરાવી શકે !' મેં કહ્યું 'મારે કોઈ હોદ્દેદાર થવું નથી. એ થયા સિવાય મારે ઉઘરાવવા છે.' તો કહે, 'હું દિલગીર છું. હું તને મદદ નહિ કરી શકું.' 'તો કંઈ વાંધો નહિ. મારે તો હજાર હાથવાળા ધણીની મદદ છે. મને ભલામણનો કાગળ તો લખી આપો. કોઈ માગે તો બતાવાય.' એમ મેં કહ્યું. તો કહે, 'એ તને ના લખી આપું. કેવી રીતે લખી આપું ? કારણ કે તું હરિજન સેવક સંઘમાં સભ્ય નથી. મંત્રી નથી, શિક્ષક નથી, કંઈ નથી. (તું કશું જ નથી). તને કયા હોદ્દા ઉપર લખી આપું.' આજે તને પ્રમુખ બનાવી દઉં પછી તને લખી આપું. મેં કહ્યું, 'મારે કંઈ કશું થવું નથી.'

તેમને મળીને હું મરીનડ્રાઈવ પર ગયો. કાઠિયાવાડના એક ભાઈ. એમનું નામ યાદ નથી. દર વર્ષે સંઘને બે ત્રણ હજારની મદદ કરે. તેમને મળવા ગયો. એ મળ્યા. મેં એમને બધી વાત કરી. એમણે કહ્યું, 'તમને હું પૈસા આપું. આપું છું તેના કરતાં બમણા આપું, પણ હમણાં મારા પૈસા સરકારે જપ્ત કરી લીધા છે. ત્યાં છોકરાં ભૂખે મરે છે, તે વાત સાચી. તમે કશા કંઈ હોદ્દા વગર કામ કરો છો, તે વાત સારી છે, પણ તમે રીઅલ માણસ છો અને બદમાશ નહિ હોવ, તેની શી ખાતરી?' સાહેબ, આ સાંભળીને હું બહુ રાજી થયો. જ્યારથી આપણો સમાજ આવી ચોકસાઈ કરીને પૈસા આપશે ત્યારથી સારું થશે. અને નકામા માણસો આવી રીતે પૈસા ઉઘરાવતા બંધ થઈ જશે. ચોકસાઈ કરી તેથી રાજી થયો. પછી કહે, 'તમે શું કરશો ? તમે યોગ્ય માણસ છો ? તો મેં

કહ્યું, ‘કંઈ વાંધો નહિ. જે કંઈ સૂઝશે તે કરીશું.’ પછી થયું આને તો ઠક્કરબાપા ઓળખે છે. ઠક્કરબાપા એ વખતે પૂના હતા. ત્યાં તેમની મિટિંગ હતી. હું તો ઊપડ્યો સીધો પૂના. જે ક્વાર્ટર્સમાં જ્યાં ઠક્કરબાપાનો નિવાસ હતો ત્યાં જઈ એમને મળ્યો. ચિટ્ટી મોકલી, તરત જ બોલાવ્યો, મળ્યો. ‘કેમ ચૂનીલાલ, શું થયું? કેટલા ઉઘરાવ્યા?’ મેં કહ્યું, ‘એક વાત કહેવા આવ્યો છું. એક ઠેકાણે ગયો હતો. આપ તેમને ઓળખો છો. દર વખતે આપણને-હરિજન સેવક સંઘને-ત્રણથી ચાર હજાર રૂપિયા આપે છે, એમને ત્યાં ગયો. તો કહે, ‘સરસ. એ બહુ સરસ માણસ છે. તને પૈસા આપશે.’ પણ તેમણે મને કહ્યું, ‘તું બદમાશ નહિ હોય તેની શી ખાતરી?’ તેમણે કહ્યું, ‘તેમણે આવું કહ્યું?’ મેં કહ્યું, ‘હા.’ તો તરત જ તેમણે પેડ હાથમાં લઈ લખ્યું. તેમણે જાતે જ લખ્યું. તેમના મંત્રીને પણ ના કહ્યું. આ ચૂનીલાલ આશારામ ભગત, હરિજન સેવક સંઘમાં પહેલાં મંત્રી હતા. ખૂબ સરસ માણસ છે, પ્રામાણિક છે. ખૂબ સારું કામ કરતા, ભગવાનના ભક્ત છે. એ બધું લખ્યું... ‘માટે જે કોઈને આ મળે તેમણે અત્યારે કપરા કામમાં મદદ કરવી એવી મારી ભલામણ છે.’ નીચે એમનું નામ-અમૃતલાલ ઠક્કર-લખ્યું. પહેલાં એ ના કહેતા હતા. પછી પેલા ભાઈને એ લખાણ બતાવ્યું. તેમણે છ હજાર રૂપિયા આપ્યા. પછી મારું કામ પણ ઘણું સારું ચાલ્યું. પછી ‘જન્મભૂમિ’માં એ કાગળ છપાવ્યો.

પી.ટી.ને મળવા ગયો. બેસી રહેલો-સાડા ત્રણ કલાક સુધી, પછી પેસી ગયો અંદર. કાગળ વંચાવ્યો. તેમણે પણ પૈસા આપેલા. પણ સાહેબ, મારે પૈસા થઈ ગયેલા લગભગ

૭૫,૦૦૦/- (પોણો લાખ) થઈ ગયેલા. ગુરુમહારાજે પહેલી વાર કામ કરાવેલું.

પછી મારા મનમાં થયેલું કે જ્યારે આવું કંઈ સંકટ આવે ત્યારે આપણે વિચાર નહિ કરવાનો. હમણાંથી (૧૯૬૧થી) દર વર્ષે ધીરે ધીરે શરૂઆત કરી. પહેલું મેં ૨૫,૦૦૦/-નું દાન જાહેર કરેલું. વધારે નહિ. પછી ૨૫,૦૦૦/- સાકાર કરવામાં ઈંદુકાકાનો હાથ. ત્યારથી તે અત્યાર સુધી દર વર્ષે જે સંકલ્પ લઉં તે દર વખતે કોઈ ને કોઈ એવા માણસો મળ્યા કરે કે કામ થઈ જાય. આ ચીફ એજિનિયર, કાંટાવાળા સાહેબ, મને ઘણી જગ્યાએ લઈ જતા. તેમના ઉપર એલિગેશન-(આક્ષેપો) થયા કે સરકારી અમલદાર તરીકે એમણે પોતાની લાગવગ નહિ વાપરવી. ફંડફાળા નહિ ઉઘરાવવા. અમલદાર છે માટે એવો કાયદો છે. હિતુભાઈને પણ કાગળો ગયેલા. હિતુભાઈએ પણ તેમને બોલાવેલા. તેમણે કહ્યું, ‘આ સારાં કામ છે. એ નાગરિક તરીકે મદદ કરવા જેવાં કામ છે.’ તો કહે, ‘હું તને જાણું છું. એની એક્ટિવિટી-(પ્રવૃત્તિ) પણ જાણું છું, પણ તમારા પર આવા આક્ષેપો છે.’ તો કહે, ‘સાહેબ, તમે કમિશન-(પ્રતિનિધિ મંડળ) નીમો. કોઈ પણ કોન્ટ્રાક્ટર પાસેથી પૈસા લીધા હોય તેમ સાબિતી લાવે તો હું મારી નોકરીમાંથી રાજીનામું મૂકું.’ પછી એમણે રહેવા દીધું. ત્યારે એવા બેત્રણ અમલદારો હતા. લોકોના રાગદ્વેષને કારણે આવું બનતું.

કોઈ ને કોઈ મને એવા મળ્યા જ કર્યા અત્યાર સુધી. અને આ ઉત્સવો થયા કર્યા અને તેનાથી મને બહુ ફીડઅપ-(પ્રોત્સાહન) મળ્યો. મારી સાથે લાગણીમાં જોડાયેલા લોકોને

પણ ઉત્સાહ થાય અને મદદ કરતા હતા એ નિમિત્તે. પંદર લાખ પણ થઈ જશે. ઓચિંતાં ઓચિંતાં પૈસા મળે છે. એ લક્ષણ પણ મને સારું લાગે છે. મને એવું લાગે છે કે આ ભગવાનનું પીઠબળ છે. અનુભવ થાય છે-પ્રત્યક્ષ.

પહેલ વહેલો અનુભવ મને ૧૯૪૨માં થયો. આ પૈસા મળી શક્યા મને. બિલકુલ લાગવગ નહિ. ઘણીવાર તો ચાલતો જઉં. નંદલાલે કહ્યું, ‘તમે બિલકુલ ચાલો નહિ. મોટરમાં જાઓ, વિક્ટોરિયામાં જાઓ પણ બિલકુલ ચાલો નહિ.’ નંદલાલે જ મને ફરવા માટે ઘણા પૈસા આપેલા, કારણ કે હું ઈંડાળામાંથી તો પૈસા લઉં નહિ. એટલે ઘણું બધું ચાલીને જઉં. કોઈકવાર વિક્ટોરિયા કરું. જો બહુ દૂર જવાનું હોય તો મોટર કરું, પણ એ ત્રણ મહિનામાં મારું બાવીસ શેર વજન ઘટી ગયેલું. મહેનત બહુ કરેલી. ઠક્કરબાપા પણ રાજી થયેલા.

એક સાહેબે મને પૂછેલું, ‘અનુભવી પુરુષના સંપર્કમાં આવેલાનો નવો જન્મ જલદી થાય છે, એ વાત ખરી છે?’ એ સાહેબ બહુ અંગત હતા. એટલે બધું છૂટથી પૂછી શકે. મેં એમને કહ્યું, ‘વાતનું પાછું તું પ્રૂફ માગે !’ એ સાબિત કરવા હું ક્યાં જઉં. ‘ના, મને તમારા પર વિશ્વાસ છે. તમે મને કહેશો એમાં મને શ્રદ્ધા છે.’

‘તું એવા લોકો સાથે બહુ નિકટના પરિચયમાં-સંબંધમાં રહે તો જન્મ વહેલો થાય એ વાત ચોક્કસ. આ તો ટ્રાન્જિશન પિરિયડ-(વચગાળાનો સમય) બહુ લાંબો હોય છે.’ તો કહે, ‘તેની શી ખાતરી?’ ‘તેની ખાતરી મારી મા.’

મારી માને મેં વચન આપેલું. જ્યારે આશ્રમો કાઢવાની

પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી ત્યારે મારી માને મેં વચન આપેલું. ત્યારે મારી મા કહે, ‘અલ્યા યૂનિયા, આ ચકલાંને ચણ નાખવા તો છે નહિ અને પાછો આશ્રમ ચલાવવો છે ?’ એને તો બિચારીને એમ જ લાગેને ! એણે મને કહેલું, ‘તું વચન આપ કે મારે જોઈએ તેટલા પૈસા તારે મને આપવા.’ તો મેં કહ્યું, ‘કબૂલ.’ જાણું કે એ બિચારીને કેટલું જોઈએ ? મેં તેને પૂછ્યું, ‘બોલ, તારે દર મહિને કેટલા જોઈએ ?’ તો કહે, ‘ના તું કહે.’ તો મેં કહ્યું, ‘ના, મને શું ખબર પડે ? તારે કોઈક વખત વધારે જોઈએ. કોઈક વખત ઓછા જોઈએ.’ તો બિચારીએ માગી માગીને પાંચ રૂપિયા માગેલા. ગરીબ માણસ કેટલું માગે ? બીજી વાત એ માંદી પડે તો એની સેવામાં મારે હાજર રહેવું. મેં કહ્યું, ‘તારી સેવા કરવી એ મારો ધર્મ છે. હું જરૂર હાજર રહીશ.’ પણ એવા સંજોગો થયા કે હું જઈ ના શક્યો.

આ તો તાત્કાલિક કેવા જન્મ થાય છે, તેની વાતના અનુસંધાનમાં. તે વખતે બનારસમાં બંગલો ભાડે રાખેલો. નરસિંહરાવ દિવેટિયાની છોકરીઓને લઈને ત્યાં રહેતો. નિયમ કે છોકરીઓ સાથે વાલી હોય તો જ બંગલામાં રહી શકે, નહિ તો હોસ્ટેલમાં રહેવું પડે. સ્વતંત્ર રીતે કોઈ છોકરી એકલી રહી શકે નહિ. એટલે મારાથી જઈ શકાયું નહિ. ત્યાં બહારથી પરીક્ષામાં બેઠેલા. યુનિવર્સિટીની કોલેજ ટર્મ એટેન્ડ નહિ કરેલી. એક્સ્ટર્નલ-(બહારથી) બેઠેલા. એટલે જે વિષયોમાં એમને ક્યાશ લાગેલી તે તે વિષયોના પ્રોફેસર રાખેલા. સંગીતના, તબલાના એ બધાના રાખેલા. એણે સંસ્કૃત પણ લીધેલું. તે બધાના પ્રોફેસર રાખેલા. આ બધું એવું હતું કે હું એકદમ ના

છૂટી શકું. મારા પર મારા ભાઈનો તાર આવેલો કે બા માંદી છે. એટલે મારું વચન યાદ આવ્યું. મારે બા પાસે તો કોઈ પણ ઉપાયે જવું જોઈએ. મેં છોકરીઓનાં બાપને તાર કર્યો કે ‘તમે કોઈ પણ માણસ મોકલી, આ લોકો પાસે રહે એમ કરો. મારી બા માંદી છે. મારે જવું જ જોઈએ.’ ત્યાંથી કહેણ આવ્યું કે ‘ગમે તે માણસને સોંપીને જા.’ હું કેવી રીતે ગમે તે માણસને સોંપીને જઉં ? એ તો લખે. પણ મારી ફરજ પરનો માણસ હું છું. મારાથી આ છોકરીઓને ગમે તેને સોંપાય નહિ. આ બધી વ્યવસ્થા કેવી રીતે સાચવી શકાશે ? તેથી પછી મેં કોલ કરી વાત કરી, ‘આ તમે સૂચવો છો તે બરાબર નહિ, પણ અહીં બનારસ કોલેજમાં કોને સોંપીને જઉં ? મારા નિકટના પરિચયમાં કોઈ નહિ. કોને સોંપીને જઉં ? અને તમે આવું લખો, એ બરાબર નહિ. મને બહુ આઘાત લાગ્યો ! તો કહે, ‘એ વાત સાચી, પણ તારી બા મરણપથારીએ છે, તારે જવું જોઈએ એ પણ હું જાણું છું. તને જેના પર વિશ્વાસ આવે તેની પાસે મૂકીને જા.’ મને તો વિશ્વાસ આવે નહિ. આ તો ધર્મસંકટમાં મુકાઈ ગયો. વચન યાદ આવ્યું. પછી હું તો ઓરડીમાં પુરાઈ ગયો. ત્રણ દિવસ ખાધાપીધા વિના ભગવાનની પ્રાર્થના કરી. પછી પ્રભુને કહ્યું, ‘પ્રભુ, મેં વચન આપ્યું છે, એ વચન પૂરું કરી શકતો નથી અને પરિસ્થિતિ આવી છે. ધર્મસંકટ પાકું છે. મને મારી મા પાસે ગયા વિના ચેન નહિ પડે. અને એ બિચારી બેભાન અવસ્થામાં કેટલો વખત શરીર જારી રાખે એ બધું હું જાણું છું.’ પછી મારું શરીર મારી મા પાસે ગયું. મારી મા, મારા ભાઈને કહે, ‘મૂળિયા, મારી મા, મને લાડમાં

‘ચૂનિયો’ કહે અને મારા ભાઈને ‘મૂળિયો’. તો કહે જો મૂળિયા, મૂળિયા, આ ચૂનિયો આવ્યો. પણ મારો ભાઈ મૂર્ખો. જો તેણે એમ કહ્યું હોત કે ‘હા, બા, ચૂનિયો આવ્યો તો સારું લાગત.’ પણ કહે કે ‘બા, ચૂનિયો તો બનારસમાં છે. અહીં ક્યાંથી આવ્યો?’ તોપણ મારી મા કહે, ‘જોને આ આવ્યો. મારા પગ દબાવે. તું જરા આંખો ઉઘાડીને જો.’ આવા વર્ણનવાળો કાગળ મારા ભાઈએ મને લખી મોકલાવેલો. એ મળ્યો ત્યારે મેં ખાધું અને પાણી પીધું. ત્રણ દિવસે મારી મા મરી ગઈ. તેની મને જાણ થઈ. તારથી નહિ. મારી ટેલિપથીથી.

પછી તેનો જન્મ ક્યાં થયો? એમ પ્રશ્ન થયો. તે અહીં બનારસમાં તેનો જન્મ થયો એમ જણાયું-જેમ ટેલિવિઝનમાં દેખાયને તેમ. જીવ ક્યે ક્યે ઠેકાણેથી ક્યાં ક્યાં જાય અને જન્મ ક્યાં થયો. ક્યું ઘર છે તે પણ મને બરાબર દેખાયું. અને તે પ્રમાણે મેં લખી લીધું. પછી ત્યાં ગયો. ત્યાં અજાણ્યા ઠેકાણે ક્યાંય સુધી ઓટલા ઉપર બેસી રહ્યો. કોઈનું ધ્યાન ખેંચવા માટે ભજન ગાવા લાગ્યો. લગભગ પોણા કલાક પછી કોઈનું ધ્યાન ગયું. તેણે હિંદીમાં મને પૂછ્યું, ‘તમે કેમ બેઠા છો? કોનું કામ છે?’ તો મેં કહ્યું, ‘મુખ્ય માણસને બોલાવો તો વાત કરું.’ તમારે ત્યાં એક દીકરી આવી છે. તેનાં દર્શન કરવાં આવ્યો છું. એમ તો કહેવાય નહિ, એટલે એમ કહ્યું કે મને સ્વપ્ન આવ્યું હતું રાત્રે. તે મોટી શક્તિવાળી છે તમારી દીકરી. ગુરુમહારાજે હુકમ કર્યો કે ‘તેનાં દર્શન કરી આવો. હું બનારસ યુનિવર્સિટીમાં અમુક ઠેકાણે બંગલો છે ત્યાં રહું

છું. મને તેને હાથમાં આપો તો હું દર્શન કરીને ચાલ્યો જઈશ. એક મિનિટ આપો.’ શ્રદ્ધાથી પેલા ભાઈએ તે મને આપી.

તે પેલા પ્રશ્ન પૂછનાર ભાઈને મેં આ પ્રમાણે કહ્યું. આ એક કાયદો છે. કારણ કે ટ્રાન્ઝિશન પિરિયડ-(વચગાળાનો સમય) ઘણો બધો લાંબો હોય છે. એક કાયદો છે કે આપણો જીવ શરીર છોડી જાય ત્યારે જે પ્લેસ ઓફ એટેચમેન્ટ-(આશક્તિવાળું સ્થળ) હોય ત્યાં એ રહ્યા કરે છે. તેર દિવસ સુધી તો એ સ્થળના તથા આપણા પરિચયો સાથે રહે છે. એ અનુભવની વાત છે. પ્રયોગાત્મક છે. તેર દિવસ પછી એ પિંડ વહેરે છે. એવી ક્રિયા આવે છે. વિધિ કરવાની હોય છે. તે પિંડ વહેરે ત્યાર પછી સંબંધ ઓછો થતો જાય. એમ ઓછો થતો થતો વર્ષ સુધી કેટલાકને તો આ પૃથ્વી સાથેનો સંબંધ રહે. વર્ષ પછી સમૂળગો ભૂસાઈ જાય, પણ વર્ષ સુધી તો રહે, રહે ને રહે જ. જીવદશાવાળાનો સંબંધ પછી ભૂસાઈ જાય. ત્યારે એ વચગાળાનો સમય પણ આવા લોકોના સંબંધને લીધે ઘટી જતો રહે અને એટલું જ નહિ, એના બીજા જન્મમાં એની ઊર્ધ્વગતિ થાય છે. પેલા જન્મમાં તો ના થાય, કારણ કે એને મળેલા જુદા જુદા સંસ્કારોનું પ્રબળપણું એટલું હોય છે અને આ સંસ્કારોનું એટલું પ્રબળપણું જાગેલું હોતું નથી, બીજા જન્મમાં જાગે છે. એટલે આ બે ફાયદા એને મેં કહ્યા.

પછી કહે કે ‘મોટા, આ બે ફાયદા મને કહ્યા અને તમારી માની વાત કહી. આમેય મને શ્રદ્ધા છે, પણ આ તો એવી વાત કરી કે આપણા જીવનમાં કશું મળવાપણું નક્કી નથી.’

‘મળવાપણું’ એટલે તું શું કહેવા માગે છે ? તારા મનમાં

એવો ખ્યાલ કે લક્ષ્મી મળે ? તો એ લક્ષ્મીનો સ્વામી થાય કે ના થાય, પણ એને જે સંકલ્પ થાય એમાં લક્ષ્મીની વાત આવે તો તેને મળે, પણ એવો માણસ એના અંગત ઉપયોગ માટે લક્ષ્મી નહિ વાપરે. એ લોકહિતાર્થે વાપરે. ભગવાનને માટે વાપરે. તો કહે, ‘ગમે તેટલા મળે તો ?’ મેં કહ્યું, ‘ગમે તેટલા મળે.’ તો કહે, ‘લાખો મળે તો ?’ મેં કહ્યું, ‘લાખો મળે. એનો દાખલો હું જાતે. તું જાણે છેને કે મારી સ્થિતિ કેવી ગરીબ છે.’ અત્યાર સુધી ૭૦ લાખથી ૭૨ લાખ રૂપિયા થઈ ગયા છે. નાનીસૂની વાત નથી આ. આ તો ભગવાન જ કરાવે છેને ! નાનીસૂની વાત કહેવાય ? પછી એને સંતોષ થયો.

બીજા જે સંબંધ આવે તેને ‘અનુભવી’ મદદ કરે કે નહિ ? તેને બીજો સવાલ થયો. મેં કહ્યું, ‘હવે જા તને નહિ કહું.’

(૧૧) ઉચ્ચ જીવાત્માની સહાય

સ્વજન : મોટા, વિજ્ઞાનનું જે બધું ડેવલપમેન્ટ-(વિકાસ) થાય છે. એમાં જે આગળ વધેલી વિભૂતિ હશે એ મદદ કરતી હશે ખરી કે ?

શ્રીમોટા : આધ્યાત્મિક જીવનના વિકાસમાં આગળ વધેલા જે પુરુષો છે-જે જીવો છે-તેનો મને અનુભવ છે. એવા કેટલાક જીવો આ વાતાવરણમાં પણ છે કે જેને પોતાના મિશનનું કામ હજુ પૂરું થયું નથી. એવા લોકો આવી એપ્ટિટ્યૂડ-(રુચિ)વાળા હોય છે એને મદદ કરે છે. એનો મને અનુભવ છે, પણ વિજ્ઞાનનો મને અનુભવ નથી. આમ છતાં જો આ થીઅરી એને પણ લાગુ પાડીએ કે વિજ્ઞાનની અંદર ગુલતાન થયેલા, એકાગ્ર થયેલા, કેંદ્રિત થયેલા જીવોની શોધખોળ પૂરી થયેલી ના હોય, એ શરીર છૂટી ગયેલું હોય, તેવા લોકો વાતાવરણમાં રહેલા હોવા જોઈએ. અને તેનું યોગ્ય મિડિયમ-(માધ્યમ) હોય તેને એ જ્ઞાન આપતા હોવા જોઈએ. આ તો અનુમાનની વાત છે. પેલાનો તો મને અનુભવ નથી.

પણ મારે બીજું કહેવું છે કે જ્યારે સૂર્યનો પ્રકાશ થાય છે ત્યારે દરેક દેશમાં ફરી વળે છે. જે તે દેશમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણવાળો હોય છે. પ્રકાશ ફરી વળે છે એ વાત સાચી. એમાં મીનમેખ ફરક નથી. દરેક દેશમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હોય. સોએ સો ટકા પ્રકાશ હોય છે. કેટલેક ઠેકાણે તો પહોંચી નથી શકતો, પણ પ્રકાશ હોય છે ખરો, કેમ કે ગુફાઓમાં, ભરજંગલોમાં, પર્વતોની ઊંડી ખીણોમાં ત્યાં પ્રકાશ પૂરેપૂરો જઈ શકતો નથી. આપણી બુદ્ધિ સ્વીકારે તેવી હકીકત છે.

એવી રીતે જ્યારે ચેતનની જે ભૂમિકા છે, તે છતી થાય છે. ત્યારે માત્ર આવી રિસેપ્ટીવ એપ્ટિટ્યૂડ-(સ્વીકારાત્મક રુચિ) વાળા હોય છે, તેને પ્રકાશ મળે છે. જેમ આ સૂર્યનો પ્રકાશ ઉદય થયો તો દરેક દેશને પ્રકાશ મળે છે, પણ જે જે દેશની તેના આકાર પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેને પ્રકાશ મળે છે. ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં. પણ ખીણોમાં કે ગુફાઓમાં જઈ શકતો નથી. એ રીતે ચેતનનો જે પ્રકાશ છે તે કરે છે. અથવા ચેતન છતું થાય છે ત્યારે માત્ર જે રિસેપ્ટીવ એપ્ટિટ્યૂડવાળા-(સ્વીકારાત્મક રુચિ) હોય છે તેને જ પ્રકાશ મળે છે. વિજ્ઞાનમાં વિજ્ઞાન માટેની જેની એપ્ટિટ્યૂડ-(રુચિ) હતી અને એ ભૂમિકા કેળવાયેલી તે પ્રકારે જળવાયેલી હતી તેને તે પ્રકારે જ્ઞાન મળ્યું.

આમાં 'ગીતા'નો એક આધાર છે. 'યો યથા મામ્ પ્રપચ્યન્તે, તામ્ તથા ભજામ્યહમ્ ।' 'જે મને જે રીતે ભજે છે, એ રીતે એને હું ભજું છું.' એટલે આ રીતે આ લોકો મને વિજ્ઞાનની રીતે ભજતા હતા, તેમને હું એ રીતે ભજું છું. એનો બીજો અર્થ 'યથા મામ્' એ જ એનું હાર્દ છે. એ મને જે રીતે એટલે યથા યથાના ઘણા અર્થો થાય કે અનેક ધર્મના સંપ્રદાયો અને અનેક ધર્મો. આ ધર્મો તેમની તેમની ભાવના પ્રમાણે તેમની તેમની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જે મને ભજે છે એટલે કે ખ્રિસ્તી, ખ્રિસ્તીની રીતે, મુસલમાન, મુસલમાનની રીતે, જૈન, જૈનની રીતે, બૌદ્ધ, બૌદ્ધની રીતે. એટલે દરેક ધર્મના સંપ્રદાયો છે. તે લોકો તેમની ટેકૂનિક પ્રમાણે સંસ્કૃતિ પ્રમાણે મને ભજે છે. તેમનામાં હું તે રીતે છતો થઉં છું. 'યથા મામ્' એટલે એ વિજ્ઞાનને જે સર્વસ્વ ગણે છે. વિજ્ઞાનને માટે જ યાહોમ કરીને ઝંપલાવે છે. અને

વિજ્ઞાનને માટે એકાગ્ર અને કેન્દ્રિત થયેલા છે. એટલી જ એમની ભૂમિકા રિસેપ્ટીવ ઍપ્ટિટ્યૂડ-(સ્વીકારાત્મક રુચિ)વાળી એટલે વિજ્ઞાનીમાં વિજ્ઞાનની રીતે છતો થઉં છે.

આ પણ એક રહસ્ય છે. એટલે વાતાવરણમાં રહેલા જીવો છે, જેમની આગળ આ જ્ઞાન છે. એ લોકો આવા જીવોને પણ જ્ઞાન આપે છે. સાથે સાથે એ કાળની જો એક આવી લાક્ષણિક વૃત્તિ હોત નહિ. જે કાળે જે વખતે ચેતન છતું થવાની તત્પરતાવાળું છે, એવું લાક્ષણિક લક્ષણ ના હોત તો પેલા જે વાતાવરણમાં રહેલા વિજ્ઞાનને માટે ફના થવા માટે રહેલા કેટલાક જીવો છે, તેને માટે એ લોકો પણ પેલાને આંબી શક્યા ના હોત, એટલે ચેતનને છતા થવાની ભૂમિકા જ્યારે પ્રગટે છે ત્યારે આવા અનેક જાતના જીવો તેને મદદ કરનારા હોય છે. જેમ કે કૃષ્ણ ભગવાન જન્મ્યા ત્યારે અનેક દેવદેવીઓ શક્તિ લઈને અવતરેલાં. એ તો પુરાણમાં પણ લખેલું છે.

આપણે પણ જ્યારે જન્મતાં હોઈએ છીએ, ત્યારે આપણી સાથેના આપણા મિત્રો કે વેરીઓ કે આપણાં સગાં, આપણા અણગમાવાળા કે જેને માટે આપણને વેર છે, એવા બધા જીવોને આપણે સાથે લઈને જન્મતાં હોઈએ છીએ. પોતપોતાનું એક સર્કલ જે આપણી પોતાની વૃત્તિઓને લઈને બાંધેલું છે. એવાને જ લઈને જન્મતાં હોઈએ છીએ. એવી રીતે જ્યારે કાળના એ તબક્કામાં ચેતનને છતા થવાની તત્પરતા છે તે કાળમાં આવા રહેલા-અંતરિક્ષમાં રહેલા-જે જુદા જુદા જીવો છે એ કેટલાય સાયન્સમાં, કોઈ ભક્તિમાં, કોઈ યોગમાં, હુન્નર ઉદ્યોગમાં, આગળ વધેલા હોય તે તે પ્રકારની રિસેપ્ટીવ

ઐષ્ટિટ્યૂડવાળી ભૂમિકાવાળા જીવો છે, તેને તે તે પ્રકારે પેલા જીવો મદદ કરે છે. ક્યારે કે જ્યારે ચેતનની છતા થવાની ભૂમિકા પાકી ગઈ હોય છે ત્યારે. બાકી તો એકલદોકલ રીતે મદદ કરનારા હોય છે.

એક વાત એવી સાંભળેલી, પણ એ કેટલી સાચી હશે એ નિર્ણય હું કરી શક્યો નથી. કોઈ જગ્યાએ વિદ્યાર્થીઓ ભણતા હતા. એક ઠેકાણે બેત્રણ વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હતા. ત્યાં એક બ્રહ્મરાક્ષસ હતો. બ્રહ્મરાક્ષસ વિદ્વત્તાવાળો હતો. બહુ હોશિયાર હતો. વિદ્વત્તા પ્રાપ્ત કરી હોય તે જીવ અવગતે જાય તેને બ્રહ્મરાક્ષસ કહે છે. તે જીવ રાતે છોકરાંઓ ભણતા હોય, વાંચતા હોય ત્યારે તે બ્રહ્મરાક્ષસ તેમને મોટેથી બોલીને સમજાવે. તેમને સંભળાય એ રીતે સમજાવે. પેલા લોકોને ઘણું કુતૂહલ થાય કે કોણ આ બોલીને આપણને સમજાવે છે. એમને કંઈ સમજાણ પડે નહિ. એમણે તો એમ માન્યું કે ભગવાન આપણને મદદ કરે છે, પણ એ કેટલું સાચું છે એ કહેવાય નહિ.

પણ આવા જીવો છે ખરા. આપણા અંતરિક્ષમાં, આપણા વાતાવરણમાં, આપણી પૃથ્વીની આગળ પાછળ અને બીજે પણ છે, પણ બીજે ઠેકાણેના જીવો પૃથ્વી પરના જીવોને મદદ કરનારા નથી હોતા. કોઈક ઠેકાણે હોય છે. અને જ્યારે ચેતન આમ તો ખરી રીતે છતું હોય છે, પણ કોઈક કાળના તબક્કામાં વધારે પ્રમાણમાં જોશવાળું પણ હોય છે ત્યારે આ રીતે બધા એને મદદ કરનારા નીવડે છે, પણ બાકીના કાળમાં પણ આવા જે વાતાવરણમાં રહેલા જાણકાર એવા જુદા જુદા પ્રકારના જીવો છે, તે તે પ્રકારની જીવોની રિસેપ્ટીવ ઐષ્ટિટ્યૂડ થયેલી

હોય છે. તેને મદદ કરે છે. તે પણ હકીકતની વાત છે. સાચું છે. અત્યારે પણ જ્યારે એક સામટાં આ બધાં જે સંશોધનો થયાં છે, તેમાં તો આ કાળના તબક્કામાં ચેતનની પોતાની આગવી સ્વતંત્ર તત્પરતા છે. મનુષ્યો પૃથ્વીના મનુષ્યોને જ્ઞાન આપવાને આતુરતાવાળા છે. ખરી રીતે એને આવું કંઈ છે. આપણામાં આ જાતની-પૃથ્વી પર કેટલાક જીવોની-તત્પરતા છે. અને ખાસ કરીને એવી તત્પરતા જે જે ક્ષેત્રના જ્ઞાનમાં છે, તે તે જ્ઞાનના ક્ષેત્રવાળા જીવોને બહુ સહજ રીતે જ્ઞાન આપે છે-અત્યારે આ ગાળામાં.

સ્વજન : એટલે એનો અર્થ એ થયો કે જે જાતની આપણી પોતાની તીવ્ર આકાંક્ષા બિલ્ડઅપ-(બંધાય) થાય તે જાતનો રિસ્પોન્સ-(પ્રતિભાવ) મળે.

શ્રીમોટા : ખરી રીતે તો આપણે ભગવાનનું નામ લઈએ છીએ, પણ અંદરથી જ આપણી એ પ્રકારની તત્પરતાવાળી ભૂમિકા પાકે તો ગમે તે જ્ઞાનના વિષયમાં, ગમે તે વિષયના ક્ષેત્રમાં જ્ઞાન આપમેળે અંદર ફૂટે છે. એટલે જે અદ્વૈતવાદ છે કે અદ્વૈત એક જ છે એની અંદર માંદાલું જે તત્ત્વ છે એ જ શક્તિ છે, એ જ ભગવાન છે. એ જ બ્રહ્મ છે. તે અદ્વૈતવાદ છે. તે ખરી રીતે તો ‘એ’ એ જ છે, પણ અત્યારે આપણે જીવદશામાં હોવાથી એ શક્તિનું યોગ્ય પ્રકારનું જ્ઞાન આપણને નથી. આપણા સંસ્કૃતિકારોએ, અનુભવીઓએ ભગવાનને-બ્રહ્મને પૂજ્યો છે. એ તરફ એની અભિમુખતા થયા કરે અને ભગવાન તરફ એનું મનન ચિંતવન રહે એ રીતનું એમણે બધું

કર્તુ. વલ્લભાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય જે બધા થયા, જે ભક્તિ સંપ્રદાયવાળા થયા, એમણે એ રીતે મૂક્યું. એ રીતે મૂકવાથી લોકોને માટે બહુ સરળ થશે. પેલું બહુ કોરું થશે અને લોકો આમાં રંગાશે નહિ. એમનાં મનાદિકરણ એકવાર ભગવાનના રસવાળા થવા દો. એને જે જ્ઞાન છે તે વ્યર્થ થવાનું નથી. એ તો આપમેળે છતું થવાનું છે. એમણે તેને આ રીતે મૂક્યું. એટલે ખરી રીતે તો બહાર કે અંદર કશું જુદું નથી. બધું એકાકાર છે. એકરસ છે. અને ‘માંહલો’ અંદર બિરાજેલો છે. અને બધાંમાંય રમે છે. આગળ જતાં એટલું બધું સાચું સમજાય છે કે મનમાં કંઈ કશોય સંશય રહી શકે એવી શક્યતા જ હોતી નથી. તે બધાંમાં એ જ રમી રહેલો છે. બુદ્ધિથી વિચારીએ તો ઝાડમાં જે ચેતન છે એ જ જીવ છે. વેલામાં, પ્રાણીઓમાં, પશુઓમાં, પંખીઓમાં, જડ-ચેતન બધાંમાં એ રમી રહેલો છે. એ આમ આપણે બુદ્ધિથી વિચારીએ તોપણ બુદ્ધિ માને છે, પણ બુદ્ધિનું વિચારેલું ઊડી જાય છે. એ સમજણ એવી છે કે કાળ આવ્યો કે એવો પ્રસંગ આવ્યો કે એવો તબક્કો આવ્યો ત્યારે કોરી બુદ્ધિથી સમજાયેલી સમજ ઊડી જાય છે. ત્યારે ભક્તિથી રંગાયેલી સમજણ ટકે છે. જેમ કોરી જમીન હોય અને આપણે ચાલ્યાં તો પગલાં બહુ નહિ પડે, પણ ભીની જમીન હોય તો ત્યાં પગલાં આપણાં બરાબર પડી જાય છે. એવી રીતે બુદ્ધિની સમજણમાં જ્યારે ભક્તિ પ્રગટે છે, બુદ્ધિમાં ભક્તિ પ્રગટે છે, ત્યારે એ સમજણ ચિરંજીવી બની જાય છે. એટલે આપણે આપણા શાસ્ત્રકારોએ, અનુભવીઓએ જોયું કે, જીવો માટે સારો સરળ એક જ ઉપાય-ભક્તિ માર્ગ. બીજા બધા અઘરા છે.

કર્મ કરતાં કરતાં જે ભક્તિ કરે છે, જે ભગવાનનું સ્મરણ કરે છે, ભગવાનને ભજે છે, એ જીવ એ ભક્તિ કરતાં કરતાં એવો નિષ્ઠાવાળો થઈ જાય છે કે એને જ્ઞાન થાય છે. આપમેળે જ્ઞાન થાય છે. અને કર્મ એ તો ભગવાનનાં ચરણકમળમાં જેમ પુષ્પ અર્પણ-સમર્પણ કરીએ છીએ, એમ કર્મ એ તો ભગવાનનાં ચરણકમળમાં સમર્પણ કરવાની અંજલિ છે, એ ભાવ એને રહે છે. ભગવાનને સમર્પણ કરવા સિવાય કર્મનો કોઈ સ્વતંત્ર બીજો અર્થ જ્ઞાનીને કે ભક્તને છે નહિ. એ ભગવાનને સમર્પણ કરવા માટે પુષ્પ છે, એ રીતે કર્મને આચરતો હોય છે. કર્મ એને નથી, એમ નથી. શરીર છે ત્યાં સુધી એને કર્મ રહેવાનાં જ. કંઈ નહિ તો શ્વાસોશ્વાસનું કર્મ રહેવાનું. ફૂટપાથ ઉપર, ઝાડ નીચે પડી રહેલો હોય એને પણ કર્મ છે. ખાવાનું, પીવાનું કંઈ ના હોય એવાય માણસોને મેં જોયા છે. એ કેટલાય દિવસ સુધી એમ ને એમ પડ્યો રહે. એને કોઈ બોલાવે તો બોલે નહિ, ચાલે નહિ. ખાવાનું લાવે તો ખાય નહિ. એમ ને એમ પડ્યો રહે. પાણી ના પીવે, પેશાબ ના કરે, મળત્યાગ ના કરે. ચાર દિવસ સુધી લાગલાગટ મેં એને જોયેલો. એટલે કે આવી રીતે જડ રીતે પડી રહેલા હોય, પણ એનેય શ્વાસોશ્વાસનું પણ કર્મ છે. એ મને પણ અનુભવ થયા પછી દરેક બાબતની કોન્શ્યસનેસ-(સભાનતા) છે.

આપણે અત્યારે છીએ. શ્વાસોશ્વાસ લઈએ છીએ, પણ એની સભાનતા નથી. જ્યારે ભગવાનના સ્મરણની શી હકીકત છે ? ભગવાનના સ્મરણની સભાનતા રહે છે, પણ એ અખંડ થયા પછી-અખંડ થયા પછી જેમ શ્વાસોશ્વાસ લઈએ એની

સભાનતા નથી, પણ જ્યારે કોઈ અડચણ પડે ત્યારે એની સભાનતા થાય છે, પણ ભગવાનના સ્મરણમાં એ અખંડ થયા પછી એની સભાનતા નિરંતર રહે છે. એટલે ભક્તિમાં એનો પ્રવેશ જલદી થાય છે. હું શું કહેતો હતો ? બીજા વિષય પર ઊતરી ગયો.

એમ કહ્યું કે ચેતન જ્યારે છતા થવાની તત્પરતાની ભૂમિકાવાળું હોય છે ત્યારે ચારેબાજુના વાતાવરણમાં રહેલા જુદા જુદા પ્રકારના વિજ્ઞાનના રસિયાઓ અથવા ઉદ્યોગમાં બીજા કોઈ ક્ષેત્રના-બીજા કોઈ વિદ્યાના-એવા જીવો જેમાં પડેલા હતા અને એમાંથી જેનો જીવ નીકળી ગયેલો છે, એવા જીવો પણ વાતાવરણમાં છે. એટલે તે તે પ્રકારની રિસેપ્ટીવ ઍપ્ટિટ્યૂડવાળા એ લોકોને એ કાળે મદદ કરતા હોય છે, પણ સમગ્રતયા મદદ ચાલે છે તો એ વખતે ચેતનની છતા થવાની તત્પરતા છે, એવું અનુમાન બાંધી શકાય. બાકીના ગાળામાં ચેતન છતું નથી થતું એમ નથી.

આમ તો તે વ્યક્ત થયા જ કરતું હોય છે. આમ તો અખંડ છે-તેનું વ્યક્ત થવાપણું. પણ ત્યારે કોઈક કોઈક જીવને આવા જીવો પોતાનું જ્ઞાન એમને આપતા હોય છે. પણ પેલાને ખબર નથી હોતી. જેને જ્ઞાન મળ્યા કરતું હોય છે, એને એ ખબર નથી હોતી. આટલી વાત ચોક્કસ.

સ્વજન : મોટા, એમાં એને લીધે જ્યારે માણસ તદ્રૂપ થઈ જાય-આપણે અદ્વૈતની વાત કરી હતી એમ-એમાં હું જ્યારે એકાગ્ર થઉં એટલે મારામાં એ જે જ્ઞાનવાળી જે જે વસ્તુઓ છે, એ મારામાં કેંદ્રિત થાય ?

શ્રીમોટા : હા, કેંદ્રિત થાય. એમાંથી જ ઉદ્ભવે. અત્યારે પણ આપણે જોઈએ સાહેબ, વિચાર કરીએ તો આપણે આપણી મેળે આ જગત કેટલું ઉપજાવીએ છીએ ? આપણામાંથી જ આપણે ઉપજાવીએ છીએ. આપણી બુદ્ધિ એ કબૂલ કરી રહી છે, પણ ત્યારે શું થાય છે કે આપણે જ્યારે અનુભવી થયા છીએ ત્યારે એ બધાં કર્તાહર્તા આપણે છીએ, તેમ છતાં નોખા છીએ, એટલે ત્યાં અહમ્ કે કોઈ પ્રકારની વિકૃતિ આવતી નથી. અને બધાંનાં મૂળમાં હું જ છું. અત્યારે પણ આપણે જીવદશામાં હોઈએ છીએ. સંસારી છીએ. તોપણ આપણે જાણીએ છીએ કે આપણામાંથી આપણે દરેક પોતપોતાનું જગત સર્જીવી રહેલા છીએ-દરેક માણસ. એક વ્યક્તિ તે તે પ્રકારનું, પોતપોતાની રીત પ્રમાણેનું, પોતે પોતાની વૃત્તિનાં કૂંડાળાં પ્રમાણેનું, પોતાની મર્યાદા પ્રમાણેનું દરેક જીવ આવું સર્જન કરી રહેલો છે. દરેકને પોતપોતાની મર્યાદા છે. આપણામાં અનેક પ્રકારના સંસ્કારો પડેલા છે. તેનાથી જે ટેન્ડન્સી-(વલણ) ઊઠે છે તે પ્રકારે સર્જન કરી રહે છે.

પેલાને અનુભવીને ત્યાં સંસ્કારો નથી-દગ્ધબીજ થઈ ગયેલા છે. પેલાને નિમિત્ત છે. જેમ આપણને ટેન્ડન્સી છે, વલણ છે તેમ પેલાને નિમિત્ત છે. એટલે નિમિત્ત એને આવ્યું ક્યાંથી ? એ બધું જતું રહેવું જોઈએ. જ્ઞાનમાં તો બધું બળીને ખાખ થઈ જાય છે તો એ નિમિત્ત રહ્યું ક્યાંથી ? સંસારી બાબતનું નિમિત્ત રહ્યું ક્યાંથી ? એ પ્રશ્ન આપણને જાગે. તો એનો એક જવાબ છે. આ શરીર છે એનું. એ છે ત્યાં સુધી પ્રકૃતિ છે. પણ એ પ્રકૃતિ એનું માધ્યમ છે. જે અનુભવી

આત્મા છે એને પ્રકૃતિ માધ્યમ છે. ચેનલ છે. એને વહેવા માટેનો પટ છે. આત્માને અનુભવની સ્થિતિમાં એ વહેવાનો પટ છે. એ વહેવાનો પટ પણ જ્ઞાનવાળો હોવો જોઈએ. એમ આપણને આપણી બુદ્ધિથી લાગે છે. નહિતર અજ્ઞાનમાં જ્ઞાન કેવી રીતે રહે ? એમ એ પ્રકૃતિ તર્ક ઉપજાવે છે. હવે જ્યારે અનુભવ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન-અજ્ઞાન કશું રહેતું નથી. સબરસ બધે એકરસ છે. આપણું મન તે તર્ક કરે ! જ્ઞાન છે તો અજ્ઞાનમાં કેમ ? જ્યારે આત્મા એવો ‘એક’ છે ત્યારે આત્માનો પટ પણ એ જ જાતનો હોવો જોઈએ. જ્યારે પ્રકૃતિ તે જ્ઞાનવાળી હજુ થઈ નથી. ત્યારે એમાં જો તર્ક આપણે કર્યો તો એનો જવાબ એ છે કે જ્યારે અનુભવ થાય છે ત્યારે એ દ્વંદ્વાતીત થાય છે. જ્ઞાન-અજ્ઞાન તો દ્વંદ્વ થયાં. સબરસ એક થયા પછી તમે જ્યારે ભાગ પાડો છો ત્યારે પ્રકૃતિમાં આવો છો. એકરસ છે. એ રસ અનેક દિશામાં વહેતો હોવા છતાં રસ એક જાતનો રહે છે. એ રસ બદલાતો નથી-જ્ઞાની અને અનુભવીને માટે. એ અદ્વૈતમાં પોતે સર્જન કરે છે. ‘પોતા’થી પોતાનું સર્જન જુદું છે એમ પણ એને નથી. એની બુદ્ધિના ખ્યાલમાં એવું નથી આવતું. ‘કંઈ કશાથી જુદો નથી. એક જ છું. બધાંની સાથે એક જ છું.’ એના અનુભવમાં એમ છે. જ્યારે આ જે ભક્તિ સંપ્રદાયવાળા છે. જેને એ દ્વૈત કહે છે-હું અને બીજું-હું અને ભગવાન-ત્યારે બે હોવાથી એકને વહાલ કરવાનું. બીજો આપણને વહાલ કરે. જેમ દુનિયાદારીમાં છે. સંસારી વહેવારમાં છે, એમ જે દ્વૈત છે એ દ્વૈત પ્રેમની લીલા છે. ભક્તિ સંપ્રદાયવાળાને એ બહુ ગમી ગઈ, પણ જ્ઞાનની શુદ્ધતમ

કક્ષાએ ભક્તિ હોવા છતાં એકરસ થઈ. એનામાં પણ એકરસ. પણ હજુ મને એ બરાબર સમજાવી શકતા આવડતું નથી. ભક્તિ કરતાં કરતાં પણ એને જ્ઞાન થઈ જાય છે અને જ્ઞાન થતાં થતાં પણ એને અદ્વૈતનો અનુભવ થાય છે. અદ્વૈતનો અનુભવ હોવા છતાં એ દ્વૈતમાં રમી શકે છે. જેમ કરોડાધિપતિ, જેને મિલકતની કોઈ ગણતરી નથી, એ લાખનો પણ સોદો કરી શકે છે. દસ લાખનો પણ કરી શકે છે. અને પાંચ રૂપિયાનો પણ કરી શકે. આમ, જેને અદ્વૈતનો અનુભવ છે, છતાં એ દ્વૈતમાં પણ રમી શકે છે. આ તો આપણે સમજાવવાની રીતે બોલીએ છીએ, પણ એને કશું દ્વૈત હોવા છતાં 'દ્વૈત' હોતું નથી. એટલે પોતાના કેંદ્રમાં, હૃદયના આધારમાં જેને અદ્વૈતનો અનુભવ છે. એ બધું સર્જન આપમેળે કર્યા કરતાં હોવા છતાં સર્જન પોતાનાથી જુદું છે, એવું એને ભાન નથી, બધે સબરસ છે. બધે જ રસ એક જ છે. બધું પોતાનાથી ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી બધું પોતે જ છે. એવી એક કોન્સ્ટન્ટ અવેરનેસ-(સતત સભાનતા) છે. એ અદ્વૈત જાણે.

(૧૨) નિમિત્ત મીમાંસા

સ્વજન : મોટા, તમે આ નિમિત્તનું કહેતા હતા, એ પ્રકૃતિમાં રમે છે એટલા પૂરતું જ નિમિત્ત રહેને ?

શ્રીમોટા : એટલા પૂરતું જ. શરીર છે એટલા પૂરતું જ. પણ એમાંય તર્કદોષ છે. એનું નિરાકરણ હજુ કરી શક્યો નથી. આ તો એપ્રૂવ-(પુરવાર) થયેલી થીઅરી-(સિદ્ધાંત) છે. H₂O એટલે વોટર-(પાણી) એ એપ્રૂવ થયેલું પ્રયોગાત્મક છે. એમ નિમિત્ત એની પણ થીઅરી છે. જે એસ્ટાબ્લિશ્ડ-(નિશ્ચિત) ફેક્ટ-(હકીકત) તરીકે જણાય છે. એ સ્વીકારી છે. મારા અનુભવની રીતે મને એમ લાગે છે. અનુભવ થાય છે. બધું સબરસ થાય છે. બધું ઈશ્વર છે. પ્રકૃતિ પણ ઈશ્વર છે. પ્રકૃતિ ઈશ્વરથી જુદી નથી. એટલે બ્રહ્મથી પણ જુદી નથી. એ સ્થિતિ થઈ જાય છે. ત્યારે એ સ્થિતિમાં પ્રકૃતિને સ્થાન નથી રહેતું તો વળી નિમિત્તને પછી ક્યાંથી સ્થાન રહે ? તો એ સ્થિતિમાં વદતોવ્યાઘાત-કોન્ટ્રાડિક્ટરી-લાગે. પછી એના વિશે મેં વિચારી જોયું. આ હકીકત છે ખરી. જો આ હકીકત છે તો પછી આમ કેમ લાગે ? ત્યારે મને એ કઈ સ્થિતિમાં આનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં અસ્તિત્વ નથી. જ્યારે સંપૂર્ણ એકરાગ થઈને સમાધિની સ્થિતિમાંની વનનેસ-(એક્યપણાની) સ્થિતિ.

દરેકમાં સબરસ એકધારો એકમાં સ્થિત છે એવી સ્થિતિ થઈ જાય. જ્યારે સાક્ષીપણાની સેન્સ પણ ઊડી જાય. ‘હું બધાંમાં હોવા છતાં હું નોખો છું.’ એક આત્માનો ગુણધર્મ એ આત્મામાં લીન થઈ જાય છે. એવી જ એક વનનેસની સ્થિતિ-એક થવા સિવાય કંઈ જ નથી. બીજું કંઈ નથી એવું પણ

ભાન ના રહે ! બધું એક જ. એવી એક પરિસ્થિતિ થઈ જાય છે. ત્યારે બોડિલી કોન્શ્યસનેસ-(શારીરિક સભાનતા) તેને હોતી નથી. ત્યારે એનું લોહી-બોહી, શ્વાસ પણ કંઈ ચાલે નહિ. અને સૂતો હોય તો એમ લાગે કે મરી ગયો છે. એવી સ્થિતિ થઈ જાય છે, ત્યારે કંઈ જ થતું નથી. એ પોતે જ છે-એ સિવાય બીજું કંઈ નહિ. એની એને સભાનતા પણ ના રહે. એવી સ્થિતિ શરીર છે ત્યાં સુધી હંમેશના ગાળા માટે રહેતી નથી. અને દરેક અનુભવીને આ સ્થિતિ થઈ જાય છે ખરી.

તા. ૧૫-૬-૧૯૭૪

સ્વજન : મોટા, આમ જોવા જઈએ તો નિમિત્ત અને વૃત્તિઓ એક જ હોય ? એ પોતાનામાં જ ઊભી થયેલી વૃત્તિઓ બધી ?

શ્રીમોટા : પોતાની જ વૃત્તિઓ. જેમ આપણે સંસાર વહેવારમાં લક્ષ્મી મેળવવાને માટે ઉદ્યોગો-પ્રવૃત્તિ કરીએ. એ પ્રવૃત્તિ અનેક જીવોની સાથે સંકળાયેલી છે. તે અનેક જીવોની સાથેનો સંબંધ, એ પ્રવૃત્તિ કરતાં આપણા લક્ષમાં રહે છે. એ પ્રવૃત્તિને કારણે પેલા માણસોને મળવાનું થયું છે. એટલે એ પ્રવૃત્તિને લીધે પેલા માણસો છે. એવી રીતે આ જે નિમિત્ત છે, એ તમે કોઈ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરો એમાંથી ફલિત થયેલું છે.

આપણે તો જીવદશાવાળાં છીએ. એટલે એને આપણી પોતાની વૃત્તિ કે ટેન્ડન્સી-(વલણ) કહીએ. જ્યારે અનુભવી માટે એને 'નિમિત્ત' કહીએ. આપણામાં બહુ જબરજસ્ત, ઉત્કટ પ્રકારનું વલણ જાગ્યું. એ વલણ પ્રમાણે જ આપણે વહ્યા કરીએ છીએ. જેમ પૂરમાં લાકડું તણાય એમ આપણે તણાયાં કરીએ

છીએ. જ્યારે પેલો અનુભવી માણસ છે, જેને નિમિત્ત છે. એ માણસ એમાં તણાતો નથી. એ નિમિત્ત મળે એટલે એ સમજી લે છે. ધારો કે નિમિત્તને કારણે મને X.Y.Z.-માણસ મળ્યો, એ નિમિત્તનું બધું જ રહસ્ય, એનું ચિત્ર બધું એક પળવારની અંદર મારી સમક્ષ આવી જાય. હું એને કશું કહેતો નથી. શાથી ? એને નિમિત્ત છે. એમ કેમ થયું ? કારણ શું ? આ બધું કંઈ રીતે થયું ? એ બધી જ એની સંકલના, એની સાંકળો સાથેની માહિતી એને મળી જાય છે-એક પળવારની અંદર. એને વાર નથી લાગતી. એટલી વારમાં એ બધું સમજી જાય છે. જ્યારે આપણને વૃત્તિ થઈ-એ વૃત્તિ જે પળે થાય છે તે પળે જો એને પ્રવૃત્તિ કરવાની આદત કે અભ્યાસ પડી ગયો હોય, એ કંઈ થોડો ઘણો પણ તટસ્થ થયો હોય તો સમજે કે આ લોભની વૃત્તિ છે, આ વાસનાની છે, આ મોહની છે, આ રાગદ્વેષની કે આ અહમ્નું કારણ છે. એમ એ સમજી શકે છે. એ સમજી શકવાથી થોડી ઘણી તટસ્થતા આવેલી છે એમ સમજાય. તો સોએ સો ટકા પેલામાં ડૂબી નહિ જાય. થોડો ઘણો જુદો રહી શકશે-એ સમજે તો. કારણ કે સામાન્ય માણસ તો જે સંસ્કારમાંથી જે ટેન્ડન્સી ઊગી તે પ્રમાણે જ તે વર્તી શકવાનો છે. બીજી રીતે વર્તવાની એની કોઈ તાકાત નથી. એ તો એ જ પ્રમાણે વર્તે. જ્યારે પેલો માણસ કે જેને નિમિત્ત છે, એ એમાં તણાતો નથી. એનું રહસ્ય સમજે. ત્યાં એની સાથે હેતુપૂર્વક વર્તે. એટલો ફરક હોય છે.

અનુભવીને નિમિત્ત હોય છે. આપણને વલણ હોય છે. એટલા માટે ‘નિમિત્ત’ સમજાવવાને માટે એક ભાઈએ મારી

પાસે લખાવેલું. મને લાગે છે-અનુપમરામ ભટ્ટ સાહેબે લખાવેલું.

એવી પરિસ્થિતિ છે આ ‘અનુભવ’માં કે કંઈ કશાનું ઓબ્જેક્શન-(વાંધો) નથી-હોવા છતાં નથી. શૂન્યાવસ્થા થઈ જાય છે. એક અવસ્થા એવી પણ છે-કંઈ કશાની અસ્તિત્વની સભાનતા જ નહિ. અને આગળ જતાં જતાં પછી તો ધીરે ધીરે પોતાની પણ સભાનતા ચાલી જાય છે. આમાં સાક્ષીપણું પણ જતું રહે-એ વખતે. એવી એક સ્થિતિ થઈ જાય. ત્યારે એને એમ ના રહે કે આ શરીરમાં હું બેઠેલો છું. એનો પણ એને ખ્યાલ ના રહે. ‘સર્વત્ર પ્રસરેલો હું છું.’ એમ પણ એને ભાન ના હોય, પણ એક સ્થિતિમાં સર્વત્રપણાનું આવી જાય છે ખરું. ત્યારે એ એક ઠેકાણે નથી હોતો. પણ એની એને સભાનતા નથી. એ સભાનતા અનુભવીને આવે ખરી પણ એ વિસ્તારની સ્થિતિમાં આવી જાય છે ત્યારે નિમિત્તની સાથે, અનેક પ્રકારનાં નિમિત્તની સાથે એનું વર્કિંગ-(કાર્ય) આવે છે. જ્ઞાનભક્તિ-ત્યારે એને સભાનતા થાય છે કે વિસ્તારની સ્થિતિમાં એક ઠેકાણે હોવા છતાં બીજે ઠેકાણે પણ છે. આ તો આપણે અનુભવીની વાત કરી.

પણ આપણે જીવદશામાં અહીં જ બેઠાં છીએ. આ ઓરડામાં જ પણ અનેક ઠેકાણેના વિચાર કરીએ છીએ. તે તે ઠેકાણે આપણે નથી. અહીંથી આપણને વડોદરાના કારખાનાનો વિચાર આવે કે આનું આ કરવાનું એટલે તમે ત્યાં વિચારની રીતે છો. શરીરની રીતે ભલે ના હોવ, પણ ત્યાં છો ખરા. એટલે જીવદશાનો માણસ જે રીતે જ્યાં વિચારે છે ત્યાં એની

હાજરી છે-વિચારની રીતે. પણ માનસિક રીતે ત્યાં છે. જ્યારે પેલો (અનુભવી) માણસ છે, તે એ રિઆલીટીથી-(વાસ્તવિક રીતે) ત્યાં છે. તેવી રીતે પણ ત્યાં છે. પેલા નિમિત્તને કારણે ત્યાં છે. આપણે બહુ થોડા-એની માત્રા થોડી. આપણી હાજરીની માત્રા સંપૂર્ણપણે સોએ સો ટકાની ત્યાં નથી. આપણે વહેંચાયેલાં છીએ, જ્યારે પેલો (અનુભવી), એકે એક પળ હોય-કાં ૧૫ મિનિટ, ૫૦ મિનિટ હોય તો બધે ઠેકાણે એનું સંપૂર્ણ અસ્તિત્વ, સોએ સો ટકા જેટલું. તે વહેંચાયેલું નથી. જ્યાં છે ત્યાં એક જ છે. એ અનંત ઠેકાણે એક. એ અનુભવ બહુ રસિક છે. ભલભલાને લલચાવે એવો છે. એ બહુ આકર્ષણ પમાડે એવું છે.

એક જણે મને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે મોટા, આ ‘ઉત્કાંતિ’ કહો છો, તો ‘ઉત્કાંતિ, તો કંઈ દેખાતી નથી અને આ લોકો લઈ મંડેલા છે !’ મેં કહ્યું, ‘વાત તો તારી, ભાઈ સાચી છે. ઉત્કાંતિ કંઈ દેખાતી નથી. પણ દરેક વસ્તુ જો, વનસ્પતિ જો, ચીજવસ્તુ જો, ઊગે છેને, વધે છેને, ઘટે છેને ! લાગે છે કે નહિ ?’ તો કહે, ‘હા’. તો વધે છે અને ઘટે છે-એમાં કંઈ ના પાડી શકાય એમ નથી. એ તો વધે છે અને ઘટે છે. છોડ હોય તો વધે છે અને ઘટે છે. ‘વનસ્પતિમાં દેખાય છે. પાણીમાં કેમ દેખી શકતા નથી ?’ પેલા માણસે મને સવાલ પૂછ્યો. મેં કહ્યું, ‘જો પાણીમાં પણ વધઘટ થાય. અનંત નદીઓ એટલી બધી વહે. સમુદ્રમાં મળે ત્યાં પણ વધઘટ થયા કરે. એના વિજ્ઞાનીઓ હોય, જાણકાર હોય, તેને પૂછો તો તમને કહે. ત્યારે પથ્થર છે-એ પથ્થરમાં પણ વધઘટ થાય છે. આ લોકો કહે છે તે રીતે આપણે માનવું

પડે કે વાત સાચી છે.’ હિમાલય પર્વત પણ. માણસોને, માણસોના જીવનમાં ઉત્કાંતિની વાત તમે લાવ્યા તે-તે નાના હોય છે તે મોટા થાય છે. પછી પાછું શરીર મરી જાય છે. તો કહે, ‘એ બધું તો દેખાયું. પણ તમે આ માણસના જીવનમાં ઊર્ધ્વવિકાસ થાય છે. એની વાત કરી. એવું તો દેખાવામાં આવતું નથી.’ મેં કહ્યું, ‘તમારા પોતાના દાખલા લો. જીવનમાં તમે નિમ્નગામી, કામ, કોધાદિ વલણમાં વધારે જાઓ છો તેમ છતાં કોઈક વાર સારી ભાવના થતી હોય તેવું, કોઈ પળે કોઈનું ભલું કરવું, કોઈની મદદમાં આવવું, કોઈના ખપમાં લાગવું અથવા તો દેશની કટોકટીની પરિસ્થિતિ વખતે તમારાથી થાય તે થોડું ઘણું કરવું અથવા તો તમારી જ્ઞાતિમાં ગરીબ માણસ હોય તો તેને મદદ કરવાની અથવા તો કોઈ પણ રીતે તમે બીજાના ઉપયોગમાં આવો એવી તમને વૃત્તિ થાય છે કે નહિ?’ તો કહે, ‘થાય છે, એ જરૂર થાય છે. ત્યારે તમારા જીવનમાં જોયું. બે વસ્તુ થઈ તમારા જીવનમાં. એ વાત સાચી તમને લાગે છે.’ એક તો કામ, કોધાદિના નર્પા સ્વાર્થનું વલણ હોય, તેમ છતાં થોડું ઘણું વલણ તમને જણાય છે-મદદ કરવાનું-આનું કંઈ ભલું કરવાનું વગેરે. સ્વાર્થની જુદી જાતનું વલણ દેખાય છે ? તો કહે, ‘દેખાય છે. આમ, બે વલણ છે. કોઈકને બીજું વલણ વધારે પ્રમાણમાં હોય, કોઈકને ઓછા પ્રમાણમાં હોય. એ તમને ખ્યાલમાં આવે છે ?’ તો કહે, ‘હા, એ ખ્યાલમાં આવે છે.’

‘ત્યારે આપણામાં હવે જે ઊર્ધ્વ પ્રકારનું વલણ છે, એનો કોઈક વિકાસ કરવા ઈચ્છે તો એ થઈ શકે કે ના થઈ શકે ?’

તો કહે, ‘હા, થઈ શકે. ઈચ્છે તો એ ઊર્ધ્વ પ્રકારનાં વલણનો વિકાસ થવાનું થઈ શકે.’

હવે તમને એમ સાબિત થયું કે મનુષ્યના જીવનમાં બે પ્રકારનાં વલણો છે. એક તો નિમ્નગામી અને બીજું ઊર્ધ્વગામી. ઊર્ધ્વગામી વલણનો વિકાસ થઈ શકે છે. નિમ્નગામીનો તો એની મેળે થયા કરે છે. એનો તમારે કરવોય નહિ પડે, કારણ કે આપણે એક પ્રકારની ચેનલ-(પટ) લઈને જ જન્મ્યાં છીએ. એક પ્રકારનું આવું વલણ આપણી પાસે છે જ. એનો વિકાસ નહિ કરવો પડે. પણ ઊર્ધ્વ પ્રકારમાં સ્ટ્રગલ છે, સંગ્રામ છે, કારણ કે એ રીતે ચડવાનું છે. એક પ્રકારમાં આપણો પગ પડેલો છે એવી જુદી દિશામાં આપણે જવાનું છે, ત્યાં આપણે મહેનત કરવી પડશે. માટે ત્યાં સ્ટ્રગલ છે.

એણે ફરીથી મને પૂછ્યું, ‘મોટા, મનુષ્યના જીવનમાં ઉત્ક્રાંતિ છે, એ મારી બુદ્ધિ કબૂલ કરે છે, પણ વનસ્પતિ, પશુ, પંખી, આ જળચર પ્રાણી ઈત્યાદિ એ બધાંમાં ઉત્ક્રાંતિવાદ છે કે નહિ?’ ત્યાં દેખાતું નથી આપણને. છે ખરો. પણ શાથી નથી દેખાતું? એનું કારણ મેં એમને સમજાવ્યું.

આપણામાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ આ પાંચ તત્ત્વો છે. રોજબરોજ અનુભવ કરીએ છીએ, એટલે કહીએ છીએ. આ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ આ પાંચેય તત્ત્વોના રોજબરોજના પરિચયમાં છીએ. શરીરને ગમે તેટલું રિસેક્ટ-(છેદો) કરો તોય તમારા હાથમાં એ કંઈ આવશે નહિ. પણ છે ખરાં. એનું કારણ એ કે આપણા રોજબરોજના વહેવારમાં, એ બધાં ઉપયોગમાં આવે છે. આપણી બુદ્ધિ વિચારે

છે, દલીલ કરે છે, તર્ક કરે છે, શંકા કરે છે, કુશંકા કરે છે. મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે. ચિત્ત અનેક પ્રકારના સંસ્કારો ગ્રહણ કરે છે. પ્રાણ-એ આશા, ઈચ્છા, કામના, તૃષ્ણા, લોલુપતા, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, રાગ, દ્વેષ-એ પ્રાણનું ઈંકૂશન-(કાર્ય) કરે છે. અહમ્ બધાંને ગતિ આપે છે. ત્યારે આ બધાંનું એક નામ આપણે ‘અંતઃકરણ’ આપીએ. તો એ કહે, ‘આ તો છે. મન, બુદ્ધિ છે પણ દેખાતાં નથી.’ કારણ કે એ સૂક્ષ્મ છે. દેખાય એવાં નથી. ત્યારે એ જે પાંચ તત્ત્વોને લીધે ઊર્ધ્વવિકાસ થાય છે. ઈંદ્રિયોનો વિકાસ છે. પાંચ તત્ત્વો પ્રિડોમિનન્ટ-(મોખરે) છે. એટલે આપણામાં ઊર્ધ્વગામી વિકાસ છે, કારણ કે દરેકનો -પાંચ તત્ત્વોનો-સ્વભાવ-મૂળગત સ્વભાવ-ઊર્ધ્વ પ્રકારનો છે. નિમ્નગામી નથી. પટ પર પડેલો છે માટે એ પ્રમાણે હોય. પણ પંખી છે એ નીચે બેસીને કંઈ ચાણ્યા કરશે. પણ એનો મૂળગત સ્વભાવ ઊંચે ઊડવાનો છે. અને રહે પણ ઊંચે-માળામાં. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્નો સ્વભાવ-મૂળગત અંતર્ગત રીતે, આત્માની રીતે જોઈએ તો ઊર્ધ્વ પ્રકારનો છે. બધાય જીવોમાં આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન છે. જેનામાં જીવ છે. વનસ્પતિમાં, પશુ, પંખી, પ્રાણી, જળચર્યોનિ એ બધાંમાં-વનસ્પતિ પણ-એ બધાંમાં પણ છે. એમાં ચાર કોમન છે. ભય, મૈથુન, નિદ્રા અને આહાર. એ ચાર પ્રાણનું ઈંકૂશન-(કાર્ય) કરે છે. આપણામાં પ્રાણ એ એલિમેન્ટ-(તત્ત્વ) છે, એ જે પ્રાણ છે, એ એનામાં (પશુ-પંખીમાં) આટલા જ પ્રમાણમાં વિકસ્યો. એનાથી વધારે નથી વિકસ્યો. પણ જો વિચાર કરવા

જઈએ તો આ પ્રાણ પણ કેટલાંક પ્રાણીઓમાં પણ વધારે વિકસેલો છે. પશુઓનીમાં-ગાય છે, ઘોડો છે, કૂતરો છે. એવી જાતનાં જે મનુષ્યના સંપર્કમાં આવી ગયેલાં છે અને મનુષ્યે જેને વધારે કેળવેલાં છે-એવી જાતનાં જે પ્રાણીઓ છે-એમનામાં પ્રાણ વિશેષ પ્રમાણે ખીલે છે. બીજાં બધાં તત્ત્વો પેલામાં નથી એમ નથી. જે પશુઓ-નીકળ્યાં-પંખીઓની, જળચરઓની એ બધાંમાં આ પાંચ તત્ત્વ છે. પણ એનામાં પ્રિડોમિનન્ટ છે પ્રાણ તત્ત્વ. બાકીનાં બધાં છે, પણ તદ્દન ડોર્મન્ટ-(સુપ્ત). એટલા બધા ડોર્મન્ટ છે કે એનું અસ્તિત્વ જાણે છે જ નહિ એમ લાગે ! જ્યારે પેલા મનુષ્યોએ, જેમણે પોતાના માટે, પશુઓને કેળવ્યા. તેમનામાં પ્રાણતત્ત્વ વિશેષ ખીલે છે. હવે, પ્રાણતત્ત્વ ખીલ્યું એટલે પ્રાણની સાથે બુદ્ધિ જોડાયેલી છે અને બુદ્ધિની સાથે મન જોડાયેલું છે. ત્યારે એનામાં પાછી બુદ્ધિ ખીલવા માંડે છે. આજે એવું સાબિત થયું છે કે ઘોડાઓ બધા હિસાબ ગણે છે. એ બધું કંઈ કશામાં વાંચ્યું હતું. પણ કૂતરા વધારે બુદ્ધિવાળા થયા છે. એવી રીતે જે જે મનુષ્યોએ કેળવ્યા. આ સરકસવાળા હાથી, ઘોડા કેળવે છે એ આપણામાં છે એવા પ્રકારની બુદ્ધિથી કરાય એવાં જ કામ કરે છે, તો પ્રાણતત્ત્વ ખીલે છે. એની સાથે બુદ્ધિ ખીલે છે એમનામાં. ત્યારે એ ભાઈએ કબૂલ કર્યું કે ‘મોટા, તમારી વાત ખરી છે. એમનામાં આ તત્ત્વો છે ખરાં, પણ ખીલ્યાં નથી.’

‘એ જ્યારે ખીલે, કોઈ પણ કારણથી, તો મોટા, તમે વિઝ્યુલાઈઝ-(દષ્ટિગોચર) કરી શકો છો કે એમનામાં ખીલ્યાં છે?’

‘હા, હું કરી શકું છું.’ જ્યારે મનુષ્યમાં પાંચ તત્ત્વો છે એ હમણાં ઊર્ધ્વ રીતે ખીલેલાં નથી, પણ જ્યારે એ સંપૂર્ણપણે ખીલશે ત્યારે આખી પૃથ્વીનું સમટોટલ-(સમગ્ર) વાતાવરણ લઈએ તો એ વાતાવરણની અંદર મનુષ્ય જીવનનાં પાંચ તત્ત્વો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્-સંપૂર્ણપણે વિકસી ઊઠશે. આ તત્ત્વો એવાં છે કે સ્થગિત થઈને નહિ બેસી રહે. વિસ્તાર પામે છે. વિસ્તાર પામે એટલે બધાંને સ્પર્શ કરશે. એટલે બીજાં બધાં પણ આવી રીતે ખીલશે. એવી મારી સમજણ છે. એક કાળ એવો આવે કે આ બધાંમાં પણ જે થોડું ઘણું પણ વિકસેલું છે તે ઘણું વિકસે. પછી એ ભાઈ કહે, ‘મોટા, તમે ઉત્કાંતિવાદનું બધું સારું સમજાવ્યું.’ પહેલાં તો મારો બેટો ઘસીને ના પાડતો હતો. નકામા તમે લોકો લઈ બેઠા છો એમ કહેતો હતો. છતાં મેં કહ્યું, ‘ભાઈ, આમાં તર્કદોષ દેખાય તો કહેજો, તો બીજી રીતે વાત કરું.’

આ લૌજિક-બૌજિક હું શીખ્યો નથી. થોડુંક ઈન્ટરમાં ભણેલો. બાકી, મારા સારા માફર્સ આવેલા. અતિસુખશંકર ત્રિવેદી અમારા પ્રોફેસર હતા. તે વખતે બરોડા કૉલેજના બધા પ્રોફેસર પણ બહુ સરસ. પહેલાં મસાણી પ્રિન્સિપાલ હતા. તેના પહેલાં ‘ફ્લાર્ક’ હતા. અંગ્રેજ માણસ હતા. બધામાં બહુ ઈન્ટરેસ્ટ લે. વિદ્યાર્થીઓનો સાયોબોટોય પક્ષ લે. એમને ત્યાં રેસિડેન્શિઅલ હૉસ્ટેલમાં હું રહેતો હતો. કિકેટનું મેદાન છે એના ઉપર જ. એક વખત મિત્રો સાથે મદનઝાંપે નાટક જોવા ગયેલા. ત્યાંથી તોફાન કરતાં કરતાં બધા આવતા હતા. ચાર-પાંચ પોલીસો મળ્યા. અમે તો તોફાન કરતા હતા. એટલે પોલીસો એમની ફરજ પ્રમાણે અમને એલફેલ બોલ્યા, અમે

પોલીસોને માર્યા. ખૂબ માર્યા. પછી રાતે આવીને અમે ક્લાર્ક સાહેબને ઉઠાડ્યા. તો કહે, ‘છોકરાંઓ, શું થયું છે તમને ?’ ‘તો સાહેબ આવું કર્યું છે અમે. આપને કહી દઈએ છીએ. અમને પહેલાં છંછેડ્યા. આમ બધું કર્યું અને અમે પ્રમાણમાં વધારે હતા. વીસપચીસ માણસો હતા. એ લોકો ચાર પાંચ જણ જ હતા. માર્યા છે સારી પેઠે.’ તો કહે, ‘કંઈ વાંધો નહિ. તમે તમારે સૂઈ જાઓ. કંઈ વાંધો નહિ.’ પછી રાતે બે વાગ્યે તેમને ત્યાં ફોન આવ્યો કે ‘અમારે પોલીસ લઈને છોકરાંઓને પકડવા આવવું છે. અમારા પોલીસોને માર્યા છે.’

‘છોકરાંને પકડવા ? અત્યારે અહીં શું છે ? સવારે આવજો. અત્યારે કંઈ નહિ.’

પછી ‘ક્લાર્ક’ સાહેબે અષ્ટપષ્ટ સમજાવીને કાઢી મૂક્યા. આ કાળમાં વિદ્યાર્થીઓનો કોઈ પક્ષ લે નહિ. વિદ્યાર્થીઓની સાથે એક જાતની આત્મીયતા કેળવાઈ ગયેલી. પહેલાં એવા માણસો હતા. આપણને એમના માટે આદર થાય. સયાજીરાવ મહારાજ સાહેબ સાચા માણસો ખોળી લાવતા. અત્યારે એમની ગણના ના થાય.

બાકી, એ સ્ટેટ્સમેન-(મુત્સદી) તરીકે બહુ હોશિયાર હતા. પણ એ રીતે એમને વ્યક્ત થવાનું કોઈ કારણ નહિ મળેલું. જાહેર રીતે તો કંઈ કશામાં ભાગ લઈ શકે નહિ. બાકી, બહાદુર માણસ હતા. મેં એક કોઈ અંગ્રેજનું લખેલું એમનું જીવનચરિત્ર વાંચેલું. ૧૯૧૨ની સાલમાં કોરોનેશન બનાવવાનું પણ એણે લખેલું. એ જ મહારાજ સાહેબના શબ્દોમાં એમણે લખેલું. ‘અંગ્રેજો રાજાઓને એવી ઘૃણાસ્પદ રીતે સલામો કરવાનું

શિખવાડે કે મારો અંતરાત્મા કકળી ઊઠ્યો. અમારે એની રોજ પ્રેક્ટિસ કરવા જવાનું. અમે તો સ્વતંત્ર રાજાઓ છીએ. અમે કંઈ ખાંધિયા નથી કે ખંડિયા નથી. રાજાઓની જેમ અમારી સાથે એગ્રીમેન્ટ-(કરાર) છે. આ તો ટ્રેડિશન-(પરંપરા) પાડી દીધી છે આ લોકોએ. છતાં કોઈ ને કોઈ બહાનાં કાઢીને જઈ જ નહિ. આજે આમ છેને તેમ છેને. એ લોકોના જ ડોક્ટર બોલાવું અને બધું કરું. પછી છેલ્લા દિવસે તો હાજરી આપવી જ પડે. એના પહેલા દિવસે તો જવું જ પડે. છૂટકો જ નહિ. પણ મારું શરીર બહુ શિવરિંગ-(ઘૂંજતું) કરતું હતું. દવાને લીધે હોય કે ગમે તેમ એટલું બધું એમને થતું હતું કે પેલા ઊંચો હોદ્દો ધરાવનાર મુખ્ય માણસ હતા, એમણે પણ જોયું કે મારા શરીર પર બે-ત્રણ ચિહ્નો છે. એટલે એમણે મારા પૂરતું બધું સમજાવી દીધું. આમ કરવાનું તેમ કરવાનું.’ પછી છેલ્લો દિવસ આવ્યો ત્યારે એમને એટલી બધી ઘૂણા લાગી-એમના પહેલાં ત્રણ હતા. એ બધાએ સલામો ભરી. એમને બહુ ખુન્નસ ચડ્યું. એ ડેલિબરેટલી-(ઈરાદાપૂર્વક) એ પ્રમાણે નહિ વર્તેલા.

તા. ૧૮-૬-૧૯૭૪

સ્વજન : એ તંબુ કેવી રીતે ફાડી નાખ્યો હતો ?

શ્રીમોટા : મને એની ખબર નથી. મહારાજ સાહેબે પ્રણામ નહિ કરેલા. એ ઘણા બહાદુર. બહુ સ્વમાની માણસ હતા. એમના જીવનમાં એમણે બહુ કરેલું. ઘણા ફેરફારો કરેલા. ઘણા બધા કાયદાઓ સુધારેલા. પણ પ્રજા એને માટે લાયક ન હતી. લોકોની તૈયારી ન હતી અને અમલદારો પણ તૈયાર ન હતા.

તા. ૧૮-૬-૧૯૭૪

(૧૩) આત્માની શક્તિનું કાર્ય

સ્વજન : મોટા, આપણામાં આત્માની શક્તિ તો રહેલી છે જ, તેમ છતાં એ શક્તિમાં સતત આનંદ કેમ રહેતો નહિ હોય ?

શ્રીમોટા : એ શક્તિનો પ્રવાહ જે આ પ્રકૃતિની ચેનલમાં વહી રહ્યો છે, એ પ્રકૃતિની ચેનલ કરતાં એ શક્તિના અસલ સ્વભાવમાં એનો આત્મા-આત્માની રીતે જે વહે છે તેથી અત્યારે આપણે પ્રકૃતિમાં છીએ અને પ્રકૃતિની પ્રવૃત્તિમાં છીએ તોપણ આનંદનો અનુભવ થાય છે. સુખનો અનુભવ થાય છે, પણ એ નિરંતર નથી હોતો. કન્ટિન્યુઅસ-(સતત) નથી હોતો. આનંદમાં પણ એની ફુલ્લનેસ સંપૂર્ણપણે એની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ કક્ષા-પૂરેપૂરી કક્ષા આવી જતી નથી. એમાં પણ બધે સુખ હોય છે. ત્યાંય દુઃખ હોય છે. સુખ હોય છે ત્યારે પણ ક્લેશ હોય, સંઘર્ષણ હોય. ત્યારે સુખની જ માત્રા આવી, ઈન્ટેન્સિટી-(તીવ્રતા) આવી, તે સુખની જે ઈન્ટેન્સિટી થઈ તે કંઈક ને કંઈક બીજાં કારણોને લીધે ઘટે છે. પ્રકૃતિના પ્રદેશમાં આ સુખ અને આનંદ છે. એ બધું હોવા છતાં-અશાંતિ હોય, સંઘર્ષણ હોય, ક્લેશ હોય, અથડામણ હોય, દુઃખો હોય, રોગ હોય, વેદના હોય તેમ છતાં પેલી આનંદની માત્રા એટલી ને એટલી જ રહે-ઘટે નહિ. એવી પરિસ્થિતિ આનંદ બધાંને ગમે, શાંતિ બધાંને ગમે, પ્રસન્નતા બધાંને ગમે.

આત્માની વાત મૂકી દો. એ આત્માને ના માનતો હોય, ભગવાનને ના માનતો હોય, ચેતનને ના માનતો હોય પણ એવો જીવ પણ 'સંપૂર્ણ શાંતિ હોય તો મને ગમે' એમ કહે.

પ્રસન્નતા ? તો કહે ગમે, આનંદ ? તો કહે ગમે. પેલાને ભલે ના માનતો હોય. ‘આ દશાને તું માને છે ?’-એમ બધાં કહે. ભગવાનનો ઈન્કાર ભલે કરે-હું એની સાથે એમ વાત કરું છું. ભગવાનને મૂકી દેને ભાઈ-‘અમેય’ નથી. પણ આ તને ગમે કે ના ગમે ? સંપૂર્ણ શાંતિ, સંપૂર્ણ આનંદ, સંપૂર્ણ પ્રસન્નતા- એ બધાંને ગમે. ત્યારે એ કેવી રીતે મળે ? એવી રીતે જ્યારે બધાં વિચારતા થાય ત્યારે આ ઊર્ધ્વમાર્ગ તરફ જતાં જતાં દુનિયાદારીનો, આ પ્રકૃતિનો જે પટ છે, એનાથી ઊર્ધ્વ પ્રકારે એને આવવું પડશે. બીજી રીતે ઊંચી દશામાં એને જવું પડશે. તો એમ ને એમ તો કંઈ જવાશે નહિ.

મૂળમાં તો આ માર્ગ પરત્વેની એને જિજ્ઞાસા થવી જોઈએ. પછી જિજ્ઞાસા વધારે ને વધારે ચેતનાત્મક જીવતી કેવી રીતે થાય, એ પ્રકારના અભ્યાસમાં રહ્યા કરીએ. હવે, અભ્યાસ એટલે શું ?-તો કહે જેના વડે કરીને-જે સાધન વડે કરીને, જે આપણે થવા ધાર્યું છે એ સાકાર થાય. એવી જે પ્રવૃત્તિ અને સક્રિય પ્રવૃત્તિ પાછી, એવી સક્રિય પ્રવૃત્તિ કે જેના વડે કરીને પેલું જે આપણે થવા ધાર્યું છે એ સાકાર થઈ શકે. એ સાધનનો અભ્યાસ કરીએ. એવા અભ્યાસમાં રહીએ. આ અભ્યાસ છે તે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણને પણ સ્પર્શ કરે, પણ એ સ્પર્શ ક્યારે થાય કે જેથી એની પ્રત્યક્ષ પકડ આપણને આવતી થાય. ત્યારે પકડ શાથી આવતી થાય ? એવું શરીરથી પણ કર્મ કરતાં રહેવું પડશે. રિલેશનશીપમાં-(સંબંધોમાં) એવું કર્યા કરવું પડશે. એવો જે અભ્યાસ થાય પછી મનાદિકરણને આપમેળે સ્પર્શે છે. મનાદિમાં એકલું જ તમે રાખશો તો હવામાં ને

હવામાં જ રહેશો. એ સાકાર નહિ થયું હોય એટલે શરીર આદિથી પણ એવું કંઈ સાધન આપણે કર્યા કરવું પડશે. દા.ત., જપ કરતો હોય તો જીભથી કરવો. કોઈ કહે, ‘મનમાં કરું છું’, તો એ વાત ખોટી-ગપ્પાં તમારાં. મનનો ગુણધર્મ-પ્રાકૃતિક ગુણધર્મ છે-સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાનો. તો સંકલ્પ વિકલ્પ એની મેળે નહિ ટળી શકે. મનમાં એની મેળે નહિ કરી શકે. ઈમ્પોસિબલ-(અશક્ય) છે. જ્યારે તમને નિરંતરનો અભ્યાસ થઈ જાય ત્યારે તમને મનમાં એની ધારણા રહે. શ્વાસોશ્વાસની આપણને ધારણા નહિ રહે. અવેરનેસ નહિ રહે, પણ પેલા જપની અવેરનેસ રહેશે. અને એ અવેરનેસ રહેવાથી કંઈ કશામાં આપણે ભળી જતાં નથી. મને ઘણાંએ પૂછ્યું હતું કે ‘ભઈ, તમે આ ભગવાનનું સ્મરણ કરો, એમાંથી આ સભાનતા કેવી રીતે જન્મે?’ તું, ભઈ, કરી જો. ત્યારે તને ખબર પડે. હું ભણેલો છું. એમ ને એમ કંઈ મેં માન્યું નથી. પણ જ્યારે આ વધારે ને વધારે કાળ એમાં આપ્યા કરીએ ત્યારે એની ધારણા રહે. એની જે અવેરનેસ હોવાથી બીજા કશામાં તમે પરોવાઈ જતા નથી. એની સાથે જેમ મધમાં માખી ડૂબી જાય એવી રીતે તમે ડૂબી જતા નથી. એ તો મારો અનુભવ છે. પછી તો આત્માના અનુભવની વાત થાય તો ગમે તેવા પ્રકૃતિના વિષયમાં ભલેને માણસ પડેલો હોય !

તમે કાલે શ્રીઅરવિંદનું વાંચ્યુંને, કે એ માણસો ગમે તે કરે. એટલું જ નહિ પણ ચાર પ્રકારના પરમહંસો-(૧) જડવત્-એટલે તદ્દન પડી રહેલો હોય. કંઈ કશું કરતો નથી. પણ મહાજ્ઞાની હોય. પછી (૨) પિશાયવત્-પિશાય જેવું વર્તન કરે.

આપણે તો ઘડી પણ ટકી ના શકીએ, પણ એવું કરતી વખતે એની ભગવાનની અવેરનેસ છે, પણ આપણે શી રીતે સમજીએ ? તો કહે, ‘ના ગમે તો એનો તમે સંગ ના રાખો. પણ આવું શા માટે ?’ એવું વિચારવાની શી જરૂર છે ? એ કહે તો વિચારો. એ પગે પડવા આવતો નથી કે મને રાખો. (૩) હંસવત્-હંસવત્ હોય તે ગમે. વિવેક વાપરતો હોય અને (૪) બાલવત્-બાળક મોટો થાય. નાનો બાળક તો ગમે તેમ કરતો હોય તો આપણને ગમે, પણ એંશી વર્ષના ડોસા થઈને બાળક જેવું વર્તન કરે તો ? કહે, ‘કેવો છે સાલો અક્કલ વગરનો ?’ લોકોને એ પણ નહિ ગમે. પિશાયવત્, જડવત્, હંસવત્ વર્તતો હશે તો ગમશે. સંસારવહેવારમાં ત્યારે આવા પ્રકારના અનુભવીઓ છે. એ બધાંની સ્થિતિ જુદી.

આપણે એ સ્થિતિએ જવું છે તો પ્રકૃતિની જેટલી પકડ હોય તેટલી જ્ઞાનપૂર્વક, સમજણપૂર્વક છોડવાની. સમાજનું એટલું બધું આપણા ઉપર દબાણ છે. રીતરિવાજનું પણ દબાણ છે. હું તો રસ્તે જતાં જતાં ભજન ગાતો જઉં, નડિયાદમાં પણ. સગાંવહાલાં હોય તોપણ હું ગાતો ગાતો જઉં. મારો પહેરવેશ આવો જ્ઞાનપૂર્વક કરેલો કે આ બધું આપણે છોડવું છે. મારા મિત્રો અને બીજા બધા મારી સાથે કામ કરનારા હતા. આખરે તો મારે નિરાગ્રહી થવું છેને ! સમજી સમજીને જેટલા આગ્રહો હતા તે મેં છોડેલા. એમ ને એમ નહિ છૂટે તમારાથી. તમારી જાતે છોડો-જો તમારે આ માર્ગે જવું હોય તો. તમારાં કામ બગડશે નહિ. મેં કામ કરેલાં છે. આજ સુધી જે કામ કરેલાં, તે મારાં કામ અંગે પૂછી જુઓ. મેં મારાં કામ

કેવાં કરેલાં છે ? કામ નથી બગડતું બિલકુલ. તમારાં કામને અડચણ નહિ આવે. તમને ખોટો ભય છે. કરવું નથી તમારે. ઈન્ટેન્સિટી-(તીવ્રતા) થઈ નથી. જાગી નથી. માટે તમે નથી કરતા. એવું જાગે, એવો સ્વાર્થ જાગે તો કરી શકાય, પણ એમ કરવું પડશે. એક એક પ્રકારની સમજણો તમારી જવી જોઈશે. અનેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહો જવા જોઈશે. અનેક પ્રકારની મડાગાંઠો છોડવી પડશે. ટેવો જવી જોઈશે. ટેવો-તો કહે, ‘હા’ ટેવો પણ જવી જોઈશે. ખાવાની ટેવ પણ જવી જોઈશે. પછી તમે બધા રેગ્યુલર-(નિયમિત) આવી જશો. આપમેળે આવી જવાશે આપણાથી. પણ આ બધું કરવું પડશે.

પણ આ જે ત્યાગ છે, તે પ્રકૃતિની સ્થિતિનો જુદો છે. એમાં સ્વયંપણું કે સરળતા કે નૈસર્ગિકપણું નથી. પ્રકૃતિમાં-ત્યાગમાં ‘કરવું પડે છે તે માણસ કરે છે.’ એથી એનો વિકાસ નહિ થાય. પણ જ્યારે ઊર્ધ્વમાર્ગ તરફ, ચેતનના અનુભવ તરફ જવાની વૃત્તિ, દૃષ્ટિ અને વલણ થયાં હશે અને સક્રિય થયાં હશે ત્યારે આપણે સમજી સમજીને કરવું પડશે, કારણ કે અનુભવની સ્થિતિમાં તો સહજમેળે થાય છે. હજી આપણી એવી પરિસ્થિતિ નથી થઈ કે આ બધું સહજમેળે આપણાથી થાય. ત્યારે ભગવાને તમને બુદ્ધિ આપી છે, તો જે જે પ્રકારના આગ્રહો છે તે તમે તોડો. તોયે પંચાત નહિ થાય. એ થશે નહિ, કેમ કે તે અઘરું છે. તો પેલી ગરજ જાગી છે તે કરશે. તેનાથી થશે. પણ ગરજ, સાધનનો અભ્યાસ કરાવે. અભ્યાસનો ગાળો બને એટલો લંબાવાશે. આપણે આ સંસારવહેવારમાં-આપણી શાંતિ, પ્રસન્નતા, આનંદ એ આપણી

સામે છે, એટલે એને તમે જીવતાં રાખો છો તો સંસારવહેવારમાં એનું ધાર્યું થતું. ભાઈ, થવા દો. આપણે ઘણું જતું કરવું પડશે. એ (શાંતિ, પ્રસન્નતા, આનંદ) પ્રિડોમિનન્ટ-(મોખરે) તો આપણે ઘણું જતું કરવું પડશે. અને એ પણ આનંદથી શા માટે ? કે મારો હેતુ આ છે. મારે ક્યાં એની સાથે ઘર્ષણમાં આવવું ? ક્યાં અનંતકાળ એની સાથે ગાળવાના છે ? એમ કરીને આપણો હેતુ તો શાંતિ છે. પ્રસન્નતા છે, આનંદ છે. એ ઘવાય નહિ-કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં. એ જો મુખ્ય થાય તો ઘણાં આગ્રહો, સમજણો, ટેવો બધું જતું રહેશે.

અહમ્ને લીધે એ બધું ટકે છે. સમજણો, ટેવો, પૂર્વગ્રહો, આગ્રહો એને કારણે વધારે જીવતાં રહે છે. એ જ્યાં તમારાં ઘટ્યાં ત્યાં અહમ્ એની મેળે મોળો પડશે. એટલે જ્યારે પ્રકૃતિની સ્થિતિમાં આપણે ત્યાગ કરવો પડે છે. એ ‘કરવો પડે છે’ એમાં એફર્ટ-(પ્રયત્ન) આવી જાય છે. આ બધું સરળતાથી થાય છે. ‘કરવો પડે છે માટે કરીએ છીએ.’ બાકી, ધીરે ધીરે જ્યારે ચેતનની અવસ્થા થાય ત્યારે બધું આપમેળે થયે જાય. પણ આ જે વચલી અવસ્થા છે, તે-તમારી એ અવસ્થા-તમારે આ માર્ગે જવું છે માટે કરો છો. માટે હેતુ રાખીને કરો. આપણી પણ એવી રીતે ત્રણ અવસ્થા છે. એક પ્રકૃતિની, બીજો ટ્રાન્ઝિશન પિરિયડ-(વચગાળાનો સમય), અને એ પૂરો થયો પછીનો પિરિયડ. એ ત્રણે અવસ્થામાં ત્યાગની સ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે.

મેં બધી જાતના આગ્રહો છોડેલા. પણ ના પરણવા માટેનો આગ્રહ પકડેલો, કારણ કે મેં આવું જીવન લીધું છે. પછી

પરણીને કરું શું ? પણ તે મારી માએ છોડાવેલો. એ કહે, ‘મારા રડ્યા, તારી સગી માએ જેણે દળણાં દળીને તને ઉછેર્યો, તેનું કહ્યું નથી માનતો, એ તું તારા ગુરુમહારાજનું કહ્યું શું માનવાનો છે ?’ એકદમ ચિત્તને લાગી ગયું. ત્યારે કહ્યું, ‘પરણવું છે મારે.’ શું કહે છે ? ‘હા.’ લગ્ન પછી છોકરી મરી ગઈ. તો મારી મા, મને કહે, ‘મારા રડ્યા, મંત્ર મારીને તેં મારી નાખી.’ મારે પરણવું ન હતું પણ મારી મા મને હંમેશાં કહે, ‘મંત્ર મારીને મારી નાખી.’ ઠક્કરબાપા મારા ઘેર આવે તો કહે, ‘સૂરજબા, આ યૂનિયાને ફરી પરણાવવો નથી ?’ તો કહે, ‘મારો રડ્યો માને એવો નથી.’ ઠક્કરબાપા એવા સાહેબ, કે જેને તેને ત્યાં મોટા મોટા-કાકા સાહેબ-નાના સાહેબ બધાને ત્યાં જાય નહિ, પણ મારે ત્યાં એક જ ઓરડો હતો તોપણ રહે. એવા મોટા માણસ હતા.

એડ્યુકેશનનો-(કેળવણીનો) મારો વિષય હતો. ઘણાં વર્ષો શિક્ષક રહેલો છું. અભ્યાસ કરાવેલો છે. નાનાં છોકરાંઓ-આ છોકરાંઓનાં માથાં-બાથાં પણ ઓળ્યાં છે. માથાંમાં જુઓ પડેલી તે પણ કાઢેલી, રાંધતાં કરતાં શિખવાડેલું, કપડાં પહેરાવતાં શીખવ્યું. અને કેળવણીના વિષયનો પણ મેં અભ્યાસ કરેલો છે, પણ આ તો માબાપો જ બાળકોને રોજ કાઢી મૂકે. અમારું શાસ્ત્ર એમ કહે કે ‘બાળકોને માતાપિતાનો પ્રેમ અનિવાર્ય છે.’ મારાં છોકરાં હોય તો આયાઓને નહિ સોંપું સાહેબ. તમે તો આયાઓને સોંપો. એ નહિ ચાલે. તમે માબાપ જ નથી એમ કહું. આ નરગિસ જબરી. હું વારી જઉં એના પર. આ બાઈ પાસે અઢળક પૈસો છે. (છતાં આયા નહિ રાખેલી.)

કેળવણી માબાપ આપી શકે એવી કોઈ નહિ આપી શકે. તમે ના ભણાવી શકો, પણ એમની પાસે રહીને તો ભણાવો તમે. એના પર વધારે સમય આપો. છોકરાંને માબાપો આ તો સમય તો આપતા જ નથી. હું કહું છું કે ‘તમે તમારાં બાળક સાથે બેસો, એની સાથે વાતો કરો.’ કહે, ‘એને વખત જ નહિ મળે.’ અરે, તમારું આકર્ષણ જ એટલું જબરું હોય કે એ તમારી પાસે આવે. ભરાય તમારાં પડખાંમાં. આજે માતાપિતા ઉપર છોકરાંઓનો પ્રેમ ઘટી ગયો છે, હેત નથી. પણ હું તો સંસારમાં જોઉં છું-મારી સગી આંખોએ-કે આ કેટલીક માઓ એવી હોય કે એને ગમે નહિ. મારી માને તો હું બહુ વહાલ કરું પણ એને ગમે નહિ. બિચારી ગરીબ, ગરીબમાં ગરીબ. ચામડાં ગંધાય એવું ઘર. ઘરનાં ઘણાં બધાંનું પોષણ કરવાનું. એને વખત ક્યાંથી મળે ? મારી માને એટલાં બધાં દુખણાં ખાંડણાં કરવાં પડે, લોકોનાં પાણી ભરવાં જવું પડે, મહેનત મજૂરીમાં જ રહેલી. એટલે આ બધું એને ગમે નહિ.

સ્વજન : મોટા, સંસારમાં રહીને આ બધું કેવી રીતે અનુભવ્યું ?

શ્રીમોટા : સંસારમાં રહીને જ મેં આ બધું કર્યું છે. સંસારની એકેએક મારી ફરજ, મેં પૂરેપૂરી બજાવેલી છે. મારા મોટાભાઈ ગુજરી ગયેલા. એમના છોકરાને ભણાવ્યા, મોટા કર્યા, કામધંધે લાગી ગયા. મારા નાના બે ભાઈઓ હતા. તેમને ભણાવ્યા, તે પણ આ સેવાનાં ક્ષેત્રમાંથી જ. હાથમાં ગંગાજળ લઈને વ્રત લીધું હતું કે અત્યંત ગરીબાઈ, પૈસા કંઈ વધારે મળે એવા સંજોગો હતા. ચારસો રૂપિયા તે કાળમાં મને

પગાર મળી શકે એમ હતો તોપણ નહિ. અને સંસારીની એકેએક ફરજ હતી તે અદા કરી-ભગવાનની કૃપાથી.

સ્વજન : એ ફરજો અદા કરવાથી જ...

શ્રીમોટા : અદા કરતાં કરતાં જ મેં આ બધું કર્યા કરેલું છે. ત્યારે આ બધું કરતાં કરતાં જ આ મુખ્ય કાર્ય કરતો. મુખ્ય આ જ. ભગવાન પરત્વેનું સાધનાનું કર્મ મુખ્ય. પેલું ગૌણ છતાં પણ કરી લઉં ખરો-જવાબદારીથી. નો એસ્કેપિઝમ-(છટકવાનું નહિ) સંસારવહેવારમાં એસ્કેપિઝમ નથી. માણસોને કરવું પડે છે. રોટલા ખાવાના રહ્યા. પરિવાર નિભાવવાનો રહ્યો. આપણે જીવ્યાં એ રીતે જીવવું પડે છે માણસોને. તે માટે-લક્ષ્મીને માટે-વહેવાર પણ કરવો પડે માણસને. એમાં કોઈને એસ્કેપિઝમ છે જ નહિ. એટલે આમાં પણ એસ્કેપિઝમ નથી. નાસી છૂટવાની વાત નથી કરતો. હું તો હંમેશાં કહું છું. આ સંન્યાસી થાય છે એ કાયર માણસો છે. ગુરુ શંકરાચાર્ય, રામકૃષ્ણ, વિવેકાનંદ કોઈક થાય એ જુદી વાત છે. એટલે મારી પાસે જે કોઈ આવે એને કહું, 'તમારાં મળેલાં કર્મોને વફાદાર રહો. મળેલાં કર્મને તમે જો વફાદાર નથી રહેતા, આગળ પાછળના તમારા સંસારના મળેલા માણસો, જીવોને-તમે જો પ્રેમ નથી કરી શકતા, ભાવ નથી કરી શકતા, તો ભગવાનને કેવી રીતે કરી શકવાના ? ઈમ્પોસિબલ-(અશક્ય). પાસે મૂડી જ નથી તો તમે શું આપી શકવાના ?' હું તો એમ જ કહું બધાંને. સાધુ થતા હોય તોય રોકી લઉં. મારા મિત્રને મેં સાધુ થતા રોકેલો છે. એ ભણેલો ગણેલો-એમ.એ. થયેલો માણસ છે. આટલો બધો અભ્યાસ કર્યો છે શાસ્ત્રનો-તો વિચાર

કર તું, શંકરાચાર્યની વાત જુદી છે. એના જેવી સદ્વૃત્તિ કે ધગધગતી આગ ઊર્ધ્વજીવન પ્રત્યે જોઈએ એવા જીવમાં. નાનપણથી જ શંકરાચાર્ય મિશન લઈને જન્મેલા. માટે, એમની વાત જુદી છે. મારા તમારા જેવાની નહિ. તારા મનમાં એમના જેવી એકાકાર-એકરસ જેવી-અત્યારે કોઈ પ્રકારના ઊર્ધ્વ પ્રકારની તમન્ના છે ? તો મને કહે, 'ના.' 'તો પછી રહેવા દે. નકામી વાત છે.' લોકો સંન્યાસીઓ, મહાત્માઓ, આત્માની અને ભગવાનની વાત કર્યા કરે. હું તો ના પાડું. પહેલાં એનાં મળેલાં કર્મને તો વફાદાર થવા દો.

આ સંસાર કાયમ રહેવાનો. અનાદિકાળથી ચાલુ છે. એને કોઈ પણ નાબૂદ કરી શકવાનો નહિ. ભગવાન પણ કહે છે, 'એમાં પણ હું છું.' એ કર્મ જ એવા પ્રકારના કરે. એમાં જ એની બુદ્ધિ ડૂબે અને એ કરતાં કરતાં પછી સાધન કરે, પણ આ એ બધાંય ભગવાનની વાત કરે અને કહે, 'આમ કરો, તેમ કરો.' ત્યારે પણ એ મને બરાબર નહિ લાગેલું. હું તો બને તેટલાને કહું છું. 'ભલે તમે તમારે ધૂન ચલાવો, સ્મરણ ચલાવો. પણ તમારામાં મર્દાનગી, સાહસ, હિંમત બધું આવ્યું ? તમે ભક્તિ કરો છો, પણ એ શિર સાટેની વાત છે. પહેલાં તો એવી મર્દાનગી તમે પ્રાપ્ય કરો. ભજન કીર્તન તમે કરો. પણ સાથે સાથે વેપાર કરનાર માણસ રોજ ચોપડાની સિલક કાઢે છે, મેળવે છે. બે પૈસા ખૂટે તો બે ચાર કલાક ભલેને જાય, પણ બરોબર મેળવે ત્યાર પછી જ એ સૂવે.' ત્યારે તમે આ સાધના કરતાં હોવ તો તમારું સરવૈયું તો કાઢો. ત્યારે સમજણ પડે. એક ને એક રગશિયા ગાડાની પેઠે ચાલ્યા કર્યા

તે નહિ ચાલે. માણસે પોતપોતાનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ. એનાલિસિસ-(પૃથક્કરણ) કરવું જોઈએ મનાદિકરણનું. આ જગતમાં બધું આવું જ ચાલે છે-રગશિયા ગાડાની પેઠે.

તા. ૧૭-૬-૧૯૭૪

સ્વજન : મોટા, આ સત્તા અને સંગ્રહ અહમ્ને લીધે થતાં હશે ?

શ્રીમોટા : હા, હા. અહમ્ને લીધે જ. અહમ્ને લીધે જ થાય.

સ્વજન : મોટા, આ સંસારમાં રહીને કેટલું રાખવું અને કેટલું આપી દેવું એ કેવી રીતે સમજાય ?

શ્રીમોટા : એ પછી આપણને સમજણ પડે.

સ્વજન : કારણ કે ઘણીવાર એવું મનમાં થાય ખરું કે આપણે બધું આપી દઈએ.

શ્રીમોટા : આપણે બધું આપી દઈએ ત્યારે માણસે વિચારવું કે હું સર્વસત્તાધીશ છું આ બાબતમાં ? સર્વસત્તાધીશ હોય એ જુદી રીતે વિચારે. આપણે સર્વસત્તાધીશ ના હોઈએ-સંપૂર્ણપણે. તેથી આપણે જુદી રીતે વિચારવું પડે. એમાં બે કેટીગરી-(પ્રકાર) પડે. નાનાં છોકરાં હોય એ એની પાસે જેટલું હોય એ આપી દે ખરાં, પણ માબાપ એને રોકે. એવાં કેટલાંક કોઈક કોઈક છોકરાં હોય છે ખરાં. કોઈક કોઈક હોય છે. નથી હોતાં એમ નહિ. માબાપ રોકે છે એને. કોઈ સમજુ માબાપ હોય તો સમજે કે આ એની સારી વૃત્તિ છે. એને આ જાતની ઉદારતા છે આપવાની. માટે, એને ઉત્તેજન આપે છે. કોઈ સમજુ માબાપ હોય તો કહે, 'આ જીવનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ

ગુણ આનામાં ખીલ્યો છે.’ એને ઉત્તેજન આપે છે. અને સામાન્ય જીવ પ્રકારના સંસારી માણસ હોય તો એ પ્રકારનું નહિ કરવા દે. આ તો બધું વેડફી મારે છે. એ નહિ આપવા દે. એટલે કઈ કક્ષાનો માણસ કેવો છે તેના પર આધાર. કે ગમે તે પુરુષ આજે ગમે તેટલી સ્વતંત્રતાની વાત કરે. સ્ત્રીને સંપૂર્ણ હક્ક આપવાની બધાં વાત કરે, પણ ઘરમાં નહિ. ‘આમ ખર્ચવા, આમાં આમ ખર્ચવા.’ એમ પુરુષ મુક્તિ આપે. પણ અપવાદરૂપ કોઈક હોય. છતાં પણ પૈસાના વહીવટની સત્તા બધી પોતાની પાસે. એવા પ્રકારનું આપણાથી કશું ના થાય.

આપણું પોતાનું બધું હોય તોપણ આપણે પરાવલંબી છીએ. જ્યાં સુધી પરાવલંબી એટલે ગુલામ તરીકે નહિ પણ એકબીજાની સાથે એકબીજાનું જ્યાં અવલંબન છે ત્યાં સ્વતંત્રપણે પણ આપણે નહિ ખર્ચી શકીએ. એવું છે. એકબીજાને કહીને ખર્ચી શકાય અથવા તો એવી જાતની વિચારસરણી પણ કેટલેક ઠેકાણે હોય છે. દા.ત., હું પત્ની છું અને મારી પાસે મૂડી છે. મારે ખર્ચવું હોય તેમ ખર્ચી શકું અને મારો ધણી હોય તે એમાં દબલગીરી ના કરે. એવાંય કેટલાંક કુટુંબો મેં જોયેલાં છે. પણ દેખીતી રીતે દબલ ના કરે પણ માનસિક રીતે એને થાય છે એ મેં જોયું છે. દેખીતી રીતે બિલકુલ નહિ-જરાકે અવરોધ કરતા ના લાગે, પણ માનસિક એને થાય છે. આવું કેટલેક ઠેકાણે મેં જોયું છે, કારણ કે હું તો ઘર ઘરના રોટલા ખાનાર. ભંગીથી તે રાજાના ઘર સુધી મેં રોટલા ખાધા છે. એટલે બધાંની પ્રકૃતિ, સ્વભાવ બધું ભગવાનની કૃપાથી ખ્યાલમાં આવેલું. કોઈ ઠેકાણે હું બોલું નહિ. તા. ૧૭-૬-૧૯૭૪

(૧૪) થોડુંક વિવરણ

(પૂજ્ય શ્રીમોટાએ લખેલા પત્રોમાંથી કેટલાક વિચારો પર વધુ સ્પષ્ટતા.)

લાગણીનો ઉપયોગ

સ્વજન : ‘લાગણીને વહી ન જવા દેતાં લાગણીનો ઉપયોગ કરવો’-એમ આપે કહ્યું છે. એનો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય ?

શ્રીમોટા : સ્વજનના સ્મરણથી, ભેગા થવાથી, મેળાપથી, કોઈ સારું કામ કરવાથી, કોઈ પણ ગમે તેવા કારણથી લાગણી થઈ તો એ લાગણીનો ઉપયોગ કરી લેવો, ઉપભોગ નહિ કરવો. ઉપભોગ કરવાથી વપરાઈ જાય અને ઉપયોગ કરવાથી વધે છે. ઉપયોગ કરવાથી લાગણી શક્તિના રૂપમાં ફેરવાઈ જાય. એટલે લાગણીનો ઉપભોગ નહિ કરવો. એટલે તે વખતે આપણે સજાગ રહીએ. આપણામાં એક જાતની અવેરનેસ- (સભાનતા) હોય કે આ લાગણીનો ઊભરો થયો તો તે વખતે લાગણીનો ઉપયોગ કરવો. તો કહે શેમાં ઉપયોગ કરવો ? કર્મમાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય. અથવા પ્રાર્થનામાં, ભજનમાં, સ્મરણમાં પણ એનો ઉપયોગ થાય. વધારે એકાગ્રતાવાળું સ્મરણ થાય અને સારું થાય-ભાવવાળું થાય. લાગણી વખતે ઉપયોગનું બહુ મહત્ત્વ છે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

જાતીય વાસના

સ્વજન : મોટા, આ બીજું તમે લખેલું છે. જાતીય વિષય-વાસનાથી દૂર રહેવું જોઈએ.

શ્રીમોટા : એમ છે કે આખો સંસાર ભગવાને ઘડ્યો છે અને રહેવાનો છે. એટલે જાતીય વાસના તો રહેવાની જ. પણ એનો દુરુપયોગ ના થવો જોઈએ. જાતીયવૃત્તિ સંયમપૂર્વક વપરાવી જોઈએ. જો એ નાબૂદ થશે તો સંસાર નષ્ટ થશે. એનો આખો હેતુ માર્યો જાય. ભગવાને આખા બ્રહ્માંડનું સર્જન કર્યું છે. આપણી પૃથ્વીનું પણ એણે સર્જન કર્યું છે. આખો સમાજ પણ એણે સર્જન કર્યો છે. સંસાર તો હંમેશને માટે રહેવાનો છે. એટલે નાબૂદ થવાની વાત તો એને માટે ખોટી છે, પણ એનો સંયમપૂર્વક ઉપયોગ થવો જોઈએ.

અત્યારે સંયમ તૂટી ગયો છે. ઉપભોગ રહ્યો છે. તે બરોબર નહિ. મારો કહેવાનો હેતુ એ છે કે વાસના નાબૂદ નહિ થઈ શકે. નાબૂદ થાય તો સંસાર નાબૂદ થાય. એટલે એનો સંયમપૂર્વક હેતુપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

પહેલાંના વખતમાં આપણાં શાસ્ત્રો વેદ વગેરે વાંચીએ તો ઋષિમુનિઓને પણ પત્ની હતી. છોકરાં હતાં. પણ ત્યારે અવેરનેસ કે પુત્રને માટે જ આ કર્મ છે. પુત્ર-પુત્રાદિ-છોકરી જન્મે કે છોકરો. પણ આ હેતુ-એ હેતુની અવેરનેસ એટ ઘેટ વેરી ટાઈમ-જે કર્મ કરતી વખતે રહે, એમને એ જાતનો આનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એમ મારો કહેવાનો હેતુ છે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

ત્રિગુણ

સ્વજન : મોટા, સત્ત્વ, રજસ અને તમસ-એ જીવકોટિ અને ચેતનપણાની કક્ષાએ કેવી રીતે ઊર્ધ્વાકરણ કરે ?

શ્રીમોટા : સત્ત્વ છે એ ચેતનપણાની કક્ષા તેમ જ રજસ

અને તમસ એ સંસારને ટકાવી રાખવા માટેના ગુણો છે. જો રજસ અને તમસ ના હોય તો સંસાર પણ નભી ના શકે. રજસને લીધે એક્ટિવિટીઝ-(પ્રવૃત્તિ) થાય. અને જો તમસ ના હોય તો બ્રેક ના વાગે. મોટર ગમે તેટલી ઝડપે જતી હોય અને બ્રેક આની અંદર ના હોય તો ? તમસ એ બ્રેક છે. આપણામાં ચેતન રહેલું છે, એને ટકાવનાર સત્ત્વગુણ છે. આપણામાં ચેતન આત્મા છે. એને ટકાવનાર આ સત્ત્વ છે અને રજસ જો એકલો હોય તો એટલી બધી ગતિ થાય, એટલી બધી ગતિ થાય કે એનો સુમાર કોઈ નહિ, તો તમસ છે એ એની બ્રેક છે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

રજસ

સ્વજન : મોટા, એ રજસનું ઊર્ધ્વીકરણ થાય ?

શ્રીમોટા : ચેતનમાં ઊર્ધ્વીકરણ થાય ત્યારે રજસની પ્રવૃત્તિ-જે એનું ધ્યેય છે એ, બહુ સતત થયા કરે, અટકે નહિ. અખંડતા પ્રગટાવવામાં રજસ બહુ મોટું કામ કરે છે અને ત્યારે તમસ શું કરે છે ? તમસ એ કોઈ જાતનો જીવપણાનો પ્રમાદ આદિ ભાવ ત્યાં આગળ રહેતો નથી. તે વખતે ત્યાં આગળ સ્થિરતા પ્રગટાવવામાં-ત્યાં ટકાવી રાખવા તમસ ભાગ ભજવે. ચેતનપણામાં સ્થિરતા પ્રગટાવવામાં અને એની એ જ સ્થિતિમાં ટકાવી રાખવા માટે તમસ ભાગ ભજવે છે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

શ્રદ્ધા

સ્વજન : મોટા, 'જીવનમાં પ્રાગટ્ય માટે અને જીવનના પ્રવાહમાં વહન કરાવે એ શ્રદ્ધા'-એટલે શું ?

શ્રીમોટા : શ્રદ્ધાનું કામ જ આ છે કે આપણામાંની શક્તિને પ્રગટ કરે અને એને વહન કરાવે, ગતિમાં મુકાવે. એકલી શક્તિ પ્રગટાવીને બેસી ના રહે. કર્મ પણ આપણે કરીએ છીએ. કર્મ કરીએ છીએ તે આપણી ઈચ્છાને કારણે આપણે કરીએ છીએ એમ લાગે છે. એ કર્મ કરતાં પહેલાં એમ કરવાની ઈચ્છા છે. કર્મની ઈચ્છાને લીધે કર્મ થાય છે, પણ એ કર્મ જે બાહોશીથી, જે હિંમતથી, જે હોશિયારીથી, જે ધીરજથી, જે સાહસથી આપણે કરીએ છીએ તેમાં શ્રદ્ધા ભાગ ભજવે છે. આત્મવિશ્વાસ એ શ્રદ્ધાનું પરિણામ છે.

સ્વજન : એટલે મોટા, સાચી શ્રદ્ધા એ વાસ્તવિકપણામાંથી, વાસ્તવિકતામાંથી પ્રગટે છે ?

શ્રીમોટા : શ્રદ્ધા એ વાસ્તવિકપણું આણે-એ ખાલી ખાલી આકાશમાં ઊડતી હોતી નથી.

સ્વજન : અને મોટા, શ્રદ્ધા સહજ થાય તો....

શ્રીમોટા : શ્રદ્ધા સહજ થાય તેને પોતાની શક્તિનું ભાન સતત રહ્યા કરે. શ્રદ્ધા એ સહજ મૂળ છે. મહેનત કરવાથી નહિ આવે. શ્રદ્ધા કેળવવાથી-અભ્યાસથી કેળવાય નહિ, પણ એના એ પ્રકારના અભ્યાસમાં રહે તો એ શ્રદ્ધા અભ્યાસને પકવ કરાવે-પરિપકવ કરાવે-એના પરિણામમાં નિપજાવે.

સ્વજન : એટલે શ્રદ્ધા અંદરથી જ આવે, ઊગે ?

શ્રીમોટા : હા, અંદરથી. શ્રદ્ધા એ આત્માનો ગુણધર્મ છે.

સંસારનો હેતુ

સ્વજન : મોટા, બીજું તમે લખ્યું છે કે ‘સંસારનો હેતુ તો જીવનના ફલિતાર્થે છે’ એનો અર્થ શો ?

શ્રીમોટા : જીવનને, જીવનના વિકાસને માટે આ સંસાર છે. એમાં બદ્ધ થઈ રહેવાને માટે સંસારનો હેતુ નથી. એમાં જકડાઈ જવાને માટે નથી, પણ એમાંથી મુક્ત થઈ જવા માટેનો હેતુ છે. આપણે મનુષ્ય તરીકે જન્મ્યાં છીએ તે સંસારમાં બદ્ધ થવા માટે જન્મ્યાં નથી. આ સંસારમાંથી મુક્ત થવા માટે જન્મ્યાં છીએ અને મુક્ત થવાને સંસારને છોડી દેવાનો નથી. સંસારમાં રહેવાનું છે પણ મુક્ત થઈને, બદ્ધ થઈ જઈને રહેવાનું નથી.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

જીવનનો રસ

સ્વજન : બીજું મોટા, આપે લખ્યું છે કે ‘બધો આધાર મનને રસ પડાવવા વિશે રહેલો છે અને જીવનનો રસ અંતરમાં છે.’

શ્રીમોટા : જે કંઈ કશામાં, દુનિયામાં, સંસારમાં, કર્મમાં, કર્મના કોઈ પણ પ્રકારમાં જે આપણને રસ પડે છે, તે જે રસ પડે છે, તે લાગે છે બહારથી, પણ એનું મૂળ કેંદ્ર તો અંતરમાં છે.

મુક્તિ

સ્વજન : ‘એ મુક્તિ એટલે પુરુષની પોતાની સાહજિક સ્વતંત્ર ચેતનાત્મક શક્તિ પોતાની પ્રકૃતિમાં સિદ્ધ કરવી તે’ એટલે શું ?

શ્રીમોટા : એટલે અત્યારે શરૂઆતમાં માનવશરીર એ પ્રકૃતિ હોય છે. પ્રકૃતિ જ આગળ છે, મોખરે છે અને પ્રકૃતિના પ્રમાણે જ આપણે ચાલીએ છીએ, પ્રકૃતિથી આપણે વશ છીએ એ વાત સાચી, પણ પ્રકૃતિને આધીન થઈને, એના ગુલામ થઈને રહેવાનું નથી. પ્રકૃતિથી મુક્ત થઈને વિહરવાને માટે પુરુષ આપણામાં જાગ્રત થવો જોઈએ.

ચેતનના બે ભાગ પડ્યા. પુરુષ અને પ્રકૃતિ. પુરુષ આપણામાં અત્યારે પણ સુષુપ્ત દશામાં છે અને પ્રકૃતિ મોખરે છે, જીવતીજાગતી છે અને પ્રકૃતિ પ્રમાણે જે તે બધું થયા કરે છે. ત્યારે આપણે કરવાનું શું છે ? તો પ્રકૃતિને આપણે ગૌણ બનાવી દેવાની, તો એ ગૌણ ક્યારે બને ? પુરુષ મોખરે બને ત્યારે. ત્યારે પુરુષ મોખરે ક્યારે આવશે ? તો પુરુષપણાના-પુરુષ પ્રગટી શકે-આગળ મોખરે આવી શકે-એવા પ્રકારનો અભ્યાસ આપણો સતત રહેવો જોઈએ. અને એ જાતની જાગૃતિ રહેવી જોઈએ. એ માટેનો હેતુ રહેવો જોઈએ કે આ બધું શા માટે છે ? જીવનનો હેતુ-આપણા આખા અસ્તિત્વનો હેતુ-પુરુષને આગળ લાવવાનો છે. પુરુષને પ્રગટાવવાનો છે અને પ્રકૃતિને ગૌણ બનાવી દેવાની છે. એ જાતની સમજણ પહેલાં તો પ્રગટવી જોઈએ. અને પછી એ જાતનો હેતુ આપણો થવો જોઈએ. અને એ જાતનો હેતુ થયા પછી એ જાતનો અભ્યાસ આપણો થવો જોઈએ. અને અભ્યાસમાં પછી કન્ટિન્યુઈટી-(સાતત્ય) પ્રગટવી જોઈએ. અને અભ્યાસ કરતાં કરતાં એ સભાનતા રહેવી જોઈએ કે શેને માટે આ અભ્યાસ છે ? એની સભાનતા રહેવી જોઈએ. તો પછી પ્રકૃતિ ગૌણ બને અને પુરુષ મોખરે આવી જાય.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

ચાર પુરુષાર્થ

સ્વજન : ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના ચાર ફેરાની વાત આપે કરી છે.

શ્રીમોટા : ચાર ફેરા છે. પરણાવતી વખતે ચાર ફેરા છે.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ-એ ચાર ફેરા-મંગળફેરા ફેરવે છે. તે મનુષ્યને ખ્યાલ આપવા માટે કે તમારાં ચાર કર્તવ્યો છે જીવનમાં- ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ છે. ધર્મ, અર્થ અને કામમાં પ્રકૃતિ મોખરે. એ પરણાવતી વખતે ત્રણ વખત કન્યાને મોખરે રાખે. ફેરા ફેરવતી વખતે ધર્મ, અર્થ અને કામમાં પ્રકૃતિ મોખરે. મોક્ષમાં પુરુષ મોખરે. એનું ભાન પ્રગટાવવા માટે આ સિમ્બોલિક એક્સ્પ્રેશન-(પ્રતીકાત્મક અભિવ્યક્તિ) છે, પણ એ બધું કોઈ સમજાવે નહિ અને કોઈને સમજાવવાની પડી નથી હોતી.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

વૃત્તિ

સ્વજન : એ શક્તિ સ્વરૂપ છે. જો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક એનો ઉપયોગ થતો હોય, તો સાંસારિક જીવનમાં વૃત્તિ અજ્ઞાનમાં અને દિવ્યવૃત્તિનું મૂળ જ્ઞાનમાં.

શ્રીમોટા : વૃત્તિ તો થયા જ કરવાની. કોઈ પણ જીવ હોય. અપવાદ સિવાય વૃત્તિ તો થયા કરવાની. સાંસારિક જીવનમાં વૃત્તિ થાય, સંસારી લોકોને વૃત્તિ થાય. કેટલાકને અમસ્તી વૃત્તિઓ જાગ્યા કરે. આ કરું તે કરું-ફલાણું કરું-સારી નરસી વૃત્તિ થયા જ કરે અને બધી જ ફળે એવું કંઈ નથી. પરિણામે જીવદશાવાળો એમાં ને એમાં જ-વૃત્તિનાં જ-ચક્કરમાં ભમ્યા જ કરે. જ્ઞાનદશાવાળાને એવું સ્ફુરણ થાય તો એ સ્ફુરણ પ્રમાણે વર્તે જ. એટલે એની વૃત્તિ નકામી ના જાય. એ એની વૃત્તિ પ્રમાણે વર્તે અને કરે જ. બંનેમાં ફરક આટલો કે પેલાની જીવદશાની વૃત્તિ છે, એ સત્ત્વમાંથી કદી જન્મે નહિ. ઘણું ખરું રજસમાંથી જન્મે અથવા તમસમાંથી જન્મે. તમસમાંથી જન્મેલી

વૃત્તિ કંઈ કશું કરી શકે નહિ. રજસમાંથી વૃત્તિ જાગે એ વૃત્તિ પ્રમાણે કર્મ કરે ખરો, પણ એ ફળે કે ના ફળે એ નક્કી ના કહી શકાય. જ્યારે અનુભવીને સત્ત્વમાંથી જાગે છે અને એ પ્રમાણે એ વર્તે અને એ છતાં પરિણામનો વિચાર કરતો નથી. માત્ર એ પ્રમાણે વર્તે ખરો.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

‘દેશનું શું થશે ?’

સ્વજન : બીજું મોટા, ઘણીવાર હું તમને પૂછું છુંને કે આ હિંદુસ્તાનનું શું થશે ? આનું શું થશે ? કાલે આપની પેલી ચોપડી વાંચતો હતો. એમાં લખ્યું છે કે ‘બધાંનો અને જગતનો વિચાર માંડી વાળીને આપણે જો ઠામઠેકાણે થવાને સાચી રીતે દૃઢયથી, સચ્ચાઈથી મંડીશું તો કંઈક દહાડો વળવાનો છે.’ એણે મને ચેતવ્યો.

શ્રીમોટા : આપણો પોતાનો વિચાર કરવો, કારણ કે ‘દેશનું શું થશે-શું નહિ’ એ તો ભવિષ્યની વાત છે. પરિણામ શું આવશે એ કંઈ કહેવાય નહિ. એટલે આપણે આપણી મેળે પુરુષાર્થ કરવો. જે બાબતનું-જે તરફનું આપણે કરવાનું કર્મ હોય અથવા આવી પડેલું હોય અથવા આપણે ભાગે કંઈ કર્મ કરવાનું હોય તે કર્મ કર્યા કરવું. અને આ બધા વિચાર છોડી દેવા. શું થશે શું નહિ. એ ભવિષ્યના ગર્ભમાં રહેલું છે. અને એ વિચારવાથી આપણને કંઈ લાભ નથી. દા.ત., આ શહેરી જમીનમાં મકાનોમાં ટોચમર્યાદા રાખી એ નક્કી છે. એ થવાનું જ છે. એ નિશ્ચિત થઈ ગયેલાં કર્મો છે. જે આપણા જીવનને સ્પર્શે છે. એની અંદર આપણે કેવી રીતે કર્મ કરવું એ વિચારી

લેવાય. જે નક્કી થવાનું જ છે એ કર્મ વિશે વિચારવું. માત્ર વિચારવું જ નહિ પણ યથાયોગ્ય રીતે આપણા લાભમાં એનો ઉપયોગ કરવો એ બરાબર છે, પણ એનાથી આગળ જઈને દેશમાં શું થશે શું નહિ એ વિચારવું એ બરાબર નથી, કારણ કે એ આપણા હાથની વાત નથી. જેના હાથની વાત હોય તે વિચારે-રાજ્યકર્તા પુરુષો રાજ્યની લગામ જેના હાથમાં છે- એવા લોકો બોલતા હોય છે. અને નિશ્ચિત સ્વરૂપે બોલતા હોય છે. તો એનો અર્થ ઘટાવીને આપણાં કર્મને લગતું જે કંઈ હોય તે રીતે કર્મ કરવું એ બરાબર છે. બાકી કંઈ આપણે વિચારવું નહિ કે શું પરિણામ આવશે ? શું થશે દેશનું ? એ આપણે કંઈ વિચારવું નહિ. દા.ત., ઘણાં વર્ષોથી હું કહેતો હતો કે કલમને ગોદે તમારા પૈસા જશે ત્યારે એ પ્રેરણારૂપે હોય છે. આવા લોકોને ભવિષ્યના ગર્ભમાં શું થવાનું છે, તે પ્રેરણારૂપે સૂઝે છે અને એ રીતે એ બોલે છે. એ પ્રમાણે વર્તવાની તાકાત તો જેમને એના વિશે ભક્તિ જાગી ગઈ હોય તેવા લોકો વર્તી શકે. બાકીના લોકો વર્તતા નથી. કેટલાક તો એમ માને કે ‘બોલે-એમને તો ટેવ પડી.’ આમ છતાંય ભવિષ્યનાં પરિણામનો ખ્યાલ આપણે છોડી દેવો પડશે. પરિણામનો ખ્યાલ આપણે કોઈ દિવસ નહિ કરવો. ગીતામાતા તો સ્પષ્ટ કહે છે કે ‘કર્મ કરવાનો તારો અધિકાર છે. પરિણામનો તને અધિકાર નથી.’ કર્મમાંથી પરિણામ નીપજવાનું છે એ વાત નક્કી. પરિણામ નથી એમ નથી. કર્મમાંથી કેવું પરિણામ નીપજે એ નક્કી નથી, કારણ કે કર્મની સાથે અનેક ફેક્ટર્સ, અનેક વ્યક્તિઓ, અનેક પ્રકારના સંજોગો જોડાયેલા

છે. એટલે એ બધાંને લીધે આપણે તેવું પરિણામ કર્મનું ના પણ આવે, કારણ કે કર્મની અંદર આપણે એકલા હોતા નથી. કર્મની સાથે બીજી વ્યક્તિઓ, સંજોગો, કાળ, સ્થિતિ, બીજા બધા ઘણાં ફેક્ટર્સ જોડાયેલાં છે. કર્મનું પરિણામ આવવાનું છે ખરું, પણ આપણે ધારીએ તે રીતે ના પણ આવે. તેથી આપણે તેનો શોક ના કરવો. મનથી વિચારીને ધારી લેવું કે કર્મનું પરિણામ છે. આપણે ધારીએ તેવું ના પણ આવે, કારણ કે આવાં આવાં કારણો હોય છે બધાં. એટલે દેશની કે કંઈ કશાનાં પરિણામ વિશે ધારવું નહિ, પણ એ તરફનો પુરુષાર્થ આપણે કર્યા કરવો.

જીવનનું સ્વરૂપ

સ્વજન : એક છે મોટા —

‘જીવન અવિચ્છિન્નપણે એક છે. હાલના આપણા દેખાતા જીવનની પાછળ અને આગળ પણ એક પરંપરા છે. એ પરંપરા અનાદિ છે. તેમ છતાં એવામાં ચેતન હોવાથી ચેતનનું જ્ઞાન પ્રગટી જાય તો તે અંતવાળી પણ બની શકે. જ્ઞાનભાન પ્રગટી જાય તો તે અંતવાળી પણ બની શકે.’ ‘એ અંતવાળી બની શકે’-એ મોટા, સમજાવો.

શ્રીમોટા : આ જીવન છે-આપણે જીવીએ છીએ-એની મર્યાદા નથી. એવા પ્રકારનું જીવન છે. આપણું. ચાલ્યા જ કરે. એ આ શરીરધારી જીવન છે. તેનો અંત તો ભગવાનમય થઈ જઈએ એવું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનભાન પ્રગટી જાય તો શરીરવાળું જીવન અટકે. પછી પણ જીવન છે. પછી જુદા પ્રકારનું છે. શરીર પણ ના હોય તેવા દાખલા વધારે છે. જેમ ભગવાનનો

કોઈ અંત નથી. એ અમર્યાદ છે, એને કોઈ મર્યાદા નથી. તેવા પ્રકારનું આપણું જીવન થઈ જાય ખરું. ઈન્ડિવિડ્યુઆલિટી-(અલગ વ્યક્તિત્વ) મટી જાય. ઈન્ડિવિડ્યુઅલ પર્સનાલિટી ખલાસ થઈ જાય. મર્જ-(સમાઈ જાય) થઈ જાય.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

આંતરિક વૃત્તિઓ

સ્વજન : ‘આંતરિક વૃત્તિઓનો સામનો એ ઝોક દેવાનો- અને આંતરિક જાગૃતિ અને પ્રભુભાવ ઉપર ઝોક દેવાનો.’

શ્રીમોટા : કારણ કે આંતરિક વૃત્તિઓ તો જાગ્યા જ કરવાની. આપણે જીવદશામાં છીએ ત્યાં સુધી વૃત્તિઓ તો જાગ્યા જ કરવાની. માટે, પ્રભુ તરફના સંકલ્પ તરફ, પ્રભુ તરફની ભાવના તરફ, પ્રભુ તરફની અભિરુચિ વિશેષ ને વિશેષ પરિપક્વપણે જાગે, સ્ફુરે એના પર વિશેષ ઝોક દેવો-એના પર જાગૃતિ રાખવી-એના પરત્વેની સભાનતા જીવતીજાગતી ચેતનાત્મક સ્ફુર્યા કરે એવું કરવું, એ મનુષ્યનો ધર્મ છે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

કર્મનો હેતુ

સ્વજન : ‘કર્મનો સ્વીકાર, એનાથી રાગદ્વેષાદિની મુક્તિ કાજે છે.’

શ્રીમોટા : કર્મ જીવદશાની વૃત્તિઓ ફળાવવાને માટે નથી. કર્મ કરતાં કરતાં એવી વૃત્તિઓ જાગે તો એનો ઈન્કાર કરવો. કહેવું કે ‘હું આ કર્મ કરું છું તે આને માટે કરતો નથી. કર્મ તો મારા પોતાનામાં સત્ત્વગુણ જાગે, ભગવાન પરત્વેની

અભિરુચિ જાગે, મારો પોતાનો ઉત્કર્ષ થાય, ઊર્ધ્વદિશામાં ઉત્કર્ષ થાય એને માટે કર્મ છે.’ કર્મ કર્યા વિના તો ચાલવાનું નથી. અને કર્મથી જ ઘડાવાય છે, પણ એ કર્મ વૃત્તિઓ તરફ ના દોરી જાય. વૃત્તિઓ ના જન્મે એ માટે આપણે સજાગતા રાખવી ઘટે. એમ કહેવા માગે છે.

કર્મ પ્રભુપ્રીત્યર્થે થાય એવી સભાનતા રાખવી. પ્રભુપ્રીત્યર્થે થાય ત્યારે રાગદ્વેષાદિ અંદર ના હોય. રાગદ્વેષથી મુક્ત થવાને માટે કર્મ છે. એ રીતે કર્મને સ્વીકારવું જોઈએ. તો એ કર્મ યોગ્ય રીતે થાય, એટલું જ નહિ પણ આપણને પણ એ ફળે અને બીજાને પણ ફળે. બીજાને પણ એનાથી લાભ થાય. એટલે એ રીતે જો કર્મ કરીએ તો કર્મ યજ્ઞ બની જાય છે. તો એને કર્મયોગ કહેવાય. માત્ર રાગદ્વેષથી મુક્તિ પામવાને માટે કરીએ તો આપણી શાંતિ-પ્રસન્નતા વધે. એટલું જ નહિ પણ બીજાં બધાંનો પણ આપણા પરત્વે સદ્ભાવ વધે. જેટલા રાગદ્વેષ ઘટે એટલા પ્રમાણમાં જનસમાજ ઉપર અથવા તો સંપર્કમાં આવતી વ્યક્તિઓ માટે સદ્ભાવ જાગે. આપણી શાંતિ, પ્રસન્નતા વધે એ જુદું-એ લાભ જુદો, કારણ કે કોઈને જોઈને આપણને રાગદ્વેષ થાય નહિ. માત્ર આપણને સદ્ભાવ જાગે અને સદ્ભાવ જાગે તો શાંતિ અને પ્રસન્નતા જ એનાથી આપણને રહે.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

સૂક્ષ્મનું મહત્ત્વ

સ્વજન : બીજું મોટા, અહીં લખ્યું છે, ‘સ્ફુટપણે કશું સમજવાની ઈચ્છા ના રાખવી. જેટલું વધારે સૂક્ષ્મપણે કહેવાપણું આપણાથી સમજાય એટલું વધારે સારું. તેથી આપણી બુદ્ધિ કસાય છે અને વધારે સૂક્ષ્મ થાય છે. વસ્તુનું યથાર્થપણું શું છે

અને આપણી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ શું છે તે પણ એને લીધે આપણને સમજાવા માંડે છે.’

શ્રીમોટા : એટલે એમ કહે છે કે આપણને બધું ખુલ્લાંખુલ્લું કહે, સમજાવે એવું ના ઈચ્છવું. પણ એનો કહેવાનો હેતુ શો છે-સૂક્ષ્મતાથી આપણે સમજી લેવું. અને એમ કરવાનું જો રાખીએ તો આપણી બુદ્ધિ વધારે ને વધારે તેજ થાય, સૂક્ષ્મ થાય અને સામાનું વાક્ય હોય તો તેની પાછળનો હેતુ શો છે, તે આપણને સમજાય. માટે એવી રીતે સૂક્ષ્મ રીતે સમજવાનું આપણે રાખીએ તો વધારે સારું છે. બધું જ ખુલ્લાંખુલ્લું કહી દે અને ખુલ્લેખુલ્લું કહે તો જ આપણને સમજણ પડે એવી સ્થિતિ નહિ સારી. એમ કહેવાનો હેતુ છે. આ વિધાનનો સંદર્ભ હોય તો વધારે સારું પડે. બાકી શી રીતે શેમાંથી લીધું હશે, કોના કોન્ટ્રેક્ટમાં-(પરિચયમાં) લીધું હશે, એ હોયને તો વધારે સમજણ પડે. તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

વાસના

સ્વજન : આ બે વાક્યો છે : ‘પ્રભુભાવથી ભીંજેલું હૈયું રાખવાને પુરુષાર્થ થતો રહે, તો સર્વપણે સુતરું સુતરું વહ્યા કરે.’

‘વાસનાઓનો પણ તેમના વહેણના પટથી ભિન્ન રીતે તેનો જ્ઞાનભક્તિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાનો છે.’

શ્રીમોટા : કારણ કે તે બહુ અઘરું છે. વાસના તો જાગે. આપણે જીવ છીએ. કોઈ પણ પ્રકારની વાસના જાગી તો વાસનાથી પર રહીને ભગવાનના ભાવમાં દટ થવું એ અઘરું છે. તો એ શી રીતે બને ? તો કહે વાસના જાગી તે પળે જ પ્રાર્થના કરીએ કે ‘ભગવાન, મારામાં આ જીવપણું છે તે હું

તમને સમર્પણ કરું છું. અને મારામાં તારો ભાવ જાગે એવી તું મારા પર કૃપા કર.’ એવી પ્રાર્થના આપણે તે વખતે કરીએ અને વાસનાનું સમર્પણ કરીએ. તે જાગે તે વખતે જ. પણ તે વખતે કેટલી બધી જાગૃતિ જોઈએ, અવેરનેસ જોઈએ. એ અવેરનેસ હોય તો જ થાય. તે સિવાય નહિ થાય.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

રૂપ

સ્વજન : ‘જીવનસંસ્કારની ખીલી ઊઠેલી ભાવનાને પણ રૂપ ગણાય.’

શ્રીમોટા : અહીં રૂપ છે તે સ્થૂળ રૂપ નથી. સ્થૂળ રૂપ તો વૃક્ષનું, કુદરતનું, માણસોનું અથવા તો બીજી કળાનું. એ સ્થૂળ રૂપ ગણાય અને આ સૂક્ષ્મ રૂપ છે.

શ્રદ્ધા

સ્વજન : ‘ભગવાનનો ભાવ જે અનિર્વચનીય છે તેને પામવા કે પરખવા માટે જે શક્તિ આપણને ખપ લાગે તેનું નામ શ્રદ્ધા. શ્રદ્ધા એટલે તો અંતરદૃષ્ટિ પણ.’

શ્રીમોટા : ‘આવી જાતની શ્રદ્ધા : ભગવાન અનિર્વચનીય છે. કોઈ વચનથી, બોલથી, ભાષાથી એ કંઈ કશાથી સમજી નથી શકાતો. સમજી શકાય છે માત્ર શ્રદ્ધા વડે. શ્રદ્ધા પાયામાં ના હોય તો કશું નહિ થાય. ગમે તેટલી માણસ સાધના કરે, પણ શ્રદ્ધા વિના નકામી અને થાય પણ નહિ. વળગી ના રહેવાય. શ્રદ્ધા વિના એકને વળગી રહેવાની કદી પણ શક્યતા નથી.’

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

દર્શન

સ્વજન : ‘એના ભાવની અંદર રહેલાં તત્ત્વો જેમ કે એનું સચરાચરપણું, એની અનંત અમર્યાદ શક્તિ, અનેક પ્રકારના ગુણોની અને ગુણોથી પરની શક્તિ એનું સવિકલ્પપણું અને નિર્વિકલ્પપણું વગેરે આપણામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાય એવું સતત થાય ત્યારે એનાં દર્શન થયાં ગણાય.’

શ્રીમોટા : ‘હા, ત્યારે તેનાં દર્શન થયાં ગણાય. કોઈ કૃષ્ણનાં કે રામનાં આકારરૂપે દર્શન થાય તે દર્શન નહિ. આવા ગુણો આપણા જીવનમાં પ્રગટે ત્યારે દર્શન કહેવાય.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

પ્રભુનું યંત્ર

સ્વજન : ‘આપણને આત્માની સ્થિતિનું ભાન થતાં તે હેતુની સ્પષ્ટ સ્થિતિનું ભાન થાય અને એમ આપણે યંત્ર બનીએ છીએ.

શ્રીમોટા : આવું જ્યારે થાય ત્યારે યંત્ર બનીએ. ભગવાનના ખરેખરા આપણે મિડિયમ બની શકીએ.

તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

ભગવાનનાં દર્શન

સ્વજન : ‘પણેપણ તેવાં ભાગવતી કાર્ય થયા કરે તેનું નામ ભગવાનનું દર્શન.’

શ્રીમોટા : બસ. આ જ બરાબર.

સ્વજન : પછી બીજું આગળ છે કે ‘સ્વરૂપ ભગવાન એ મારો આત્મા છે, એવી ઊંડી અંતરની જ્ઞાનપૂર્વકની સમજ. સ્વરૂપ ભગવાન છે, એવો હૃદયમાં હૃદયથી જ્ઞાનભક્તિપૂર્વકનો

સ્વીકાર, પોતાની જાતની સંપૂર્ણ ઓળખ, એને સત્કર્મથી સંતોષવા એ જ એની સાચી સમજ.’

શ્રીમોટા : ‘હું છું’ એવું ભાન એને જાગી જાય છે. પછી એનું શરીર એક બે દિવસ સુધી ટકે છે એવા કોઈક દાખલા છે. આપણા જાણ્યામાં નથી. પણ એક બે દિવસ સુધી ટકે છે, એ માત્ર ચેતનના પ્રભાવને લીધે જ, પણ ત્યારે એને શરીરનું કોઈ કર્મ નથી. કુદરતી કર્મ-એકીબેકી જવાનું, જમવાનું, શ્વાસ લેવાનું પણ નહિ. શ્વાસ લેવાનું પણ નહિ સાહેબ. શ્વાસ પણ બંધ થઈ જાય સાહેબ. ઉત્તમ પ્રકારનું ધ્યાન થાય ત્યારે શ્વાસ ઓછો થઈ જાય. શ્વાસોશ્વાસ ઓછા થઈ જાય. ઓછા થઈ જવાનું કારણ શું ? અવેરનેસ સ્થૂળ-જળ, પૃથ્વીતત્ત્વમાંથી ખસી જાય. શરીરનું મહત્ત્વ જળ અને પૃથ્વીતત્ત્વને લીધે છે. એ એમાંથી નીકળી જાય એટલે પછી આપમેળે શ્વાસ ઓછા થાય.

મને અત્યારે દમ વધ્યો છે, કારણ કે જળ અને પૃથ્વી તત્ત્વમાં ખળભળાટ મચી ગયો છે.

શરીર જન્મ્યું ત્યારથી અત્યાર સુધી અન્નની, જળની અને પવનની ટેવો પડેલી છે. અને શરીરને એના વગર તો ઘણીવાર પણ ચાલી શકે નહિ. એ પછી એ સ્થિતિમાં શરીરને ટકવા માટે આ જોઈએ. તે ક્યાંથી આવે ? શરીરને ટકવાને માટે બીજો ખોરાક છે, તે વાતાવરણમાંથી શરીર ખેંચે છે. પોતાને પોષક તત્ત્વો વાતાવરણમાંથી પણ શરીર ખેંચી શકે છે. એની ઈચ્છાશક્તિ જોઈને ! પણ એ ઈચ્છા જ વધારે પ્રવર્તમાન હોતી નથી.

નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં કોઈ જાતની ઈચ્છા હોતી નથી.

એટલે શરીર ટકતું નથી. અને બીજું કારણ એ છે કે હજુ આપણું માનવનું શરીર એવા પ્રકારનું ડેવલપ-(વિકાસ) થયું નથી કે એ સ્થિતિમાં રહી શકે. નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ કાયમ રહે અને શરીર પણ રહે એવા પ્રકારની અવસ્થા હજી સુધી સધાઈ શકી નથી. એવી સ્થિતિ થાય તો માણસને માટે એમ કહી શકાય કે ઈચ્છે ત્યાં સુધી જીવી શકે. કદાચ એનું મરણ શક્ય ના થાય. એવી જીવનની પોસિબિલિટી-(શક્યતા) ખરી. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં હોવા છતાં શરીર એનું ટકી શકે. આહાર વિના પણ ટકી શકે, કારણ કે ત્યાર પછી નિર્વિકલ્પ થાય અને સમાધિ થાય. જો સમાધિની સ્થિતિ ઊતરી જાય પછી પણ એ સમાધિની સ્થિતિ એને રહે. કાયમ રહે અને શરીર રહે ત્યાર પછી જે જોઈતું હોય તે એ વાતાવરણમાંથી આપમેળે લઈ શકે, પણ અત્યાર સુધી આપણા દેશમાં એ પ્રયોગો કોઈએ કર્યા હોય એવું લાગતું નથી, કારણ કે ઉપનિષદોમાં, વેદમાં કે કોઈ ઠેકાણે દાખલા મળતા નથી. આ કહું છું તે વાંચન દ્વારા નહિ, પણ કોઈક વાર કોઈ વિધાન-(શાસ્ત્રાજ્ઞા) મળે તો પૂછીગાછીને પણ જાણવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ એવા દાખલા હજી મળ્યા નથી.

શ્રીઅરવિંદને ત્યાં પણ શ્રીમાતાજીએ છેલ્લી વખતે બહુ દુઃખ વેઠેલું. પછી મરી ગયેલાં. અને કંઈ પણ આહાર વિના પણ એમનું શરીર કંઈ ટકતું ન હતું. સુપ્રામેન્ટલ-(અતિમનસ)નો એમને અનુભવ થયેલો છે-એમ એમના સામયિકમાં આવતું હતું, પણ સુપ્રામેન્ટલ અનુભવ જ્યારે થાય ત્યારે શરીર નીરોગી રહે. એનું શરીર રોગવાળું મરે નહિ.

મરણની સ્થિતિમાં રોગવાળું શરીર રહે નહિ, નીરોગી રહે અને હંમેશાં જુવાન રહે, પણ એને તો જાણે કે હું બાકાત રાખું. પણ નીરોગીપણાનું તો એ લોકો કહે છે. મને ખબર નથી. હું તો કહું છું કે શરીર છે તે શરીર બગડેય ખરું અને સુધરેય ખરું. શરીરનો ગુણધર્મ છે બગડવાનો-સુધરવાનો. બને ત્યાં સુધી તંદુરસ્ત રહે તે વધારે સારું. તે વળી ઈચ્છવા જોગ, પણ બધાંનું એમ રહે જ એમ કહી શકાય નહિ. આ પ્રકૃતિ તત્ત્વની અંદર જ્યાં સુધી આપણે છીએ ત્યાં સુધી. એ પણ એમાં એક પોસિબિલિટી-(શક્યતા)નું આપણે અનુમાન કરી શકીએ.

આધ્યાત્મિક સ્થિતિમાં કે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે શરીર ટકતું નથી, કારણ કે શરીર એવી સ્થિતિ માટે ટેવાયેલું નથી. આહાર, પવન અને પાણી-એ ત્રણેય જોઈએ. એ ત્રણે વિના ટકવા બિલકુલ ટેવાયેલું નથી. એ એનાં જરૂરનાં અંગો છે. તે એને ત્યાં મળે નહિ. વાતાવરણમાંથી લેવાની ઈચ્છા શક્તિ એની છે નહિ. અને વાતાવરણમાંથી લઈને એ જીવે છે એમ કહેવાયું છે ખરું. વાતાવરણમાંથી માણસો પોતાનું શરીર જે જોઈએ છે તે ચૂસી શકે છે, પણ અત્યાર સુધી એવા પ્રયોગો થયેલા હોય કે એવા માણસોનાં જીવન દૃષ્ટાંતો હજુ સુધી મોટે ભાગે મળતા નથી. જોકે એવું મેં સાંભળેલું છે ખરું.

એમ કદાચ હોય તોપણ જ્યાં સુધી આપણા ઉપયોગમાં ના આવતું હોય ત્યાં સુધી એ સત્ય આપણને અલભ્ય જ છે

એમ જ ગણાય. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં શરીર ટકતું નથી એનું કારણ એ કે આહાર, પાણી અને પવન એ ત્રણનો અભાવ થઈ જાય છે. અને બીજું એનામાં ચેતનનો પ્રવાહ તો સતત પ્રગટેલો હોય છે જ. ચેતનનો પ્રવાહ તો બધાંમાં હોય છે, તેમ છતાં માણસો મરી જાય છે. માણસો મરી જાય છે કેમ કે એનામાં ચેતનનો પ્રવાહ ન હતો. ભલે ન હતો, પણ પ્રકૃતિની સ્થિતિમાં ચેતન તો એનામાં હતું, હતું ને હતું જ. તેમ છતાં માણસો મરી જાય છે, તો એમાં અને પેલામાં ફરક એટલો જ કે પેલી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જે ચેતન છે તે ચેતન તદ્દન ઊર્ધ્વ પ્રકારનું, દિવ્ય પ્રકારનું અને દેવી પ્રકારનું ચેતન છે. જ્યારે સામાન્ય માંદો પડે અને મરી જાય ત્યારે જે ચેતન છે તે પ્રકૃતિના પ્રકારનું છે. પેલું પ્રકૃતિના પ્રકારનું ચેતન નથી. એટલો ફરક છે. એ ફરક હોવા છતાં, એની હાજરી હોવા છતાં, એવું દિવ્ય ચેતન હોવા છતાં, શરીર કેમ પડી જાય ? એમ સવાલ પૂછે છે, તો કહે શરીર એ જ માત્ર દિવ્ય ચેતન છે એમ નહિ કહી શકાય. શરીર આધારને માટે બરોબર છે, પણ દિવ્ય ચેતનના આધારને માટે શરીર જોઈએ જ એવું કાંઈ નથી.

તે અમુક દિવસો સુધી-ત્રણેક દિવસો રહે-આહાર, પાણી અને હવા. એના વિના એક દિવસ રહે, બે દિવસ રહે-એમ ટેવ પાડે અને સમાધિમાં રહે. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં નહિ-સાકાર સમાધિમાં રહે. આહાર, પાણી અને હવા એ ત્રણે વિના માણસ રહેવાની ધીરે ધીરે ટેવ પાડે. જો આવો અભ્યાસ

પાડે તો નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ઘણો લાંબો ગાળો શરીર ટકી રહે ખરું. આ તો બધી અનુમાનની વાતો છે. આવા પ્રયોગો થવા જોઈએ ખરા. આપણા દેશમાં આવા પ્રયોગો કરનારા નીકળશે ખરા.

તા. ૨૮-૪-૧૯૭૫

-એ સમાધિ નથી

સ્વજન : મોટા, ઘણા માણસો ખાડો કરીને વીસએકવીસ દિવસ સુધી દટાઈ રહે છે.

શ્રીમોટા : એ તો સમાધિ નથી. પ્રાણાયામની સ્થિતિ છે. પ્રાણાયામ શીખેલા હોય ત્યારે પોતે પોતાના પ્રાણને અથવા શ્વાસને સમ કરીને બેસી જાય. પછી એ સ્થિતિમાં રહી શકે. એમાં પ્રાણાયામ અને હઠ બેય છે. એમાં બે યોગનું મિશ્રણ છે, પણ મને તો એ જ ખોટું લાગે છે કે એને બેસાડવાની જરૂર શી છે ? એવી રીતે એની પ્રખ્યાતિની મહેચ્છા શું કામ જાગે છે ? એ જ બતાવે છે કે એ જીવદશાનો માણસ છે. શું કરવા એને પ્રયોગ કરવાની જરૂર ? કેમ કે મને આટલું આવડે છે, હું આમ છું, તેમ છું, એ બતાવવાની જરૂર. એ એક પ્રકારનો અહમ્ છે. કોઈ પ્રસંગ એવો બની જાય કે આપમેળે ઘર પડી ગયું અને શરીર દટાઈ ગયું ત્યારે એવી સ્થિતિમાં રહે એ બરોબર છે, પણ પ્રયોગ કરીને બતાવવાને માટે આવું શું કરવા કરવું પડે ? દુનિયાને માનવું હશે તો માનશે અને નહિ માનવું હોય તો નહિ માને.

એ મને તો જાણે કે હુકમ મળેલો કે મળ જમવો અને

પેશાબપાણી પીવું, પણ એનાથી મારું શરીર ટકેલું. બહુ સારી રીતે ટકેલું. અને સ્ફૂર્તિ પણ રહેલી, પણ હજુ મનમાં મને ગેડ બેઠેલી નથી, કેમ કે મળની અંદર તો ખોરાકનાં તત્ત્વો તો હોય નહિ. પેશાબની અંદર તો સમજ્યા કે પાણીનું તત્ત્વ ખરું, પણ બીજાં ઝેરી તત્ત્વો પણ પેશાબમાં હોય.

તા. ૨૮/૨૯-૪-૧૯૭૫

સ્વજન : (ધીરજબહેન) મોટા, એ ખવાતું ?

શ્રીમોટા : એ તો એવું કે ઘૃણા કાઢવી. ઘૃણા એટલે તો સમજાયને ? મને હુકમ થયેલો તે હુકમની અંદર હું તર્ક વિતર્ક કે શંકા કુશંકા કરું નહિ. ગમે તે થાય તોપણ એ પ્રમાણે વર્તવાનું જ. પણ નભેલો ખરો. તેમ જ સ્ફૂર્તિ પણ સારી રહેલી. અને હજુયે મને સમજણ નથી પડતી કે કેવી રીતે ટકાયું ? એવી રીતે હોય કે શરીરની અંદર રહેવાથી કરીને શરીરનો થોડો ભાગ અંદર એવો કંઈક ભળેલો હોય અને એનાથી કરીને પોષણ તત્ત્વ મળતું હોય, પણ મને બુદ્ધિપૂર્વક હજુ સમજણ નથી પડતી. પણ શરીર મારું ટકી રહેલું અને કોઈ જાતની અવક્રિયા થયેલી નહિ. અને એને લીધે તો મને મળ્યા રામ.

તા. ૨૮-૪-૧૯૭૫

સમય સંદર્ભ

સ્વજન : મોટા, કાલે તમે કહેતા હતા કે આ જે કંઈ બધું થઈ રહ્યું છે તેમાં આપણે બધાં ઝાણું કંઈ કરી ના શકીએ.

શ્રીમોટા : ઝાણું કોણ કરી શકે ? કેમ કે કાળ ભગવાન પણ જેને વશ છે. સામાન્ય રીતે તો એમ જ કહેવાય કે

આપણે બધાં તો એનાં રમકડાં છીએ. કાળ ભગવાન તો ભગવાનની અંદર જ સમાઈ ગયેલો છે.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

સ્વજન : જેણે માસ્ટરી મેળવી હોય તે પર જઈ શકે ?

શ્રીમોટા : હા, દા.ત., એવો દાખલો આપેલો છે આપણા મહાત્મારતમાં, ભીષ્મપિતામહ છે તે કાળને થંભાવી રાખે છે કે હમણાં નહિ જઉં. કંઈ દક્ષિણાયન થશે ત્યારે જઈશ. ત્યાં સુધી બાણશય્યા ઉપર સૂવે છે. આ પણ પ્રતીક છે. બાણશય્યા ઉપર સૂવે છે એટલે કે જીવનનાં અનેક સંભારણાંઓ-અનેક કાળના અનેક જન્મોનાં સંભારણાંઓ તે વખતે પ્રગટે છે અને એની ઉપર એ સૂઈ જાય છે, પણ નિશ્ચિંતતાથી, શાંતિથી. ભીષ્મપિતામહ તો જ્ઞાની પુરુષ હતા. ત્યાં બાણશય્યા ઉપર સૂવે છે તેવું બતાવે છે, કેમ કે અનેક જન્મોનાં આવાં સંભારણાં એ સુખદ નથી. અનેક જન્મોના સંસ્કાર ત્યારે જાગે છે.

જ્યારે આપણું શરીર પણ મરવાનું થાય છે ત્યારે એ સંસ્કારો એ રીતે જાગતા હોય છે. કોઈક કહે છે કે ક્ષણમાં જ ભૂલી જાય છે, પણ એ ક્ષણમાં પણ હજારો લાખોવાર જન્મી જતા હોય છે. ઘણાંને એમ લાગે કે કોઈક માણસ એક ક્ષણમાં જ ગુજરી ગયો હતો ? એક ક્ષણમાં પણ કેટલીય વાર હજારો, લાખો સંસ્કારો સ્ફુરી જતા હોય છે.

જ્યારે અનુભવીએ તો એમાં પોતે બીજાનામાં ઓતપ્રોત થવાનું છે. બીજાને ભેળવવાના છે કે ગળાવવાના છે. તે જે સ્વભાવ એ જ્યારે સહિદ્યમેશન-(ઊર્ધ્વગામી) થાય ત્યારે એ પોતે પ્રસરે છે આપમેળે બધાંમાં. એને કોઈ કોઝ-(કારણ)ની

જરૂરિયાત નથી હોતી. આપણામાં તો સંસ્કારો પ્રમાણે એ જાગે. અથવા તો એના શરીરના ગુણધર્મો પ્રમાણે જાગે. જ્યારે પેલામાં (અનુભવીમાં) એ સ્વયંભૂપણે જાગે છે. એમ થતું જ રહે. જેમ સૂર્ય ચંદ્ર આપમેળે ઊગ્યા કરે છે. એ નિત્યનો કાર્યક્રમ છે. એમ કુદરતી રીતે-કુદરતીપણે બધાંમાં પ્રસરવા માટેનું એક સાધન છે. જીવનમાં જ્ઞાનપૂર્વકનું સાધન એને થઈ પડે છે. જ્યારે શરીરાતીત, ઈંદ્રિયાતીત થઈ જાય છે પછી પ્રસરવાને માટે એને શરીરની ઈંદ્રિયોની જરૂર રહેતી નથી.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

સ્વજન : મોટા, ઘણું ખરું સંધ્યાકાળે અમુક કાર્ય કરવાનું હોય છે, દિવસ અને રાતની વચ્ચેનો સમય પસંદ કરવા પાછળનો હેતુ શો ?

શ્રીમોટા : એટલે એ એમ છે કે એનું મિલન થાય છે અને જેવી રીતે સંધ્યાકાળ-તેવી રીતે પ્રાતઃકાળ. તે મિલન છે-એ સાંકેતિક છે. બેનું-જ્ઞાન અને અજ્ઞાન-ઉષા અને અંધકાર-એવાં બે જ્યાં જોડકાંઓ છે. એનું જ્યાં વિલીનીકરણ થાય છે, એ જ્ઞાનનો ઉદય છે. એવી રીતે એ કાળે જ એ જે વિલીનીકરણ થાય છે તે કાળે આપણે જો સાધન કરીએ. જેમ વધારે ને વધારે ઊંચાઈએ જઈએ તો ઓછામાં ઓછા વિચાર આવે છે. કોઈ ઝાઝા વિચાર ત્યાં હોતા નથી. વૃત્તિઓ સ્ફુરતી નથી. એવી રીતે આવા સમયમાં જો કોઈ સાધન કરીએ તો વધારે દઢીભૂત થાય છે. એટલા માટે એવું કહેલું. પણ એમાં કોન્શ્યસનેસ-(સચેતનતા) અવેરનેસ-(સભાનતા) જોઈએ. દા.ત., ઘણી ઊંચાઈએ ગયા અને તમારી જો અવેરનેસ ના

હોય તો તમને એનો લાભ ના મળે. અવેરનેસ એ દરેક કામમાં જરૂરની છે. એ તો દરેક ક્ષેત્રમાં, રોજબરોજના-નિત્યના વહેવારનાં કર્મમાં પણ એની અવેરનેસ આપણને જોઈએ. અને એ રહેતી જ હોય છે, કારણ કે એ આપણા જીવનના વહેવારનું-ગરજનું-સ્વાર્થનું કંઈ કામ હોય છે તો અવેરનેસ આપમેળે રહે છે. એ રીતે પેલું સાધન કરતાં જો ખરેખરી ઉત્કંઠા પ્રગટેલી હોય તો તો અવેરનેસ રહે છે, પણ એવી ઉત્કંઠા નથી પ્રગટેલી હોતી અને માત્ર આપણે કરવું છે અને કર્યા કરો એવી રીતે જો કર્મ થયા કરે તો અવેરનેસ નથી રહેતી. ત્યારે સાધનના અભ્યાસમાં જો એની અવેરનેસ અને હેતુ એ બે જીવતાજાગતા ના રહેતા હોય તો તેનો એટલો લાભ નહિ મળે.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

શ્રીમોટા : : ચંદ્રને લીધે-આપણા મન ઉપર-મગજ ઉપર એની અસર થાય છે. જેનામાં જરા જેટલું ગાંડપણ હોય તેને વિશેષ થાય છે. બાકી, આપણને દરેકને થાય છે. ચાંદની-પૂનમની ચાંદની જોઈને પ્રસન્નતા અને શાંતિ દરેકને લાગે છે.

સ્વજન : તે ગાંડપણ કેમ વધતું હશે, મોટા ?

શ્રીમોટા : એનું કારણ છે. ચંદ્રમાનાં 'રેઝ'-કિરણો તે શાંતિ આપનારાં છે. સૂરજનાં કિરણો છે, તે ગરમી આપનારાં છે. એ એટલી શાંતિ નહિ આપે.

સ્વજન : પૂનમને દિવસે જ કેમ ગાંડપણ જાગતું હશે ?

શ્રીમોટા : પૂનમને દિવસે તો પૂર્ણ ચંદ્રમા હોય અને એનાં કિરણો પેલા ગાંડા માણસમાં-શાંતિનો જ પ્રકાર છે. ઊભરો લાવે.

સ્વજન : ગાંડપણ એ શાંતિનો પ્રકાર છે, મોટા ?

શ્રીમોટા : આમ શાંતિનો પ્રકાર નહિ, પણ મન એનું વધારે ઊભરાયને ! રીઝનિંગ ઘણું ઓછું થઈ જાય. આપણને પણ જે વખતે શાંતિ હોય એટલે રીઝનિંગ-તર્ક વિતર્ક વગેરે આપણામાં હોય નહિ. ચંદ્રને પૃથ્વીની સાથેનો સંબંધ છે. પૃથ્વીની આગળ પાછળ ફરે છે. આપણે તો બધાં કહે છે કે પૃથ્વીમાંથી એક ટુકડો છૂટો પડીને ચંદ્રમા થયેલો. એ ગમે તે હોય, પણ એટલી વાત ચોક્કસ છે કે પૃથ્વીની આગળ પાછળ ચંદ્ર ફરે છે. એટલે પૃથ્વીની સાથે ચંદ્રનો સંબંધ છે એ ચોક્કસ. જેમ માને બાળકની સાથે સંબંધ છે, એટલે બાળક માને વળગીને રહે છે, તેવી રીતે ચંદ્રમા પૃથ્વીને વળગીને રહે. પૃથ્વી ઉપર, વનસ્પતિ ઉપર, બધાં ઉપર ચંદ્રમાની ઘણી અસર છે. આપણા કરતાં વનસ્પતિ ઉપર ચંદ્રમાની અસર દેખીતી રીતે વધારે છે. પાણી ઉપર અસર એટલા માટે કે ખેંચાય છે. ભરતી ઓટ દરિયામાં થાય છે તે ચંદ્રમાને લીધે.

સ્વજન : ગાંડપણ વધે એ જને !

શ્રીમોટા : (હસીને). એ તો જેનામાં ગાંડપણ આવી ગયેલું હોય. જરા ચસકી ગયેલું હોય તેને વિશેષ થાય. બાકી, આપણને શાંતિ લાગે. પૂર્ણ ચંદ્રમા હોય. તેની ચાંદની એટલી બધી ખીલેલી હોય કે તેને જોઈને આનંદ થાય છે. શાંતિ લાગે છે, પણ લાંબો વખત ટકતી નથી, કારણ કે બીજા વહેવારમાં માણસ પડી જાય છે એટલે પછી ટકે નહિ. એટલે પછી એના તર્ક વિતર્ક, વિચારો, વૃત્તિઓ આવ્યા કરે, પણ જ્યારે જ્યારે ચાંદનીમાં એ જુએ ત્યારે ચાંદનીનો પ્રભાવ એના ઉપર પડે છે. એ વિજ્ઞાનથી સાબિત થયેલી હકીકત છે. વનસ્પતિ ઉપર

ચંદ્રમાની અસર છે એટલું જ નહિ પણ આ બહેનોના ગર્ભાશય ઉપર પણ એની અસર પડે છે.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

સ્વજન : યુરોપમાં સારા ખેડૂતો-સારા માળીઓ હોય એ ચંદ્રમાનો બરોબર ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે ચંદ્રમા વૃદ્ધિ પામતો હોય ત્યારે જ રોપા રોપે. એટલે છોડવાઓ જલદી મોટા થાય.

શ્રીમોટા : ખાસ કરીને તેરસ-ચૌદશે-પૂનમે શરૂ કરે તો વધારે સારું. અથવા તો શરૂઆતથી જ કરે. સુદમાં જ રોપે. વાવણી લોકો સુદમાં કરે છે. વદમાં કે અમાસે ના થાય. એટલે ચંદ્રમાની જે અસર છે-સારામાં સારી-એ સુદમાં હોય છે. વદમાં નથી હોતી.

પૃથ્વીની ઉપર પાંચ માઈલ સુધી પૃથ્વીનું વાતાવરણ છે અને તેના ઉપર પણ છે. તેના ઉપર જે પ્રદેશ છે. પૃથ્વીની ઉપર જે પાંચ સાત માઈલ ઉપરનો વિસ્તાર છે તેમાં અને તેના ઉપર પણ, તે દરેક નાદ જુદા જુદા પ્રકારનો છે. તે આકાશનો છે. એ અનુભવમાં આવે છે. જે તે નાદમાં માણસ તલ્લીન થાય છે, જેમાં માણસ તલ્લીન થઈ જાય છે, ડૂબી જાય છે. એ નાદ એટલો બધો મધુર હોય છે કે સાંભળવામાં તલ્લીન થઈ જાય છે. અનુભવના પ્રદેશમાં જઈએ ત્યારે તટસ્થતા-સાક્ષીપણું ના હોય તો નહિ ચાલી શકે.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

વિવિધતા વિસ્તાર

સ્વજન : પૃથ્વી ઉપર વિવિધતા અને વિસ્તાર છે. વિવિધતા અને વિસ્તાર થાય તેમ સંકોચાવાનું પણ નહિ હોય.

શ્રીમોટા : બાજુમાં હોય જ. એક જાતનું કે બીજી જાતનું કોમન જ રહ્યા કરવાનું. દુનિયાભરમાં મનુષ્યજાતિમાં, મનુષ્યમાં, મનુષ્યયોનિમાં ઘર્ષણ એ સ્વાભાવિક છે અને એ સ્વાભાવિકતા દરેક માણસ લઈ શકતો નથી. અને એમાં પછી એને દુઃખ લાગે છે, ક્લેશ થાય છે, ચિંતા થાય છે, ફિક્કર થાય છે અને સંઘર્ષણ થાય છે.

પશુયોનિમાં, જળચરયોનિમાં એ બધાંમાં-જે સંઘર્ષણ છે તે આપણે જોઈ શકતાં નથી. આ જેવું વિવિધતાભર્યું એવું આપણે જે સમજી શકીએ છીએ એવું એ લોકો સમજી શકતા નથી, કારણ કે એવું એમનું મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહમ્ વગેરે ડેવલપ-(વિકસેલાં) થયેલાં નથી. એટલે મૂઢતાથી અનુભવે છે. એટલો જ ફરક છે. આ પૃથ્વી ઉપર જેટલા જેટલા જીવલોક છે, તે દરેકની અંદર સંઘર્ષણ તો રહેલું જ છે.

સ્વજન : તો સંઘર્ષણની પાછળ ભગવાનનો હેતુ શો હશે ?

શ્રીમોટા : ભગવાનને એમાં કંઈ લેવા દેવા નથી. દા.ત., માણસો. આપણે તો માણસોની અંદર જે પ્રકૃતિના ગુણધર્મ રહેલા છે. સતઅસત, નીતિઅનીતિ, પાપપુણ્ય, એ એકબીજાથી કોન્ટ્રાડિક્ટરી-(પરસ્પર વિરોધી) છે. એને લીધે જ ઘર્ષણ થાય છે. મનુષ્યના જીવનની રચના જ એવા પ્રકારની છે કે એની અંદર જે દ્વંદ્વ આવેલાં છે, તે દ્વંદ્વને કારણે તેને ઘર્ષણ થયા જ કરે. તો કહેશે કે દ્વંદ્વો કેમ છે ? કેમ કે આ જેમ સત-અસત, પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ બે તત્ત્વો સાથે ને સાથે જ છે.

એક ચેતન અને ચેતનનું બીજું રૂપ પ્રકૃતિ-ચેતનમાંથી જ પ્રકૃતિ જન્મેલી છે. જેમ સ્થૂળભાવ-સ્થૂળ-સ્થૂળમાંથી સ્થૂળમાં ચેતન વિશેષપણે અવતરે છે ત્યારે તે તે પ્રકારના ગુણધર્મ એને લાગે છે. ઝાડમાં ઊતરે તો ઝાડના ગુણધર્મ એને લાગ્યા. એવી રીતે એ પ્રકૃતિમાં ચેતન અવતર્યું. પ્રકૃતિરૂપ થઈ ગયું ત્યારે પ્રકૃતિના ગુણધર્મ એને લાગે. એટલે એ દ્વંદ્વ છે. એ દ્વંદ્વને કારણે સંઘર્ષણ એને આપમેળે થયા જ કરે છે. એનો કોઈ હેતુ નથી. હેતુ જો જોવા જઈએ તો વિકાસનો છે. સંઘર્ષણને લીધે જ માણસ ઘણું વિચારતો થાય પણ એ તો બહુ થોડા જીવો એવું કરી શકે છે. બાકી, બીજા જીવો તો સંઘર્ષણને લીધે ચિંતા, ફિકર, એમાં જ રહ્યા કરે છે, પણ એનો ઉપાય શોધે નહિ. આ તો એમાંથી ઊતરીને, એના મૂળમાં ઊતરીને એના તત્ત્વને અનુભવવા માટેની તમન્ના, જિજ્ઞાસા કોઈકને જ થાય છે, કોઈકને જ, જવલ્લે જ-કોઈક સદ્ભાગી જીવને જ થાય છે.

તા. ૨૯-૪-૧૯૭૫

શ્રદ્ધા

સ્વજન : મોટા, શ્રદ્ધા વિશે આપે લખ્યું છે કે ગમે તે થાય પણ મારી શ્રદ્ધા ના ખૂટજો. શ્રદ્ધા બિલકુલ ના ખૂટવી જોઈએ. એટલે અંદરનું જે વહેણ છે તે ચાલુ રહેવું જોઈએ ?

શ્રીમોટા : ચાલુ રહેવું જોઈએ અને જીવતુંજાગતું, ચેતનાત્મક રહેવું જોઈએ. છે તો ખરું-અંદર એની પોટેન્શિઆલિટી-(શક્તિમત્તા) છે, પણ એ આપણા અનુભવમાં

આવવું જોઈએ. જેમ આપણી પાસે લાખ રૂપિયા હોય પણ આપણને એ લાખ રૂપિયાની કોન્શ્યસનેસ ના હોય, અવેરનેસ ના હોય, તો એ રકમ હોય કે ના હોય તે બધું સરખું છે. એવી રીતે શ્રદ્ધા એ આપણામાં છે ખરી. અને એની જો અવેરનેસ જાગી જાય અથવા તો કામમાં એ આવ્યા કરે છે એવો અનુભવ ચારપાંચ વખત થાય તો પછી એની આપણને ટટારી, હોશિયારી, ખબરદારી-આ બધા ગુણ એમાંથી ફલિત થતા આપણે અનુભવી શકીએ છીએ.

તા. ૨૮-૪-૧૯૭૫

॥ હરિ:ૐ ॥

॥ हरिःॐ ॥

सूचिपत्र

अतिमानस-१२८	ईंदुकाका (ईंद्रवदन शेरदलाल)-७०
अतिसुभशंकर त्रिवेदी-८७	उत्कृति-८२
अद्वैत-द्वैत-८६	उषानुं महत्त्व-१३४
आध्यात्मिक विज्ञानमां तुलनात्मक अभ्यास-५४	उथलपाथल-५२
अनुपमराम लड्डे-८१	अेकाग्रतानो विस्तार-१३
'अनुभव'ओ विशेष स्पष्टता-६२	करांथी-६६
-नी जुदा जुदा क्षेत्रमां म६६-७७, ७८	कर्म स्वीकारनो छेतु-१२२
-नी प्रकृति-५, ६	कर्मनी रीत-२६, २७
-नी छाजरी-१२	कर्मनुं परिणाम-१२०, १२१
-नुं विशिष्ट लक्षण-५५	कणियुगनां लक्षण-५८
-ने शास्त्रनो आधार-६१	कुलार्क (प्रिन्सिपाल)-८७
-नो प्रयोग-१०	काका साडेभ-१०६
अमेरिका-५३, ५४	काठियावास-६८
अमृतलाल ठक्कर (ठक्करबापा)- ४२, ६७, ६८, ७१, १०६	काण साथे काम-३१, ३२
अरविंद (श्री)-६२, १०२, १२८	काणना त्रण तभक्का-५८
अशरीरी श्रवसृष्टिनुं कार्य-७८, ८०	कांटावाणा साडेभ (के. अेम. कांटावाणा)-१०, ७०
आजनुं कोलेज शिक्षण-५६	कुंभमेणो-६५
आजुमां उपनिषद शिक्षण-१६	कृष्ण-५४, ६४, ७८, १२६
आनंद केवी रीते मणे?-१००	कृष्णनुं कार्य-६३
आश्रम (हरिजन)नां बाणको माटे झाणो-६६, ६७, ६८	गांडपण-१३५, १३६
ईन्कार-३७	गांधीश्र-६६
ईंग्लैंड-५४	गिरनार-११
	गुजरात-४१, ६६
	गुरुमहाराजनो छुकम (१८४२मां)- ६६

ચંદ્રની અસર-૧૩૭
 ચીન-૫૨
 યૂનિયો (શ્રીમોટા)-૧૫, ૭૨, ૭૪,
 ૧૦૬
 યૂનીભાઈ ભગત (શ્રીમોટા)-૩૧,
 ૪૧, ૬૯
 ચેતનનું અવતરણ-૫૧
 'જન્મભૂમિ'-૬૯
 જય (પ્રભુથી)-૧૦૨
 જર્મની-૫૧ થી ૫૪
 જીવન-અનંત-૧૨૧
 જાતીયવૃત્તિ-૧૧૩
 જૈન-૭૮
 જાપાન-૫૧ થી ૫૪
 જિજ્ઞવિષા-૪૯
 તટસ્થતા-૩૬
 તલસાટ (શ્રીમોટાનો)-૬૪
 ત્રિગુણ-૧૧૩
 ત્રિયિ-૬૬
 દર્શન-૧૨૬
 દેશ-કાળ સમજવાની રીત-૧૨૦
 દેશની ચિંતા-૧૧૯
 ધીરજબહેન-૧૩૨
 નડિયાદ-૧૧, ૧૦૩
 નરગિસ-૧૦૬
 નરસિંહરાવ દિવેટિયા-૭૨
 નંદુભાઈ-૬૭, ૭૧
 નિમિત્ત(અનુભવીનું જ)-૮૫, ૮૮

નિમિત્ત-વલણનો ભેદ-૮૯
 નિર્વિકલ્પ સમાધિ-૧૨૮
 પરમહંસના પ્રકાર-૧૦૨, ૧૦૩
 પરાવલંબનનું લક્ષણ-૧૧૧
 પાંચ તત્ત્વોની ખિલવણી-૯૭
 પી.ટી.-૬૯
 પુનર્જન્મ (શ્રીમોટાની બાનો)-૭૨,
 ૭૪
 પૂના-૬૯
 પ્રકૃતિની ૫૬૩-૧૦૩
 પ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્મનું લક્ષણ-૧૨૩
 પ્રવચન-નહિ ?-૫૫
 પૃથ્વી ઉપર-૧૩૭
 -વાવણી-વાતાવરણ-વિવિધતા-
 વિસ્તાર-૧૩૭
 બનારસ-૭૨ થી ૭૪
 -યુનિવર્સિટી-૭૪
 બરોડા-વડોદરા-૯૧
 બાની અંતિમ સ્થિતિ-૭૩, ૭૪
 બાળકોની કેળવણી-૧૦૬, ૧૦૭
 બાળયોગી-૬૫
 બુદ્ધ-૬૩
 બૌદ્ધ-૭૮
 બ્રહ્મરાક્ષસનો પ્રસંગ-૮૦
 ભક્તિ-જ્ઞાનનો સમન્વય-૮૨,
 ભગવતપ્રસાદ-૧૧
 ભગવાનનું અવતરણ-૫૧
 ભીષ્મપિતામહ-૧૩૩

ભૂતકાળના સંસ્કારો-૪૬, ૪૭

મદ્રાસ-૬૭

મરીનદ્રાઈવ (મુંબઈ)-૬૮

મસાણી (પ્રિન્સિપાલ)-૯૭

મહાભારત-૫૪, ૫૫

મળમૂત્રનો આહાર-૧૩૧

માતાજી (શ્રી)-૧૨૮

મુક્તિ એટલે શું?-૧૧૬

મુસલમાન-૭૮

મુંબઈ-૬૬, ૬૭

મૂળિયો (મૂળજીભાઈ ભગત)

(શ્રીમોટાના મોટાભાઈ)-૭૩,

૭૪

મોટા-ના પરણવાનો આગ્રહ-૧૦૫

-નું શિક્ષણ કાર્ય-૪૧, ૪૨

-નો કોલેજ પ્રસંગ-૯૭

-નો બાળપણનો પ્રસંગ-૧૫

મૃત્યુ-પુનર્જન્મ વચ્ચેનો ગાળો-૭૪,

૭૫

યથા મામ્નો અર્થ-૭૮

યુનિવર્સિટીમાં એકાગ્રતાનો પ્રયોગ-

૧૨, ૧૩

યુરોપ-૧૩૭

રશિયા-૫૨

રાજચંદ્ર (શ્રીમદ્)-૧૨

રામ-૬૩, ૧૨૬, ૧૩૨

રામકૃષ્ણ (પરમહંસ)-૧૦૮

રામાનુજાયાર્થ-૮૨

રામાયણ-૫૫

લાગણીનો ઉપયોગ-૧૧૨

વર્તમાનની વિલક્ષણતા-૨૫, ૨૬

-માં પુરુષાર્થ-૪૮

-માં ભાવિ-૪૯

વલ્લભાચાર્ય-૮૨

વાતાવરણમાં રહેલા જીવો-૭૯, ૮૦

વિચારો સાથે કડી ના જોડવી-૩૦

-સાથે વાત-૨૯

-સાથે વાત કરવાની રીત-૪૩, ૪૪

-ને જોવાનું પરિણામ-૩૪

વિવેકશક્તિની જાગૃતિ-૩૮

વિવેકાનંદ-૧૦૮

વિશ્વામિત્ર (ઋષિ)-૨૨

વૃત્તિ સામે વલણ-૧૨૨

-જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં-૧૧૮, ૧૧૯

શરીરધારી 'ભગવાન' નહિ-૨૨

શરીરનું સબ્લિમેશન-૬૨

'શેષ'નાગ-૨૦

શંકરાચાર્ય-૨૨, ૧૦૮, ૧૦૯

સત્યુગનું લક્ષણ-૬૧

સત્તાનો સંગ્રહ-૧૧૦

સદ્ગુરુ અને નિમિત્ત-૨૦

સભાનતાનો દાખલો-૧૫

સમયની સાપેક્ષતા-૨૫

સમાજની સ્થિતિ-૧૬, ૧૭

સમાધિ અને શરીરની સ્થિતિ-૧૨૮

સયાજીરાવ મહારાજ-૯૮

સર્વનું મૂળ-૩૮
સંગ્રામ-૫૨
સંધ્યાકાળનું મહત્વ-૧૩૪
સંસારનો સ્વીકાર-૧૦૭, ૧૦૮
સાક્ષિત્વ-(જીવદશામાં)-૩૬
સૂરજબા (શ્રીમોટાની બા)-૧૦૬
સોળ-કળા-૬૨

હાલનાં બાળકો-૫૦
હેબિટ-૧ થી ૩
હિટલર-૫૩
હિતુભાઈ (હિતેન્દ્ર દેસાઈ)-૭૦
હિમાલય-૮૩
હિંદુસ્તાન-૫૧, ૫૭, ૧૧૮

॥ હરિ:ૐ ॥

પૂજ્ય શ્રીમોટાના જીવનની મહત્વની તવારીખ

જન્મ : તા. ૪-૯-૧૮૯૮, ભાદરવા વદ ચોથ, સંવત ૧૯૫૪

સ્થળ : સાવલી, જિ. વડોદરા, નામ : ચૂનીલાલ,

માતા : સૂરજબા, પિતા: આશારામ, અટક : ભાવસાર.

૧૯૧૬ : પિતાનું અવસાન.

૧૯૦૫ થી ૧૯૧૮ : તૂટક અભ્યાસ-સાથે આકરી મજૂરી.

૧૯૧૯ : મૈટ્રિક પાસ.

૧૯૧૯-૨૦: વડોદરા કોલેજમાં.

તા. ૬-૪-૧૯૨૧: કોલેજ ત્યાગ.

૧૯૨૧ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ.

૧૯૨૧ : વિદ્યાપીઠનો ત્યાગ. હરિજન સેવાનો આરંભ.

૧૯૨૨ : ફેફડુંના રોગથી કંટાળીને ગુરુશ્વરની ભેખડ ઉપરથી આત્મહત્યાનો પ્રયાસ, દૈવી બચાવ, 'હરિ:ૐ' જપથી રોગ મટાડવાનો સફળ પ્રયોગ.

૧૯૨૩ : 'તુજ ચરણે' તથા 'મનને'ની રચના.

૧૯૨૩ : વસંતપંચમીએ પૂ. શ્રીબાળયોગીજી દ્વારા દીક્ષા. શ્રીકેશવાનંદ ધૂણીવાળા દાદાનાં દર્શને - સાંઈખેડા ગયા. રાત્રે સ્મશાનમાં સાધના અને દિવસભર પ્રભુપ્રીત્યર્થે હરિજન સેવા.

૧૯૨૬ : લગ્ન-હસ્તમેળાપ વખતે સમાધિનો અનુભવ.

૧૯૨૭ : હરિજન આશ્રમ, બોદાલમાં સર્પદંશ-પરિણામે 'હરિ:ૐ' જપ અખંડ થયો.

૧૯૨૮ : 'તુજ ચરણે' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૨૮ : પહેલી હિમાલય યાત્રા.

૧૯૨૮: સાકોરીના પૂ. શ્રીઉપાસની બાબાનું નડિયાદમાં આગમન, એમના આદેશ મુજબ સાકોરી જવું-ત્યાં મળમૂત્રની પથારીમાં સાત દિવસ.

૧૯૩૦ : મનની નીરવતાનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૦ થી '૩૨ દરમિયાન સાબરમતી, વીસાપુર, નાસિક અને ચરવડા જેલમાં. હેતુ-દેશસેવાનો નહિ, સાધનાનો. સખત પરિશ્રમ અને લાઠીમાર દરમિયાન પ્રભુસ્મરણ-મૌન. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા વીસાપુર જેલમાં સરળ ભાષામાં શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું વિવરણ લખ્યું-'જીવનગીતા'

૧૯૩૪ : સગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર.

૧૯૩૪થી ૧૯૩૯ દરમિયાન હિમાલયમાં અઘોરી બાવા પાસે જવાનું બન્યું, ધુંવાધારના ધોધની પાછળની ગુફામાં સાધના. ચૈત્ર માસમાં ૨૧ છાણાંની ૨૧ ધૂણી ધખાવી નર્મદાકિનારે ખુલ્લામાં શિલા ઉપર નગ્ન બેસીને સાધના, શીરડીના સાંઈબાબાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન-આદેશ-સાધનાના અંતિમ તબક્કાનું માર્ગદર્શન.

૧૯૩૯ : તા. ૨૯-૩-૧૯૩૯ : રામનવમી, સંવત : ૧૯૯૫ કાશીમાં નિર્ગુણ બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર. હરિજન સેવક સંઘમાંથી રાજનામું. 'મનને'ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન.

૧૯૪૦ : (તા. ૯-૯-૧૯૪૦) વિમાનમાર્ગે અમદાવાદથી કરાંચી જવાનો ગૂઢ હુકમ.

૧૯૪૧ : માતાનું અવસાન.

૧૯૪૨ : હરિજન સેવક સંઘમાંથી છૂટા થયેલા, છતાં હરિજન કન્યાછાત્રાલય માટે મુંબઈમાં ફાળો ઉઘરાવ્યો. બે વખત સખત પોલીસમાર-દેહાતીત અવસ્થાના પુરાવા.

૧૯૪૩ : ૨૪, ફેબ્રુઆરીમાં ગાંધીજીના પેશાબના ઝેરી જંતુઓનું પોતાના પેશાબમાં દર્શન. નૈમિત્તિક તાદાત્મ્યનો અનુભવ.

૧૯૪૫ : હિમાલયની યાત્રા-અદ્ભુત અનુભવો.

૧૯૪૬ : હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ મીરાંકુટિરમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૦ : દક્ષિણ ભારતના કુંભકોણમ્માં કાવેરી નદીને કિનારે હરિ: ઝું આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૪ થી સુરતના કુરુક્ષેત્રમાં એક ઓરડીમાં મૌનએકાંતનો આરંભ.

૧૯૫૫ : (તા. ૨૮-૫-૧૯૫૫) નડિયાદ, શેઠી નદીને કિનારે હરિ: ઝું આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૫૬ : (તા. ૨૩-૪-૧૯૫૬) સુરત, કુરુક્ષેત્રમાં હરિ: ઝું આશ્રમની સ્થાપના.

૧૯૬૨ થી ૧૯૭૫ : શરીરના અનેક રોગો-સતત પ્રવાસ સાથે ૩૬ અધ્યાત્મ-અનુભવ ગ્રંથોનું લેખન-પ્રકાશન.

૧૯૭૬ : ફાજલપુર-મહીનદીના કિનારે શ્રી રમણભાઈ અમીનના ફાર્મ હાઉસમાં તા. ૨૩-૭-૧૯૭૬ના રોજ માત્ર છ જણની હાજરીમાં આનંદપૂર્વક દેહત્યાગ. પોતાનું 'ઈંટ-ચૂનાનું સ્મારક ન કરવાનો આદેશ' અને આ નિમિત્તે મળેલી રકમનો ઉપયોગ દૂર ગુજરાતનાં પછાત ગામોમાં પ્રાથમિક શાળાના ઓરડાઓ બંધાવવાના લોકફાળામાં કરવાની સૂચના.

॥ હરિ: ઝું ॥

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.
મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.
સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.
નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.
મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.
જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.
દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.
જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.
મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

पूज्य श्रीमोठानां पुस्तकां

१. मनने (पद्य)
 २. तुष्ट यरझे (पद्य)
 ३. हृदयपोकार (पद्य)
 ४. ज्वनपगले (पद्य)
 ५. श्रीगंगायरझे (पद्य)
 ६. केशवयरझेकमणे (पद्य)
 ७. कर्मगाथा (पद्य)
 ८. प्रथामप्रवाप (पद्य)
 ९. पुनित प्रेमगाथा (पद्य)
 १०. ज्वनसंग्राम (पत्रो)
 ११. ज्वनसंदेश (पत्रो)
 १२. ज्वनपाथेय (पत्रो)
 १३. AT THY LOTUS FEET
 (‘तुष्ट यरझे’नो अनुवाद)
 १४. ज्वनप्रेरेश (पत्रो)
 १५. TO THE MIND
 (‘मनने’नो अनुवाद)
 १६. ज्वनपगरश (पत्रो)
 १७. ज्वनपगथी (पत्रो)
 १८. ज्वनमंडाश (पत्रो)
 १९. ज्वनसोपान (पत्रो)
 २०. ज्वनप्रवेश (पत्रो)
 २१. ज्वनगीता (गद्य-पद्य)
२२. ज्वनपोकार (पत्रो)
 २३. आर्नपोकार (प्रार्थना)
 २४. छरिज्ज संतो (गद्य-पद्य)
 २५. Life's Struggle
 (‘ज्वनसंग्राम’नो अनुवाद)
 २६. ज्वनमंथन (पत्रो)
 २७. ज्वनसंशोधन (पत्रो)
 २८. नर्मदापडे (पद्य)
 २९. ज्वनदर्शन (पत्रो)
 ३०. ज्वनपराग (सारसंयय)
 ३१. अन्यासीन (पद्य)
 ३२. जिज्ञासा (पद्य)
 ३३. ज्वन अनुभव गीत (पद्य)
 ३४. ज्वनलघक (पद्य)
 ३५. ज्वनलाडरि (पद्य)
 ३६. ज्वनस्मरश (पद्य)
 ३७. श्रद्धा (पद्य)
 ३८. भाव (पद्य)
 ३९. ज्वनरिसांश (पद्य)
 ४०. निमित्त (पद्य)
 ४१. रागद्वेष (पद्य)
 ४२. ज्वनआहुंलाह (पद्य)
 ४३. ज्वनतप (पद्य)
४४. ज्वनसौरभ (पद्य)
 ४५. ज्वनस्मरश साधना (पद्य)
 ४६. ज्वनरंगत (पद्य)
 ४७. ज्वनमथाभाश (पद्य)
 ४८. कृपा (पद्य)
 ४९. स्वाथ (पद्य)
 ५०. श्रीसद्गुरु (पद्य)
 ५१. ज्वनकथनी (पद्य)
 ५२. प्रेम (पद्य)
 ५३. ज्वनसंधन (पद्य)
 ५४. मोड (पद्य)
 ५५. गुणविमर्श (पद्य)
 ५६. ज्वनपगहंडी (पद्य)
 ५७. ज्वनकंडी (पद्य)
 ५८. ज्वनयशतर (पद्य)
 ५९. ज्वनधंडतर (पद्य)
 ६०. भावकषिका (पद्य)
 ६१. भावरेणु (पद्य)
 ६२. भावज्योति (पद्य)
 ६३. भावपुण्य (पद्य)
 ६४. भावधर्षा (पद्य)
 ६५. ज्वनप्रवाह (पद्य)
 ६६. ज्वनप्रभात (पद्य)
६७. कर्मउपासना (पद्य)
 ६८. मौनशैकतनी केजीओ (प्रवचन)
 ६९. मौनभंडिरजुं छरिद्वार (प्रवचन)
 ७०. मौनमंडिरनो भर्म (प्रवचन)
 ७१. मौनमंडिरमां प्रलु (प्रवचन)
 ७२. मौनमंडिरमां प्राणप्रतिष्ठा (प्रवचन)
 ७३. शेष-विशेष (सत्संग)
 ७४. जन्म-पुनर्जन्म (सत्संग)
 ७५. वद्रूप-सर्वरूप (सत्संग)
 ७६. अत्राता-ओकात्रता (सत्संग)
 ७७. ज्योतिश (सत्संग)
 ७८. अन्वय-समन्वय (सत्संग)
 ७९. ज्योतिश (सत्संग)
 ८०. ओकीकरण-समीकरण (सत्संग)
 ८१. पगले पगले प्रकाश (पत्रो)
 ८२. केन्सरनी सोमे (पत्रो)
 ८३. धननो योग
 ८४. मुक्तात्मनो प्रेमस्पर्श (पत्रो)
 ८५. सैतहृदय (पत्रो)
 ८६. संभव साथे समाधान (पत्रो)
 आ उपरोत उपरनां पुस्तकांमांशी
 थयेवा १५ संकवनां.